سَيَقُوْلُ السُّفَهَآءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلّٰىهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِيْ

هاڻ بيوقوف ماڻهو چوندا[٢٥٥] تہ مسلمانن کي سندن انهيءَ قبلي کان، جنهن تي هئا[٢٥٦]

كَانُوْا عَلَيْهَا ؕ قُلْ لِّلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ ؕ يَهْدِيْ مَنْ

ڪنهن ڦيريو. اوهان فرمايو تہ اوڀر ۽ اولهہ الله جوئي آهي[٢٥٧] جنهن کي وڻيس

يَّشَآءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ ﴿١٤٢﴾ وَكَذٰلِكَ جَعَلْنٰكُمْ اُمَّةً وَّسَطًا

سڌي رستي تي هلائي ٿو. ۽ ڳالهہ اهائي آهي تہ اسان توهان کي سڀني اُمتن ۾ ڀلو ڪيو آهي،

لِّتَكُوْنُوْا شُهَدَآءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُوْنَ الرَّسُوْلُ عَلَيْكُمْ شَهِيْدًا ؕ

جيئن توهان (دنيا ۽ آخرت ۾) ماڻهن تي شاهد هجو[٢٥٨] ۽ هي رسول اوهان جو نگهبان ۽ شاهد هجي[٢٥٩]

وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِيْ كُنْتَ عَلَيْهَآ اِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَّتَّبِعُ

۽ (اي محبوب!) پهرين توهان جنهن قبلي تي هئا، اهو ساهن کري مقرر ڪيو هو جا ڏسون تہ ڪير رسول جي پيروي ڪري ٿو

الرَّسُوْلَ مِمَّنْ يَّنْقَلِبُ عَلٰى عَقِبَيْهِ ؕ وَاِنْ كَانَتْ لَكَبِيْرَةً اِلَّا

۽ ڪير پوئين پير ڦري ٿو[٢٦٠] وڃي ۽ بيشڪ اهو ڳورو هو مگر انهن تي جن کي الله

عَلَى الَّذِيْنَ هَدَى اللّٰهُ ؕ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِيْعَ اِيْمَانَكُمْ ؕ اِنَّ

هدايت ڪئي ۽ الله جو اهو شان نہ آهي جو اوهان جو ايمان ضايع ڪري، [٢٦١] بيشڪ الله

اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوْفٌ رَّحِيْمٌ ﴿١٤٣﴾ قَدْ نَرٰى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِى

انسانن تي نهايت مهربان (۽) ٻاجهارو آهي. اسان توهان جو آسمان ڏانهن ورورو منهن ڪرڻ ڏسي رهيا آهيون،[٢٦٢]

السَّمَآءِ ۚ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضٰىهَا ۖ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ

پوءِ جنهن قبلي ۾ توهان راضي هجو (اوڏانهن) ضرور اوهان کي ڦيرائينداسين. هاڻي تعظيم واري مسجد جي طرف پنهنجو منهن ڦيرايو،

الْحَرَامِ ؕ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوْا وُجُوْهَكُمْ شَطْرَهٗ ؕ وَاِنَّ الَّذِيْنَ

۽ (اي مسلمانو!) اوهان ڪٿي بہ هجو پنهنجا منهن اوڏانهن ڦيرايو[٢٦٣] ۽ اهي جن کي ڪتاب ڏنو

اُوْتُوا الْكِتٰبَ لَيَعْلَمُوْنَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَّبِّهِمْ ؕ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ

ويو آهي ضرور ڄاڻن ٿا تہ اهو (ڦيرائڻ) سندن پالڻهار جي طرفان حق آهي[٢٦٤] ۽ الله انهن جي ڪرتوتن کان بي خبر نہ آهي.

عَمَّا يَعْمَلُوْنَ ﴿١٤٤﴾ وَلَئِنْ اَتَيْتَ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْكِتٰبَ بِكُلِّ اٰيَةٍ مَّا

۽ جيڪڏهن توهان انهن ڪتاب وارن وٽ هر (قسم جي) نشاني (معجزو) کڻي اچو تہ بہ اهي توهان جي قبلي جي پيروي نہ ڪندا[٢٦٥] ۽ نہ

[٢٥٥] شان نزول:- هيءَ آيت يهودين جي حق ۾ نازل ٿي، جڏهن بيت المقدس جي جاءِ تي ڪعبہ معظمہ کي قبلو بڻايو ويو. ان تي انهن طعنو هنيو ڇو تہ هي انهن کي ناپسند هو ۽ نسخ جا قائل نہ هئا. هڪ قول مطابق هيءَ آيت مڪي جي مشرڪن ۽ هڪ ٻئي قول مطابق منافقن جي حق ۾ نازل ٿي. هي بہ ٿي سگهي ٿو تہ ان مان ڪافرن جا سمورا ٽولا مراد هجن، ڇو تہ طعني ۽ ملامت ۾ سڀ شريڪ هئا ۽ ڪافرن جي طعني هڻڻ کان اڳ قرآن پاڪ ۾ ان جي خبر ڏيڻ غيبي خبرن مان آهي. طعني هڻڻ وارن کي بيوقوف هن ڪري چيو ويو تہ اهي نهايت چٽي ڳالهہ تي اعتراض وارا ٿيا، باوجود هن جي جو اڳين نبين سڳورن نبي آخرالزمان جي خصائص ۾ سندن لقب ذوالقبلتين ذڪر فرمايو ۽ قبلي جو تبديل ٿيڻ ان جو دليل آهي تہ هي اهوئي نبي آهي جنهن جي اڳيان نبي خبر ڏيندا آيا. اهڙي روشن نشان مان فائدو نہ وٺڻ ۽ اعتراض ڪرڻ بيوقوفيءَ جي انتها آهي. [٢٥٦] قبلوان طرف کي چون ٿا، جنهن ڏانهن ماڻهو نماز ۾ منهن ڪندو آهي، هتي قبلي مان بيت المقدس مراد آهي. [٢٥٧] ان کي اختيار آهي جنهن طرف کي گهري قبلو بڻائي، ڪنهن کي ڪهڙو اعتراض. ٻانهي جو ڪم فرمانبرداري آهي. [٢٥٨] دنيا ۽ آخرت ۾. مسئلو:- دنيا ۾ مسلمان جي شاهدي مؤمن ڪافر سڀ جي حق ۾ شرعًا معتبر آهي ۽ ڪافر جي شاهدي مسلمان تي معتبر نہ آهي. مسئلو:- هن مان هي بہ معلوم ٿيو تہ هن اُمت جو اجماع حجت لازم القبول آهي. مسئلو:- مُئلن جي حق ۾ بہ هن اُمت جي شاهدي معتبر آهي. رحمت ۽ عذاب جا ملائڪ ان جي مطابق ڪم ڪن ٿا. صحاح جي حديث ۾ آهي تہ سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي اڳيان هڪ جنازو لنگهيو. صحابہ ڪرامن ان جي تعريف ڪئي، حضور جن فرمايو واجب ٿي. وري ٻيو جنازو لنگهيو، صحابہ ڪرامن ان جي بُرائي ڪئي، حضور جن فرمايو واجب ٿيو. حضرت عمر فاروق رضي الله عنہ عرض ڪيو تہ حضور سائين! ڪهڙي شيءِ واجب ٿي؟ فرمايائون پهرين جنازي جي توهان تعريف ڪئي، ان جي لاءِ جنت واجب ٿي. ٻئي جي توهان بُرائي بيان ڪئي، ان لاءِ دوزخ واجب ٿيو. توهان زمين ۾ الله جا شاهد آهيو. پوءِ حضور جن اها آيت تلاوت فرمائي. مسئلو:- هي سڀ شاهديون اُمت جي صالحن ۽ سچارن سان خاص آهن ۽ انهن جي معتبر هجڻ جي لاءِ زبان جي نگهباني شرط آهي، جيڪي ماڻهو زبان جو احتياط نہ ٿا رکن ۽ شريعت جي خلاف اجايا ڪلما انهن جي زبان مان نڪرن ٿا ۽ ناحق لعنت ڪن ٿا، صحاح جي حديث ۾ آهي تہ قيامت جي ڏينهن نہ اهي شفاعت ڪندڙ هوندا نہ شاهد. هن اُمت جي هڪ شاهدي هيءَ بہ آهي تہ آخرت ۾ جڏهن سمورن اڳين ۽ پوين کي گڏ ڪيو ويندو ۽ ڪافرن کي فرمايو ويندو ڇا توهان ڏي منهنجي طرف کان ڊيڄارڻ ۽ احڪام پهچائڻ وارا نہ آيا؟ تہ اهي انڪار ڪندا ۽ چوندا ڪو بہ نہ آيو. نبين سڳورن کان معلوم ڪيو ويندو: اهي عرض ڪندا تہ اهي ڪوڙا آهن، اسان انهن کي تبليغ ڪئي. ان تي انهن کان حجت قائم ڪرڻ واسطي دليل طلب ڪيو ويندو: اهي عرض ڪندا تہ اُمتِ محمديہ اسان تي شاهد آهي. هيءَ اُمت پيغمبرن جي شاهدي ڏيندي تہ انهن سڳورن تبليغ فرمائي. ان تي اڳين اُمت جا ڪافر چوندا: انهن کي ڇا معلوم، هيءَ اسان کان پوءِ ٿيا هئا. معلوم ڪيو ويندو ته توهان ڪيئن ٿا ڄاڻو؟ هي عرض ڪندا: اي اسان جا پالڻهار! تو اسان ڏي پنهنجي رسول مقبول محمد مصطفٰى صلى الله عليه وسلم جن کي موڪليو، قرآن پاڪ نازل فرمايو، ان جي ذريعي اسان قطعي ۽ يقيني طور تي ڄاڻون ٿا تہ نبين سڳورن تبليغ جو فرض پوريءَ طرح ادا ڪيو. پوءِ سيد الانبياء صلى الله عليه وسلم جن کان سندن اُمت جي نسبت معلوم فرمايو ويندو. حضور جن انهن جي تصديق فرمائيندا. مسئلو:- هن مان معلوم ٿيو تہ مشهور شين ۾ شاهدي ڳالهہ ٻڌڻ سان بہ معتبر آهي يعني جن شين جو علم يقيني ٻڌڻ سان حاصل ٿئي، ان تي بہ شاهدي ڏيئي سگهجي ٿي. [٢٥٩] اُمت کي رسول الله صلى الله عليه وسلم جن جي اطلاع ذريعي اُمتن جو احوال ۽ نبين سڳورن جي تبليغ جو علم قطعي ۽ يقيني حاصل آهي ۽ رسول ڪريم صلى الله عليہ وسلم جن الله جي ڪرم ۽ نبوت جي نور سان هر شخص جي حال ۽ ان جي حقيقتِ ايمان، نيڪ ۽ بڇڙن ڪمن، اخلاص ۽ نفاق سڀني تي مطلع آهن. مسئلو:- انهيءَ ڪري حضور جن جي شاهدي دنيا ۾ شريعت جي حڪم سان اُمت جي حق ۾ مقبول آهي. اهوئي سبب آهي تہ حضور جن پنهنجي زماني ۾ موجود ماڻهن متعلق جيڪي ڪجهہ فرمايو، مثلاً صحابہ، حرم پاڪن ۽ اهل بيت جا فضائل ۽ مناقب يا غائبن ۽ پوءِ وارن جي لاءِ، مثال حضرت اويس ۽ امام مهدي وغيره. ان تي اعتقاد رکڻ واجب آهي. مسئلو:- هر نبيءَ کي سندس اُمت جي عملن تي مطلع ڪيو ويندو آهي تہ جيئن قيامت جي ڏينهن شاهدي ڏيئي سگهي. جڏهن تہ اسان جي نبي ڪريم صلى الله عليہ وسلم جن جي شاهدي عام هوندي، ان ڪري حضور جن سڀني اُمتن جي احوال تي مطلع آهن. فائدو:- هتي شهيد مطلع جي معنيٰ تي ٿي سگهي ٿو، ڇو تہ شاهديءَ جو لفظ علم ۽ اطلاع جي معنيٰ ۾ بہ آيو آهي: قال الله تعالىٰ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيْدٌ. [٢٦٠] سيد عالم صلى الله تعالىٰ عليہ وسلم جن پهريائين ڪعبي جي طرف نماز پڙهندا هئا. هجرت کان پوءِ بيت المقدس جو حڪم ٿيو. سترهن مهينن جي لڳ ڀڳ ان طرف نماز پڙهيائون، وري ڪعبي شريف جي طرف منهن ڪرڻ جو حڪم ٿيو. ان تحويل جي هڪ هيءَ حڪمت ارشاد ٿي تہ ان سان مؤمن ۽ ڪافر ۾ فرق ۽ امتياز ٿي ويندو، ائين ئي ٿيو. [٢٦١] شان نزول:- بيت المقدس جي طرف نماز پڙهڻ واري زماني ۾ جن صحابہ ڪرام وفات ڪئي، تن جي

منزل ١

تَبِعُوْا قِبْلَتَكَ ۚ وَمَآ اَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ ۚ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ
توهان انهن جي قبلي جي پيروي ڪريو ٢٦٦ ۽ اهي پاڻ ۾ هڪٻئي جي قبلي جي تابع نه آهن ٢٦٧ ۽ (اي پڙهندڙ!)
بَعْضٍ ؕ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَآءَهُمْ مِّنْۢ بَعْدِ مَا جَآءَكَ مِنَ الْعِلْمِ ۙ اِنَّكَ
ڪو به هجي) علم اچڻ کان پوءِ به جيڪڏهن تون انهن جي خواهشن تي هلندين ته ان وقت تون ضرور
اِذًا لَّمِنَ الظّٰلِمِيْنَ ﴿۱۴۵﴾ اَلَّذِيْنَ اٰتَيْنٰهُمُ الْكِتٰبَ يَعْرِفُوْنَهٗ كَمَا يَعْرِفُوْنَ
ظالمن ۾ هوندين. جن کي اسان ڪتاب ڏنو ٢٦٨ اهي هن نبي کي ايئن سڃاڻيندا
اَبْنَآءَهُمْ ؕ وَاِنَّ فَرِيْقًا مِّنْهُمْ لَيَكْتُمُوْنَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُوْنَ ﴿۱۴۶﴾
آهن جيئن انسان پنهنجن پٽن کي سڃاڻيندو آهي ٢٦٩ ۽ بيشڪ انهن مان هڪ ٽولو ڄاڻي واڻي حق لڪائي ٿو. ٢٧٠
اَلْحَقُّ مِنْ رَّبِّكَ فَلَا تَكُوْنَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِيْنَ ﴿۱۴۷﴾ وَلِكُلٍّ وِّجْهَةٌ
(اي پڙهندڙ!) هي تنهنجي پالڻهار جي طرفان حق آهي (يا حق اهو ئي آهي جيڪو تنهنجي رب کان هجي) سو خبردار تون شڪ نه ڪج. ۽ هر هڪ لاءِ منهن ڪرڻ جو
هُوَ مُوَلِّيْهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرٰتِ ؕ۟ اَيْنَ مَا تَكُوْنُوْا يَاْتِ بِكُمُ اللّٰهُ
طرف آهي جيڏانهن هو منهن ڪندو آهي، سو اوهين نيڪين ۾ هڪ ٻئي کان اڳرائي ڪريو. اوهين ڪٿي به هجو الله اوهان سڀني کي گڏ ڪري آڻيندو ٢٧١
جَمِيْعًا ؕ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ﴿۱۴۸﴾ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ
بيشڪ الله جيڪي وڻيس، ڪري سگهي ٿو ۽ جتان به اچو ٢٧٢
فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ؕ وَاِنَّهٗ لَلْحَقُّ مِنْ رَّبِّكَ ؕ
ته پنهنجو منهن تعظيم واري مسجد جي طرف ڪريو ۽ اهو ضرور توهان جي پالڻهار جي طرف کان حق آهي
وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُوْنَ ﴿۱۴۹﴾ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ
۽ الله اوهان جي ڪمن کان غافل نه آهي. ۽ (اي محبوب!) توهان جتان به اچو پنهنجو منهن
وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ؕ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوْا وُجُوْهَكُمْ
تعظيم واري مسجد جي طرف ڪريو ۽ اي مسلمانو! اوهان ڪٿي به هجو، پنهنجا منهن
شَطْرَهٗ ۙ لِئَلَّا يَكُوْنَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ ۗ اِلَّا الَّذِيْنَ ظَلَمُوْا مِنْهُمْ ۗ
اُن جي ئي طرف ڪريو جيئن ماڻهن کي توهان تي حجت نه رهي ٢٧٣ مگر جيڪي انهن مان ناانصافي ڪن ٢٧٤
فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِيْ ۗ وَلِاُتِمَّ نِعْمَتِيْ عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُوْنَ ﴿۱۵۰﴾
ته انهن کان نه ڊڄو ۽ مون کان ڊڄو ۽ هي ان لاءِ ته مان پنهنجي نعمت توهان تي پوري ڪريان ۽ ڪنهن طرح توهان هدايت لهو.

وقف منزل ع ١٧/٦

رشتيدارن قبلي جي تحويل کان پوءِ انهن جي نمازن جو حڪم معلوم ڪيو، ان تي هيءَ آيت نازل ٿي. ۽ اطمينان ڏياريو ويو ته انهن جون نمازون ضايع نه آهن. انهن تي ثواب ملندو. فائدو: نماز کي ايمان سان تعبير ڪيو ويو، ڇو ته انجي ادائيگي ۽ جماعت سان پڙهڻ ايمان جو دليل آهي. ٢٦٢ شان نزول:- سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن کي ڪعبي جو قبلو بڻجڻ دلي طور پسند هو ۽ حضور جن ان اميد ۾ آسمان ڏانهن نظر فرمائيندا هئا. ان تي هيءَ آيت نازل ٿي. پاڻ نماز ۾ ئي ڪعبي جي طرف ڦري ويا. مسلمانن به ساڻن گڏ انهيءَ طرف رخ ڪيو. مسئلو:- هن مان معلوم ٿيو ته الله کي سندن رضا منظور آهي ۽ سندن لاءِ ئي ڪعبي کي قبلو بڻايو ويو. ٢٦٣ هن مان ثابت ٿيو ته نماز ۾ قبلي ڏانهن منهن ڪرڻ فرض آهي. ٢٦٤ ڇو ته انهن جي ڪتابن ۾ حضور جن جي وصفن جي سلسلي ۾ هي به مذڪور هو ته پاڻ بيت المقدس کان ڪعبي ڏانهن ڦرندا ۽ انهن جي نبين خوشخبرين سان گڏ حضور جن جو هي نشان ٻڌايو هو ته پاڻ بيت المقدس ۽ ڪعبي ٻنهي قبلن جي طرف نماز پڙهندا ٢٦٥ ڇو ته نشاني ان کي نفعو ڏيندڙ آهي، جيڪو ڪنهن شبهي جي سبب منڪر ٿئي، هي ته حسد ۽ بغض کان انڪار ڪن ٿا، انهن کي ان مان ڪهڙو نفعو ٿيندو.

٢٦٦ معنيٰ هيءَ آهي ته هي قبلو منسوخ نه ٿيندو. پوءِ هاڻي ڪتاب وارن کي هيءُ لالچ نه رکڻ گهرجي ته توهان انهن مان ڪنهن جي قبلي جي طرف رخ ڪندؤ.

٢٦٧ هر هڪ جو قبلو جدا آهي. يهودي ته بيت المقدس جي صخره (پٿر) کي پنهنجو قبلو قرار ڏين ٿا ۽ نصاريٰ بيت المقدس جي ان اڀرندي جاءِ کي، جتان حضرت عيسيٰ جو روح ڦوڪڻ واقع ٿيو هو. (فتح العزيز).

٢٦٨ يعني يهودين ۽ نصارن جا عالم.

٢٦٩ مطلب هيءَ آهي ته اڳين ڪتابن ۾ نبي آخر الزمان حضور سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن جون وصفون اهڙيون واضح ۽ صاف بيان ڪيون ويون آهن، جن سان ڪتاب وارن عالمن کي حضور جن جي خاتم الانبياء هجڻ ۾ ڪجهه شڪ ۽ شبهو باقي نه ٿو رهي سگهي ۽ اهي حضور جن جي ان عالي منصب کي اتم يقين سان ڄاڻن ٿا. احبار يهودين مان عبدالله بن سلام اسلام سان مشرف ٿيو ته حضرت عمر رضي الله عنه ان کان معلوم ڪيو ته آيت يَعْرِفُوْنَهٗ ۾ جيڪا معرفت بيان ڪئي وئي آهي، ان جو شان ڪهڙو آهي. ان فرمايو ته اي عمر! مون حضور صلي الله عليه وسلم جن کي ڏٺو ته بغير ڪنهن شبهي جي سڃاتي ورتو ۽ منهنجو حضور جن کي سڃاڻڻ پنهنجن پٽن جي سڃاڻڻ کان ڪيترا ڀيرا زياده اتم ۽ اڪمل آهي. حضرت عمر رضي الله تعاليٰ عنه فرمايو اهو ڪيئن؟ ان چيو ته مان شاهدي ڏيان ٿو ته حضور جن الله جي طرفان موڪليل رسول آهن. سندن وصفون الله تعاليٰ اسان جي ڪتاب توريت ۾ بيان فرمايون آهن. پٽن جي طرف اهڙو يقين ڪيئن هجي، عورتن جو حال اهڙو قطعي ڪهڙي طرح معلوم ٿي سگهي ٿو. حضرت عمر رضي الله عنه ان جو مٿو چميو. مسئلو: هن مان معلوم ٿيو ته شرعي جوڳن جاين ۾ موقعا ڇڏي ديني محبت سان پيشاني چمڻ جائز آهي. ٢٧٠ يعني توريت ۽ انجيل ۾ جيڪا حضور جن جي نعت ۽ صفت آهي. اهل ڪتاب جي عالمن جو هڪ ٽولو ان کي حسد ۽ بغض جي ڪري ڄاڻي واڻي ۽ ڏسي وائسي لڪائي ٿو. مسئلو:- حق کي لڪائڻ معصيت ۽ گناه آهي. ٢٧١ قيامت جي ڏينهن سڀني کي جمع فرمائيندو ۽ عملن جي سزا ڏيندو. ٢٧٢ يعني توڙي ڪنهن شهر مان سفر جي لاءِ نڪرو، نماز ۾ پنهنجو منهن مسجد حرام (ڪعبه) جي طرف ڪريو. ٢٧٣ ۽ ڪافرن کي هن طعني هڻڻ جو موقعو نه ملي ته انهن قريشن جي مخالفت ۾ حضرت ابراهيم ۽ اسماعيل عليهما السلام جو قبلو به ڇڏي ڏنو ۽ باوجود هن جي جو نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جن انهن جي اولاد مان آهن ۽ سندن عظمت ۽ بزرگي مڃن به ٿا. ٢٧٤ ۽ بغض جي ڪري اجايو اعتراض ڪن.

كَمَآ اَرْسَلْنَا فِيْكُمْ رَسُوْلًا مِّنْكُمْ يَتْلُوْا عَلَيْكُمْ اٰيٰتِنَا وَيُزَكِّيْكُمْ
جيئن اسان توهان ۾ توهان مان هڪ رسول موڪليو ٢٧٥ جيڪو توهان تي اسان جون آيتون پڙهي ٿو ۽ اوهان کي پاڪ ڪري ٿو ٢٧٦
وَ يُعَلِّمُكُمُ الْكِتٰبَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُمْ مَّا لَمْ تَكُوْنُوْا تَعْلَمُوْنَ ﴿١٥١﴾
۽ اوهان کي ڪتاب ۽ پختو علم سيکاري ٿو ٢٧٧ ۽ توهان کي اها تعليم ڏئي ٿو جنهن جو توهان کي علم نه هو.
فَاذْكُرُوْنِيْٓ اَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوْا لِيْ وَلَا تَكْفُرُوْنِ ﴿١٥٢﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ
سو اوهان مون کي ياد ڪريو ته مان اوهان جي چرچا ڪندس ٢٧٨ ۽ منهنجو حق مڃيو ۽ منهنجي ناشڪري نه ڪريو. اي ايمان وارؤ!
اٰمَنُوا اسْتَعِيْنُوْا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ ۭ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصّٰبِرِيْنَ ﴿١٥٣﴾
صبر ۽ نماز کان مدد وٺو ٢٧٩ بيشڪ الله صبر وارن سان گڏ آهي.
وَلَا تَقُوْلُوْا لِمَنْ يُّقْتَلُ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ اَمْوَاتٌ ۭ بَلْ اَحْيَاۗءٌ
۽ جيڪي خدا جي واٽ ۾ ماريا وڃن، تن کي مئل نه چئو ٢٨٠ بيشڪ اُهي جيئرا آهن
وَّلٰكِنْ لَّا تَشْعُرُوْنَ ﴿١٥٤﴾ وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوْعِ
هائو! اوهان کي خبر نه آهي ٢٨١ ۽ ضرور اسان اوهان کي آزمائينداسون، ڪجهه ڊپ
وَنَقْصٍ مِّنَ الْاَمْوَالِ وَالْاَنْفُسِ وَالثَّمَرٰتِ ۭ وَبَشِّرِ
۽ بُک سان ٢٨٢ ۽ ڪجهه مالن ۽ جانين ۽ ميون جي گهٽ ڪرڻ سان ٢٨٣ ۽
الصّٰبِرِيْنَ ﴿١٥٥﴾ الَّذِيْنَ اِذَآ اَصَابَتْهُمْ مُّصِيْبَةٌ ۙ قَالُوْٓا اِنَّا لِلّٰهِ
خوشخبري ٻڌاءِ صبر وارن کي. جو جڏهن انهن تي ڪا مصيبت پوي ته چون اسان
وَاِنَّآ اِلَيْهِ رٰجِعُوْنَ ﴿١٥٦﴾ اُولٰۗىِٕكَ عَلَيْهِمْ صَلَوٰتٌ مِّنْ رَّبِّهِمْ وَ
الله جي مِلڪ آهيون ۽ اسان کي ان جي طرف موٽڻو آهي ٢٨٤ اهي ماڻهو آهن جن تي سندن پالڻهار طرفان درود
رَحْمَةٌ ۣ وَاُولٰۗىِٕكَ هُمُ الْمُهْتَدُوْنَ ﴿١٥٧﴾ اِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ
۽ رحمتون آهن، ۽ اهي ئي سڌيءَ واٽ تي آهن. بيشڪ صفا ۽ مروه ٢٨٥
شَعَاۗىِٕرِ اللّٰهِ ۚ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ اَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ
الله جي نشانين مان آهن ٢٨٦ پوءِ جيڪو اُن گهر جو حج يا عمرو ڪري، اُن تي گناه نه آهي
عَلَيْهِ اَنْ يَّطَّوَّفَ بِهِمَا ۭ وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا ۙ فَاِنَّ اللّٰهَ
جو انهن ٻنهي جو طواف ڪري ٢٨٧ ۽ جيڪو پاڻهين چڱو ڪم ڪري ته الله نيڪي جو

٢٧٥ يعني سيد عالم صلى الله عليه وسلم. ٢٧٦ شرڪ جي پليتيءَ ۽ گناهن کان. ٢٧٧ حڪمت مان مفسرن فقه مراد ورتي آهي. ٢٧٨ ذڪر ٽن قسمن جو ٿئي ٿو: ١- زباني، ٢- دلي، ٣- جوارح (پيشانيءَ ۽ ٻين عضون) سان زباني ذڪر تسبيح، تقديس، ثنا وغيره بيان ڪرڻ آهي. خطبو، توبهه استغفار ۽ دعا وغيره هن ۾ شامل آهن. دلي ذڪر الله جي نعمتن جو ياد ڪرڻ، ان جي عظمت، وڏائي ۽ ان جي قدرت جي دليلن ۾ غور ڪرڻ ۽ عالمن جو مسئلا ڪڍڻ ۾ غور ڪرڻ به ان ۾ شامل آهي. بالجوارح ذڪر هيءُ آهي ته عضوا الله جي عبادت ۾ مشغول هجن. جيئن حج جي لاءِ سفر ڪرڻ. هي ذڪر بالجوارح ۾ داخل آهي. نماز ٽنهي قسمن جي ذڪر تي مشتمل آهي، تسبيح و تڪبير ۽ ثناء و قرأة زباني ذڪر آهي ۽ عاجزي، خضوع ۽ اخلاص دلي ذڪر ۽ قيام ڪرڻ رڪوع ۽ سجدا وغيره ذڪر بالجوارح آهي. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمايو: الله تعالى فرمائي ٿو ته توهان عبادت بجا آڻي مون کي ياد ڪريو، مان توهان کي پنهنجي امداد سان ياد ڪندس. صحيحين جي حديث آهي ته الله تعالى فرمائي ٿو ته جيڪڏهن ٻانهو مون کي اڪيلائيءَ ۾ ياد ڪري ٿو ته مان به ان کي ائين ئي ياد فرمايان ٿو ۽ جيڪڏهن اهو مون کي جماعت ۾ ياد ڪري ٿو ته مان ان کي ڀلي جماعت ۾ ياد ڪريان ٿو. قرآن ۽ حديث ۾ ذڪر جون تمام گهڻيون فضيلتون بيان ٿيل آهن ۽ اهي هر قسم جي ذڪر تي مشتمل آهن، ٿاديان واري ذڪر تي به ۽ آهستي واري ذڪر تي به. ٢٧٩ حديث شريف ۾ آهي ته سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن کي جڏهن ڪو سخت ڪم پيش ايندو هو ته نماز ۾ مشغول ٿي ويندا هئا ۽ نماز کان حاجت گهرڻ ۾ بارانيءَ نماز ۽ نمازِ حاجت به داخل آهي. ٢٨٠ شانِ نزول: هيءَ آيت بدر جي شهيدن جي حق ۾ نازل ٿي. ماڻهو شهيدن جي حق ۾ چوندا هئا ته فلاڻي جو انتقال ٿي ويو، اهو دنيوي آرام کان محروم ٿي ويو، انهن جي حق ۾ هيءَ آيت نازل ٿي. ٢٨١ موت کان پوءِ ئي الله تعالى شهيدن کي زندگي عطا فرمائيندو آهي، انهن جي روحن تي رزق پيش ڪيا ويندا آهن، انهن کي آرام ڏنا ويندا آهن، انهن جا عمل جاري رهندا آهن، اجر ۽ ثواب وڌندا رهندا آهن. حديث شريف ۾ آهي ته شهيدن جا روح ساون پکين جي قالب ۾ جنت جو سير ڪندا آهن ۽ اتان جا ميوا ۽ نعمتون کائيندا آهن. مسئلو: الله تعالى جي فرمانبردار ٻانهن کي قبر ۾ جنتي نعمتون ملنديون آهن. شهيد اهو عاقل بالغ ۽ پاڪ مسلمان آهي جيڪو تکي هٿيار سان ظلم سان ماريو ويو هجي ۽ ان جي قتل سان مال به واجب نه ٿيو هجي يا جنگ جي ميدان ۾ مئل يا زخمي لڌو وڃي ۽ ان ڪجهه آرام حاصل نه ڪيو. ان تي دنيا ۾ هي احڪام آهن ته نه ان کي غسل ڏنو وڃي نه ڪفن، سندس جنازه نماز پڙهي ساڳين ڪپڙن ۾ دفن ڪيو وڃي. آخرت ۾ شهيد جو وڏو مرتبو آهي. ڪي شهيد اُهي آهن جن تي دنيا جا اهي حڪم جاري نه ٿا ٿين پر آخرت ۾ انهن جي لاءِ شهادت جو درجو آهي. جيئن ٻڏي يا سڙي يا پٽ هيٺان دٻجي مرڻ وارو، طالب العلم، فرض حج جي سفر وارو، خدا جي واٽ ۾ مرڻ وارو ۽ نفاس ۾ مرڻ واري عورت ۽ پيٽ جي مرض، طاعون، پاسي جي سور ۽ ٽي.بي جي بيماريءَ ۽ جمعي جي ڏينهن مرڻ وارا وغيره. ٢٨٢ آزمائش مان فرمانبردار ۽ نافرمان جي حال جو ظاهر ڪرڻ مراد آهي. ٢٨٣ امام شافعي رحمة الله عليه هن آيت جي تفسير ۾ فرمايو ته خوف مان الله جو ڊپ، بُک مان رمضان جا روزا، مالن جي ڪميءَ مان زڪوٰة ۽ صدقا ڏيڻ، جانين جي ڪميءَ مان مرضن جي ذريعي موت ٿيڻ، ميون جي ڪميءَ مان اولاد جو موت مراد آهي، ان ڪري ته اولاد دل جو ميوو ٿيندو آهي. حديث شريف ۾ آهي ته حضرت محمد مصطفى صلى الله عليه وسلم جن فرمايو ته جڏهن ڪنهن ٻانهي جو ٻار مرندو آهي ته الله تعالى ملائڪن کي فرمائيندو آهي ته توهان منهنجي ٻانهي جي ٻار جو روح قبض ڪيو ۽ اهي عرض ڪندا آهن هائو اي رب! پوءِ فرمائيندو آهي توهان ان جي دل جو ميوو کسي ورتو. عرض ڪندا آهن هائو اي رب! فرمائيندو آهي اُن تي منهنجي ٻانهي ڇا چيو؟ عرض ڪندا آهن ان تنهنجي حمد ڪئي ۽ اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّآ اِلَيْهِ رٰجِعُوْنَ پڙهيو. فرمائيندو آهي ان جي لاءِ جنت ۾ جاءِ ناهيو ۽ ان جو نالو بيت الحمد رکو. حڪمت: مصيبت جي پيش اچڻ کان اڳ خبر ڏيڻ ۾ ڪيتريون حڪمتون آهن: هڪ هيءَ جو ان سان ماڻهو کي مصيبت جي وقت صبر آسان ٿي ويندو آهي ۽ ٻيو هي ته ڪافر ڏسن ته مسلمان ڏک ۽ تڪليف جي وقت صابر ۽ شاڪر ۽ استقلال سان پنهنجي دين تي قائم رهي ٿو ته انهن کي دين جي خوبي معلوم ٿئي ٿي ۽ ان جي طرف رغبت ٿئي ٿي. ٽيون هي ته اچڻ واري مصيبت کان اطلاع جو واقع ٿيڻ غيبي خبر ۽ نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن جو معجزو آهي. هڪ حڪمت هيءَ ته منافق جا پير مبتلا ٿيڻ جي خبر کان اکڙي وڃن ۽ مؤمن ۽ منافق ۾ امتياز ٿي وڃي. ٢٨٤ حديث شريف ۾ آهي ته مصيبت جي وقت اِنَّا لِلّٰهِ وَاِنَّآ اِلَيْهِ رٰجِعُوْنَ پڙهڻ الله جي رحمت جو سبب ٿئي ٿو. هي به حديث شريف ۾ آهي ته مؤمن جي تڪليف کي الله تعالى گناه جو ڪفارو بڻائي ٿو. ٢٨٥ صفا ۽ مروه مڪه مڪرمه جا ٻه جبل آهن، جيڪي ڪعبه معظمه جي سامهون اوڀر طرف واقع آهن. مروه اتر جي طرف مائل ۽ صفا ڏکڻ جي طرف جبل ابي قبيس جي پاسي ۾ آهي. حضرت هاجره ۽ حضرت اسماعيل عليه السلام انهن ٻنهي جبلن جي پرسان ان جاءِ تي، جتي آب زمزم جو کوھ آهي، الله جي حڪم سان رهائش اختيار ڪئي. ان وقت هيءَ جاءِ پٿريلو بيابان هو، نه اتي ساوڪ

منزل ١

شَاكِرٌ عَلِيْمٌ ﴿۱۵۸﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ يَكْتُمُوْنَ مَآ اَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنٰتِ
بدلو ڏيندڙ ۽ ڄاڻ وارو آهي. بيشڪ اهي جيڪي اسان جي لاٿل پڌرين ڳالهين ۽ هدايت کي
وَالْهُدٰى مِنْۢ بَعْدِ مَا بَيَّنّٰهُ لِلنَّاسِ فِى الْكِتٰبِ ۙ اُولٰٓئِكَ
لڪائين ٿا ٢٨٨ ان کان پوءِ جو ماڻهن لاءِ اسان ڪتاب ۾ واضح ڪري ڇڏيو، انهن تي
يَلْعَنُهُمُ اللّٰهُ وَ يَلْعَنُهُمُ اللّٰعِنُوْنَ ﴿۱۵۹﴾ اِلَّا الَّذِيْنَ تَابُوْا وَ
الله جي لعنت آهي ۽ لعنت ڪندڙن جي لعنت آهي ٢٨٩ مگر جيڪي توبه ڪن ۽ پاڻ کي سڌارين
اَصْلَحُوْا وَ بَيَّنُوْا فَاُولٰٓئِكَ اَتُوْبُ عَلَيْهِمْ ۚ وَاَنَا التَّوَّابُ
۽ ظاهر ڪن ته پوءِ مان انهن جي توبه قبول ڪندس ۽ آءٌ ئي وڏو توبه قبول فرمائيندڙ ۽ ٻاجهارو آهيان. بيشڪ
الرَّحِيْمُ ﴿۱۶۰﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا وَمَاتُوْا وَهُمْ كُفَّارٌ اُولٰٓئِكَ عَلَيْهِمْ
اهي جن ڪفر ڪيو ۽ ڪافر ئي مئا، انهن تي لعنت آهي، الله
لَعْنَةُ اللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِيْنَ ﴿۱۶۱﴾ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا ۚ
۽ ملائڪن ۽ مڙني ماڻهن جي ٢٩٠ هميشه رهندا ان ۾ نه انهن کان
لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْظَرُوْنَ ﴿۱۶۲﴾ وَاِلٰهُكُمْ
عذاب هلڪو ٿيندو ۽ نه کين مهلت ڏني ويندي. ۽ توهان جو معبود هڪڙو معبود آهي ٢٩١
اِلٰهٌ وَّاحِدٌ ۚ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيْمُ ﴿۱۶۳﴾ اِنَّ فِىْ خَلْقِ
ع ١٩ ١١ ٣
ان کان سواءِ ڪو به معبود نه آهي مگر اهو ئي نهايت مهربان ٻاجهارو آهي. بيشڪ آسمانن ٢٩٢ ۽ زمين
السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ
جي پيدائش ۽ رات ڏينهن جو بدلجي اچڻ ۽ ٻيڙي جيڪا درياءَ ۾
الَّتِىْ تَجْرِىْ فِى الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ السَّمَآءِ
ماڻهن کي فائدي ڏيڻ لاءِ هلندي آهي ۽ هي ته الله آسمان مان پاڻي لاهي
مِنْ مَّآءٍ فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيْهَا مِنْ كُلِّ
مئل زمين کي ان سان جياريو ۽ زمين ۾ هر قسم جا جانور پکيڙيائين
دَآبَّةٍ ۪ وَّتَصْرِيْفِ الرِّيٰحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَآءِ وَالْاَرْضِ
۽ هوائن جي گردش ۽ اهو ڪڪر جيڪو آسمان ۽ زمين جي وچ ۾

هئي، نه پاڻي ۽ نه وري کاڌي پيتي جو ڪو سامان هو، الله جي رضا جي لاءِ انهن مقبول ٻانهن صبر ڪيو، حضرت اسماعيل عليه السلام پيا رهو، اڃ جي ڪري جڏهن سندس جان خطري ۾ پئي ته حضرت هاجره بي تاب ٿي صفا جبل تي تشريف وٺي ويئي. اتي پاڻي نه لڌائين، پوءِ لهي ڪري هيٺاهين زمين جي ميدان ۾ ڊوڙندي مروه تي پهتي، اهڙيءَ طرح ست ڀيرا ايءَ وچ ٿي ۽ الله تعالىٰ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصّٰبِرِيْنَ جو جلوو هن طرح ظاهر فرمايو ته غيب مان هڪ چشمو زم زم ظاهر ڪيائين ۽ انهن جي صبر ۽ اخلاص جي برڪت جي ڪري انهن جي تابعداري ۾ انهن ٻنهي جبلن جي وچ ۾ ڊوڙندڙن کي مقبول بارگاه ڪيائين ۽ انهن ٻنهي کي دعا جي قبول ٿيڻ جي جاءِ بڻايائين. ٢٨٦ شعائر الله مان دين جا اعلام يعني نشانيون مراد آهن، توڙي اهي جايون هجن جيئن ته ڪعبه، عرفات، مزدلفه، ٽي جمرا، صفا، مروه، مِنىٰ، مساجد يا زمانا جيئن رمضان حرمت وارا مهينا، عيد الفطر، عيد الاضحىٰ، جمعه، تشريق جا ڏينهن يا ٻيون نشانيون، جيئن آذان، تڪبير، جماعت سان نماز، جمعي جي نماز، عيدن جي نماز، ختنو ڪرڻ، اهي سموريون دين جون نشانيون آهن. ٢٨٧ شان نزول: جاهليت جي زماني ۾ صفا ۽ مروه تي ٻه بت رکيل هئا. صفا تي جيڪو بت رکيل هو ان جو نالو اساف ۽ جيڪو مروه تي هو ان جو نالو نائله هو. ڪافر جڏهن صفا ۽ مروه جي وچ ۾ سعي ڪندا هئا ته انهن بتن تي تعظيماً هٿ گهمائيندا هئا. اسلام جي زماني ۾ بت ڀڳا ويا پر جڏهن ته ڪافر اتي مشرڪانه فعل ڪندا هئا ان ڪري مسلمانن کي صفا مروه جي وچ ۾ سعي ڪرڻ ڏکيو ٿيو ته ان ۾ ڪافرن جي فعل سان ڪجهه مشابهت آهي. هن آيت ۾ انهن جي اطمينان لاءِ فرمايو ويو ته جڏهن توهان جي نيت خالص الله جي عبادت جي آهي، توهان کي مشابهت جو انديشو نه هجي ۽ جهڙيءَ طرح ڪعبي جي اندر جاهليت جي زماني ۾ ڪافرن بت رکيا هئا ۽ هاڻي اسلام جي زماني ۾ بت ختم ڪيا ويا ۽ ڪعبي شريف جو طواف درست رهيو ۽ دين جي نشانين مان رهيو، اهڙيءَ طرح ڪافرن جي بت پرستيءَ سان صفا ۽ مروه جي دين جي نشانين هئڻ ۾ ڪجهه فرق نه آيو. مسئلو: سعي (صفا ۽ مروه جي وچ ۾ ڊوڙڻ) واجب آهي حديث مان ثابت آهي. سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن ان تي هميشگي فرمائي ان جي ڇڏڻ سان رت ڏيڻ يعني قرباني واجب ٿئي ٿي. مسئلو: صفا ۽ مروه جي وچ ۾ سعي حج ۽ عمره ٻنهي ۾ لازم آهي، فرق هيءُ آهي ته حج جي اندر عرفات ۾ وڃڻ ۽ اتان ڪعبي جي طواف لاءِ اچڻ شرط آهي ۽ عمره جي لاءِ عرفات ۾ وڃڻ شرط نه آهي. مسئلو: عمري ڪرڻ وارو جيڪڏهن مڪي کان ٻاهران اچي ته ان کي سڌو سنئون مڪه مڪرمه ۾ اچي طواف ڪرڻ گهرجي ۽ جيڪڏهن مڪي جو رهاڪو آهي ته ان کي گهرجي ته حرم کان ٻاهر وڃي، اتان ڪعبي جي طواف لاءِ احرام ٻڌي اچي. حج ۽ عمره ۾ هڪ فرق هي به آهي ته حج سال ۾ هڪ دفعو ٿي سگهي ٿو، ڇو ته عرفات ۾ عرفه جي ڏينهن يعني نائين ذوالحج جو وڃڻ، جيڪو حج ۾ شرط آهي؛ سال ۾ هڪ ئي ڀيرو ممڪن آهي ۽ عمره هر ڏينهن ٿي سگهي ٿو، ان جي لاءِ ڪو وقت مقرر نه آهي. ٢٨٨ هيءَ آيت يهودين جي عالمن جي حق ۾ نازل ٿي، جيڪي ٻنهي جهانن جي سردار صلى الله عليه وسلم جن جي نعت شريف ۽ رجم جي آيت ۽ توريت جي ٻين حڪمن کي لڪائيندا هئا. مسئلو: دين جي علمن جو ظاهر ڪرڻ فرض آهي. ٢٨٩ لعنت ڪرڻ وارن مان ملائڪ ۽ مؤمن مراد آهن. هڪ قول هيءُ آهي ته الله جا سمورا ٻانها مراد آهن. ٢٩٠ مؤمن ته ڪافرن تي لعنت ڪندا، ڪافر به قيامت جي ڏينهن هڪ ٻئي تي لعنت ڪندا. مسئلو: هن آيت ۾ انهن تي لعنت فرمائي ويئي، جيڪي ڪفر تي مئا، هن مان معلوم ٿيو ته جنهن جو موت ڪفر تي معلوم هجي، ان تي لعنت ڪرڻ جائز آهي. مسئلو: گنهگار مسلمان تي تعيين سان لعنت ڪرڻ جائز نه آهي پر اطلاق تي جائز آهي، جيئن ته حديث شريف ۾ چور ۽ وياج خور وغيره تي لعنت آئي آهي. ٢٩١ شان نزول: ڪافرن سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن کي چيو ته توهان پنهنجي پالڻهار جو شان ۽ صفت بيان فرمايو. ان تي هيءُ آيت نازل ٿي. انهن کي ٻڌايو ويو ته معبود صرف هڪ آهي، اهو حصن ۽ ڀاڱن ۾ ورهائجڻ کان پاڪ آهي نه ان جي لاءِ مثل آهي نه مثال الوهيت ۽ ربوبيت ۾ ڪو به ان جو شريڪ نه آهي، اهو اڪيلو آهي پنهنجي فعلن ۾، مصنوعات کي اڪيلي اهوئي ٺاهيو، اهو پنهنجي ذات ۾ اڪيلو آهي. ڪو به ان جو حصيدار نه آهي. پنهنجي صفتن ۾ اڪيلو آهي، ڪو به ان جو مشابهه نه آهي. ابو داؤد ۽ ترمذي جي حديث ۾ آهي ته الله تعالىٰ جو اسم اعظم انهن ٻن آيتن ۾ آهي. هڪ هيءَ آيت وَاِلٰهُكُمْ ٻي الٓمّٓ اللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ آيت. ٢٩٢ ڪعبي معظم جي چوگرد مشرڪن جا ٽي سو سٺ بت هئا، جن کي اهي معبود ڪري مڃيندا هئا. انهن کي هي ٻڌي وڏي حيرت ٿي ته معبود صرف هڪ ئي آهي، ان کان سواءِ ڪو به معبود نه آهي. ان ڪري انهن حضور سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن کان اهڙي آيت طلب ڪئي، جنهن سان وحدانيت تي دليل صحيح هجي. ان تي هيءُ آيت نازل ٿي ۽ انهن کي هي ٻڌايو ويو ته آسمان ۽ ان جي بلندي ۽ ان جو بغير ٿنڀي ۽ تعلق جي قائم رهڻ ۽ جو ڪجهه ان ۾ نظر اچي ٿو، سج، چنڊ، تارا وغيره

لَاٰيٰتٍ لِّقَوْمٍ يَّعْقِلُوْنَ ﴿١٦٤﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَّتَّخِذُ مِنْ دُوْنِ

حڪم جو فرمانبردار ٿيل آهي انهن سڀني ۾ عقلمندن جي لاءِ ضرور نشانيون آهن. ۽ ڪي ماڻهو الله کان سواءِ ٻيا معبود بڻائيندا آهن

اللّٰهِ اَنْدَادًا يُّحِبُّوْنَهُمْ كَحُبِّ اللّٰهِ ؕ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اَشَدُّ حُبًّا

جو انهن کي الله وانگر محبوب رکندا آهن ۽ ايمان وارن کي الله جي برابر ڪنهن جي محبت

لِّلّٰهِ ؕ وَلَوْ يَرَى الَّذِيْنَ ظَلَمُوْٓا اِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ ۙ اَنَّ الْقُوَّةَ

نه آهي ۽ (ڪيئن ٿئي) جيڪڏهن ڏسن ظالم اهو وقت جڏهن عذاب انهن جي اکين جي آڏو ايندو، ڇو ته

لِلّٰهِ جَمِيْعًا ۙ وَّاَنَّ اللّٰهَ شَدِيْدُ الْعَذَابِ ﴿١٦٥﴾ اِذْ تَبَرَّاَ الَّذِيْنَ

پوري طاقت خدا کي آهي ۽ هن ڪري ته الله جو عذاب نهايت سخت آهي. جڏهن بيزار ٿيندا اڳواڻ

اتُّبِعُوْا مِنَ الَّذِيْنَ اتَّبَعُوْا وَرَاَوُا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ

پنهنجن پيروڪارن کان ٢٩٣ ۽ عذاب ڏسندا ۽ انهن سڀني جا رشتا ڪٽجي

الْاَسْبَابُ ﴿١٦٦﴾ وَقَالَ الَّذِيْنَ اتَّبَعُوْا لَوْ اَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّاَ

ويندا، ٢٩٤ ۽ پيروڪار چوندا ته جيڪر اسان کي موٽڻو هجي ها (دنيا ۾) ته اسان انهن کان ڇنئون ها

مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّءُوْا مِنَّا ؕ كَذٰلِكَ يُرِيْهِمُ اللّٰهُ اَعْمَالَهُمْ حَسَرٰتٍ

جيئن انهن اسان کان ڇڪي آهي، اهڙي طرح ئي الله انهن کي سندن ڪم مٿن حسرتون بڻائي

عَلَيْهِمْ ؕ وَمَا هُمْ بِخٰرِجِيْنَ مِنَ النَّارِ ﴿١٦٧﴾ يٰٓاَيُّهَا النَّاسُ كُلُوْا

ڏيکاريندو ٢٩٥ ۽ اهي دوزخ کان نڪرڻ وارا نه آهن. اي انسانؤ کائو

مِمَّا فِى الْاَرْضِ حَلٰلًا طَيِّبًا ۖ وَّلَا تَتَّبِعُوْا خُطُوٰتِ الشَّيْطٰنِ ؕ

جيڪي زمين ۾ ٢٩٦ حلال پاڪ آهن ۽ شيطان جي پيرن تي نه هلو

اِنَّهٗ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِيْنٌ ﴿١٦٨﴾ اِنَّمَا يَاْمُرُكُمْ بِالسُّوْٓءِ وَالْفَحْشَآءِ وَ

بيشڪ اهو اوهان جو کليو کلايو دشمن آهي. اهو ته اوهان کي بڇڙائي ۽ بي حيائي جو ئي حڪم ڏيندو ۽

اَنْ تَقُوْلُوْا عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ ﴿١٦٩﴾ وَاِذَا قِيْلَ لَهُمُ اتَّبِعُوْا

هي ته اوهان الله تي اهڙي ڳالهه ڳالهايو جنهن جي اوهان کي خبر نه آهي. ۽ جڏهن انهن کي چيو وڃي ، الله

مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوْا بَلْ نَتَّبِعُ مَآ اَلْفَيْنَا عَلَيْهِ اٰبَآءَنَا ؕ اَوَلَوْ

جي لاٿل تي هلو ٢٩٧ ته چون بلڪ اسان ته انهي تي هلنداسين جنهن تي پنهنجن ابن ڏاڏن کي ڏٺوسين ڇا جيتوڻيڪ

اهي سمورا ۽ زمين ۽ ان جي ديگهه ۽ پاڻيءَ تي وڇائجڻ ۽ پهاڙ، درياءَ، چشما موتين جون کاڻيون ساڪ ميوا ۽ رات ڏينهن جو اچڻ وڃڻ، گهٽجڻ وڌڻ، ٻيڙيون ۽ انهن جو هلڻ باوجود گهڻي وزن ۽ بوجهه جي پاڻيءَ تي رهڻ ۽ ماڻهن جو ان ۾ سوار ٿي درياءَ جا عجائب ڏسڻ ۽ واپارن ۾ انهن کان بارڪش جو ڪم وٺڻ ۽ برسات ۽ ان سان سُڪل ۽ ڪومايل ٿي وڃڻ کان پوءِ زمين جو سرسبز ۽ آباد ڪرڻ ۽ تازي زندگي عطا ڪرڻ ۽ زمين کي قسمين قسمين جانورن سان ڀرڻ، جن ۾ بي شمار عجائبات حڪمت سمايل آهن، اهڙي طرح هوائن جي گردش ۽ انهن جون خاصيتون ۽ هوا جا عجائبات ۽ ڪڪر ۽ انهن جو ايتري گهڻي پاڻيءَ سان آسمان ۽ زمين جي وچ ۾ لٽڪيل رهڻ هي اٺ قسم آهن، جيڪي قادر مختار جي علم ۽ حڪمت ۽ ان جي وحدانيت تي مضبوط دليل آهن ۽ انهن جي دلالت وحدانيت تي گهڻن سببن کان آهي. اجمالي بيان هيءَ آهي ته هي سڀ ڪم ممڪنه آهن ۽ انهن جو وجود گهڻن مختلف طريقن سان ممڪن هو، مگر اهي مخصوص شان سان وجود ۾ آيا هي دلالت ڪري ٿو ته ضرور انهن جو ٺاهيندڙ آهي قادر ۽ حڪيم، جيڪو حڪمت ۽ مشيت جي اقتضا سان جيڪو گهري ٿو، ناهي ٿو. ڪنهن کي دخل ۽ اعتراض جي طاقت نه آهي. اهو معبود باليقين واحد ۽ اڪيلو آهي ڇو ته ان سان گڏ ڪو ٻيو معبود به فرض ڪيو وڃي ته ان کي به انهن مقدورات تي قادر مڃڻو پوندو. هاڻي ٻن حالن کان خالي نه آهي يا ته ايجاد ۽ تاثير ۾ ٻئي متفق الاراده هوندا يا نه هوندا. جيڪڏهن هجن ته هڪ شيءِ جي وجود ۾ ٻن

ع ٢٠ ٤ مؤثرن جو تاثير ڪرڻ لازم ايندو ۽ هي مشڪل آهي، ڇو ته هي مستلزم آهي. معلول جي ٻنهي طرفن کان بي پرواهه هجڻ کي ۽ ٻنهي جي طرف محتاج هجڻ کي. ڇو ته علت جڏهن مستقله هجي ته پوءِ معلول صرف انهيءَ ڏانهن محتاج ٿيندو آهي، ٻئي جي طرف محتاج نه ٿيندو آهي ۽ ٻنهي کي علت مستقله فرض ڪيو ويو آهي ته پوءِ لازم ٿيندو ته معلول ٻنهي مان هر هڪ جي طرف محتاج هجي ۽ هر هڪ کان بي پرواهه هجي ته پوءِ نقيضين گڏ ٿي ويا ۽ هي محال آهي ۽ جيڪڏهن هي فرض ڪريو ته تاثير انهن مان هڪ جو هجي ته پوءِ ترجيح بغير مرجح جي لازم ٿيندي ۽ ٻئي جو عاجز هجڻ لازم ٿيندو، جيڪو الله هجڻ جو منافي آهي ۽ جيڪڏهن هي فرض ڪريو ته ٻنهي جا ارادا مختلف ٿين ٿا ته پوءِ تمانع ۽ تطارد لازم ايندو يعني هڪ ڪنهن شيءِ جي وجود جو ارادو ڪري ۽ ٻيو انهيءَ حال ۾ ان جي نه هجڻ جو ته پوءِ اها شيءِ هڪ ئي حال ۾ موجود ۽ معدوم ٻئي هونديون يا ٻئي نه هونديون، هي ٻئي تقديرون باطل آهن ته پوءِ ضروري آهي ته يا موجود ٿي هوندي يا معدوم ۽ هڪ ئي ڳالهه هوندي. جيڪڏهن موجود ٿي ته پوءِ عدم جو چاهيندڙ عاجز ٿيو، اِلٰهه نه رهيو ۽ جيڪڏهن معدوم ٿي ته پوءِ وجود جو ارادي ڪرڻ وارو مجبور رهيو ته اِلٰهه نه رهيو. تنهن ڪري ثابت ٿي ويو ته اِلٰهه هڪ ئي ٿي سگهي ٿو ۽ هي سڀ قسم گهڻن سببن سان ان جي توحيد تي دلالت ڪن ٿا. ٢٩٣ هيءَ قيامت جي ڏينهن جو بيان آهي، جڏهن مشرڪ ۽ انهن جا اڳواڻ: جن انهن کي ڪفر جي ترغيب ڏني هئي، هڪ جاءِ تي گڏ ٿيندا ۽ عذاب نازل ٿيندو ۽ ڏسي هڪ ٻئي کان بيزار ٿي ويندا. ٢٩٤ يعني اهي سمورا تعلقات جيڪي دنيا اندر انهن جي وچ ۾ هئا. خواهه اهي دوستيون هجن يا مائٽيون يا هڪ ٻئي سان موافقت جا عهد. ٢٩٥ يعني الله تعالىٰ انهن جا بُرا اعمال انهن جي سامهون ڪندو ته انهن کي نهايت حسرت ٿيندي ته انهن هي ڪم ڇو ڪيا هئا. هڪ قول هي آهي ته انهن کي جنت جا مقامات ڏيکاري چيو ويندو، جيڪڏهن توهان به الله تعالىٰ جي فرمانبرداري ڪريو ها ته پوءِ هي توهان جي لاءِ هجن ها. پوءِ اهي جايون ۽ منزلون مؤمنن کي ڏنيون وينديون، هي ڏسي انهن کي حسرت ۽ پريشاني ٿيندي. ٢٩٦ هيءَ آيت انهن شخصن جي حق ۾ نازل ٿي، جن وڏي ڏاند وغيره کي حرام قرار ڏنو هو. هن مان معلوم ٿيو ته الله تعالىٰ جي حلال فرمايل شين کي حرام قرار ڏيڻ ان جي رزاقيت سان بغاوت آهي. مسلم شريف جي حديث ۾ آهي ته الله تعالىٰ فرمائي ٿو، جيڪو مال مون پنهنجن ٻانهن کي عطا فرمايان ٿو، اهو انهن جي لاءِ حلال آهي ۽ انهيءَ ۾ آهي ته مون پنهنجن ٻانهن کي باطل کان ٻي تعلق پيدا فرمايو، پوءِ انهن وٽ شيطان آيا، انهن دين کان ڦيرايو ۽ جيڪو مون انهن لاءِ حلال ڪيو هو، ان کي حرام ڪيائون. هڪ ٻي حديث ۾ آهي ته حضرت ابن عباس رضي الله عنه فرمايو ته مان هيءَ آيت سيدعالم صلى الله عليه وسلم جن جي سامهون تلاوت ڪئي ته حضرت سعد بن ابي وقاص اٿي بيهي عرض ڪيو، يارسول الله! دعا فرمايو ته الله تعالىٰ مون کي مستجاب الدعوة ڪري. حضور جن فرمايو اي سعد! پنهنجي خوراڪ پاڪ ڪريو ته مستجاب الدعوة ٿي ويندؤ. ان ذات پاڪ جو قسم جنهن جي قدرت جي هٿ ۾ محمّد (صلى الله عليه وسلم) جي جان آهي، ماڻهو پنهنجي پيٽ ۾ حرام جو لقمو وجهي ٿو ته چاليهن ڏينهن تائين مقبوليت کان محروم رهي ٿو. (تفسير ابن ڪثير) ٢٩٧ توحيد ۽ قرآن تي ايمان آڻيو ۽ پاڪ شين کي حلال ڄاڻو، جن کي الله تعالىٰ حلال ڪيو.

كَانَ اٰبَآؤُهُمۡ لَا يَعۡقِلُوۡنَ شَيۡـًٔا وَّلَا يَهۡتَدُوۡنَ ﴿١٧٠﴾ وَمَثَلُ
سندن ابا ڏاڏا نه ڪو عقل رکندا هجن ۽ نه هدايت ۲۹۸ ۽ ڪافرن جو مثال 3
الَّذِيۡنَ كَفَرُوۡا كَمَثَلِ الَّذِىۡ يَنۡعِقُ بِمَا لَا يَسۡمَعُ اِلَّا دُعَآءً وَّ
ان جهڙو آهي، جيڪو اهڙي کي سڏي، جيڪو خالي دانهن ۽ سڏ کان سواءِ ڪجهه نه ٻڌي ۲۹۹
نِدَآءً ؕ صُمٌّۢ بُكۡمٌ عُمۡىٌ فَهُمۡ لَا يَعۡقِلُوۡنَ ﴿١٧١﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيۡنَ اٰمَنُوۡا
ٻوڙا، گونگا انڌا آهن، تنهنڪري اهي سا چاهه نه ٿا رکن ۳۰۰ اي ايمان وارؤ! کائو
كُلُوۡا مِنۡ طَيِّبٰتِ مَا رَزَقۡنٰكُمۡ وَاشۡكُرُوۡا لِلّٰهِ اِنۡ كُنۡتُمۡ اِيَّاهُ
اسان جون ڏنل پاڪ شيون ۽ الله جو احسان مڃو، جيڪڏهن اوهان ان جي ئي پوڄا ڪريو ٿا ۳۰۱
تَعۡبُدُوۡنَ ﴿١٧٢﴾ اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيۡكُمُ الۡمَيۡتَةَ وَالدَّمَ وَلَحۡمَ الۡخِنۡزِيۡرِ
اُن اهي ئي اوهان تي حرام ڪيا آهن مُئل ۳۰۲ ۽ رت ۳۰۳ ۽ سوئر جو گوشت ۳۰۴ ۽ اهو جانور جيڪو
وَمَآ اُهِلَّ بِهٖ لِغَيۡرِ اللّٰهِ ۚ فَمَنِ اضۡطُرَّ غَيۡرَ بَاغٍ وَّلَا عَادٍ فَلَاۤ اِثۡمَ
غير خدا جو نالو وٺي ذبح ڪيو ويو ۳۰۵ پوءِ جيڪو لاچار ٿئي ۳۰۶ نه هيئن جو خواهش سان کائي ۽ نه هيئن جو ضرورت کان اڳي وڌي
عَلَيۡهِ ؕ اِنَّ اللّٰهَ غَفُوۡرٌ رَّحِيۡمٌ ﴿١٧٣﴾ اِنَّ الَّذِيۡنَ يَكۡتُمُوۡنَ مَآ اَنۡزَلَ
ته ان تي گناهه نه آهي، بيشڪ الله بخشڻهار ۽ ٻاجهارو آهي. جيڪي الله جو لاٿل ڪتاب لڪائين ۳۰۷ ٿا
اللّٰهُ مِنَ الۡكِتٰبِ وَيَشۡتَرُوۡنَ بِهٖ ثَمَنًا قَلِيۡلًا ۙ اُولٰٓئِكَ مَا يَاۡكُلُوۡنَ
۽ انهيءَ جي بدلي خسيس ملهه وٺن ٿا ۳۰۸ اهي پنهنجي پيٽ ۾ باهه ڀرين ٿا
فِىۡ بُطُوۡنِهِمۡ اِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ يَوۡمَ الۡقِيٰمَةِ وَلَا يُزَكِّيۡهِمۡ ۚ
۳۰۹ ۽ الله انهن سان قيامت جي ڏينهن نه ڳالهائيندو ۽ نه کين پاڪ ڪندو
وَلَهُمۡ عَذَابٌ اَلِيۡمٌ ﴿١٧٤﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذِيۡنَ اشۡتَرَوُا الضَّلٰلَةَ بِالۡهُدٰى
۽ انهن لاءِ درد ناڪ عذاب آهي. اُهي ماڻهو آهن، جن هدايت جي عيوض گمراهي
وَالۡعَذَابَ بِالۡمَغۡفِرَةِ ۚ فَمَآ اَصۡبَرَهُمۡ عَلَى النَّارِ ﴿١٧٥﴾ ذٰلِكَ بِاَنَّ
۽ بخشش جي عيوض عذاب خريد ڪيو، سو انهن کي ڪيتري قدر باهه جي برداشت جي سگهه آهي. هي انهيءَ ڪري
اللّٰهَ نَزَّلَ الۡكِتٰبَ بِالۡحَقِّ ؕ وَاِنَّ الَّذِيۡنَ اخۡتَلَفُوۡا فِى الۡكِتٰبِ
ته الله حق سان ڪتاب لاٿو ۽ بيشڪ جيڪي ماڻهو ڪتاب ۾ اختلاف وجهڻ لڳا ۳۱۰

۲۹۸ جڏهن پيءُ ڏاڏا دين جي ڪمن کي نه سمجهندا هجن ۽ سنئين واٽ تي نه هجن ته انهن جي پيروي ڪرڻ بيوقوفي ۽ گمراهي آهي. ۲۹۹ يعني جهڙيءَ طرح جانور ڌنار جو صرف آواز ئي ٻڌندا آهن، ڪلام جي معنيٰ نه سمجهندا آهن، اهوئي حال انهن ڪافرن جو آهي، جي رسول ڪريم صلى الله تعالیٰ عليه وسلم جن جي صدا ٻڌندا آهن، پر ان جي معنيٰ دل نشين ڪري ارشاد جي فيض مان فائدو حاصل نه ڪندا آهن. ۳۰۰ هي ان لاءِ ته اهي سچي ڳالهه ٻڌي نفعي وارا نه ٿيا. سچو ڪلام انهن جي زبان تي جاري نه ٿيو. نصيحتن مان انهن فائدو حاصل نه ڪيو. ۳۰۱ مسئلو:- هن آيت مان معلوم ٿيو ته الله تعالیٰ جي نعمتن تي شڪر واجب آهي. ۳۰۲ جيڪو حلال جانور ذبح ڪرڻ کان سواءِ مري وڃي يا ان کي شريعت جي طريقي جي خلاف ماريو ويو هجي، مثلاً ڦاهو ڏيئي، لٺ، پٿر، غليل، گوليءَ سان ماري هلاڪ ڪيو ويو يا اهو ڪري مري ويو هجي يا ڪنهن جانور سڱ سان ماريو هجي يا ڪنهن ڦاڙيندڙ هلاڪ ڪيو هجي ان کي مُئل چوندا آهن ۽ انهيءَ جي حڪم ۾ داخل آهي، جيئري جانور جو اهو عضو جيڪو ڪٽيو ويو هجي. مسئلو:- مُئل جانور جو کائڻ حرام آهي، مگر ان جو رڳيل چمڙو ڪم ۾ آڻڻ ۽ ان جي وارن، سڱن، هڏن، پٺين حصي ۽ ڪُرن مان فائدو وٺڻ جائز آهي (تفسير احمدي). ۳۰۳ مسئلو:- هر جانور جي رت حرام آهي. بشرطيڪ وهندڙ هجي. ٻي آيت ۾ فرمايائين اَوۡ دَمًا مَّسۡفُوۡحًا. ۳۰۴ مسئلو: خنزير (سوئر) نجس العين آهي، ان جو گوشت، کل، وار ۽ نُنهن وغيره سڀ جزا پليت ۽ حرام آهن. ڪنهن کي ڪم ۾ آڻڻ جائز نه آهي. جڏهن ته ٿان کان کائڻ جو بيان ٿي رهيو آهي، ان ڪري هتي گوشت جي ذڪر تي اڪتفا فرمايو ويو. ۳۰۵ مسئلو:- جنهن جانور تي ذبح جي وقت غير الله جو نالو ورتو وڃي توڙي اڪيلو يا الله جي نالي سان گڏ عطف سان ملائي ڪري اهو حرام آهي. مسئلو:- جيڪڏهن الله جي نالي سان گڏ ٻئي جو نالو بغير عطف جي ملايو ويو ته مڪروه آهي. مسئلو:- جيڪڏهن ذبح صرف الله جي نالي تي ڪيائين ۽ ان کان اڳ يا پوءِ غير جو نالو ورتائين. مثال طور هي چيائين ته عقيقي جو ٻڪر وليمي جو دنبو يا جنهن جي طرف کان اهو ذبيحه آهي انهيءَ جو نالو ورتائين يا جن ولين جي لاءِ ايصال ثواب منظور آهي، انهن جو نالو ورتائين ته هي جائز آهي، ان ۾ ڪو حرج نه آهي (تفسير احمدي). ۳۰۶ مضطر اهو آهي جيڪو حرام شيءِ جي کائڻ تي مجبور هجي، ان کي نه کائڻ سان جان جو خوف هجي توڙي سخت بُک جي سبب مرڻ ويجهو پهچي، ۽ کا حلال شيءِ هٿ نه اچي يا ڪو شخص حرام کارائڻ تي ڏاڍ ڪندو هجي ۽ ان کان جان جو خوف هجي. اهڙي حالت ۾ جان بچائڻ خاطر حرام شيءِ مان ضرورت آهر کائڻ جائز آهي يعني ايترو کائجي جو هلاڪت جو خوف نه رهي. ۳۰۷ شانِ نزول:- يهودين جا عالم ۽ سردار جيڪي اميد رکندا هئا ته حضور نبي آخر الزمان صلى الله عليه وسلم جن انهن مان مبعوث ٿيندا. پر جڏهن انهن ڏٺو ته سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن ٻيءَ قوم مان مبعوث فرمايا ويا آهن ته انهن کي هي خوف ٿيو ته ماڻهو توريت ۽ انجيل ۾ حضور اڪرم جون اوصاف ڏسي سندن فرمانبرداريءَ جي طرف جهڪي پوندا ۽ اسان جا نذرانا، هديا، تحفا وغيره سڀ بند ٿي ويندا ۽ حڪومت هلي ويندي. ان خيال کان کين حسد پيدا ٿيو ۽ توريت ۽ انجيل ۾ جيڪا حضور جن جي نعت ۽ صفت هئي ۽ سندن نبوت جي وقت جو بيان هو، ان کي انهن لڪايو. اُن تي هيءَ آيت نازل ٿي. مسئلو:- لڪائڻ هي به آهي ته ڪتاب جي مضمون تي ڪنهن کي مطلع ٿيڻ نه ڏنو وڃي. نه اهو ڪنهن کي پڙهي ٻڌايو وڃي، نه ڏيکاريو وڃي ۽ هي به لڪائڻ آهي ته غلط تأويلون ڪري معنيٰ تبديل ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي وڃي. ۳۰۸ يعني دنيا جي گهٽ نفعي خاطر حق کي لڪائن ٿا. ۳۰۹ جو هي رشوتون ۽ هي حرام مال جيڪو حق لڪائڻ جي عيوض انهن حاصل ڪيو آهي. انهن کي جهنم جي باهه ۾ پهچائيندو. ۳۱۰ شان نزول:- هيءَ آيت يهودين جي حق ۾ نازل ٿي جن توريت ۾ اختلاف ڪيو، ڪن اُن کي حق چيو ۽ ڪن باطل. ڪن غلط تأويلون ڪيون ته ڪن وري تحريفون. هڪ قول هي آهي ته هيءَ آيت مشرڪن جي حق ۾ نازل ٿي. هن صورت ۾ ڪتاب مان قرآن مراد آهي ۽ انهن جو اختلاف هيءُ آهي ته ڪي انهن مان اُن کي شعر چون ٿا، ڪي جادو ۽ ڪي جادوگريءَ چون ٿا.

لَفِي شِقَاقٍ بَعِيْدٍ ﴿١٧٦﴾ لَيْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوْا وُجُوْهَكُمْ قِبَلَ

اهي ضرور پراهين درجي جا جهيڙاڪ آهن. اصل چڱائي اها ڪا نه آهي ته اوهين پنهنجا منهن اوڀر يا

الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ

اولهه جي طرف ڪريو ٣١١ ها نه! اصل چڱائي هيءَ آهي ته ايمان آڻي الله ۽

وَالْمَلٰۤئِكَةِ وَالْكِتٰبِ وَالنَّبِيّٖنَ ۚ وَاٰتَى الْمَالَ عَلٰى حُبِّهٖ ذَوِي

قيامت ۽ ملائڪن ۽ ڪتاب ۽ نبين تي ٣١٢ ۽ پنهنجو پيارو مال الله جي محبت ۾

الْقُرْبٰى وَالْيَتٰمٰى وَالْمَسٰكِيْنَ وَابْنَ السَّبِيْلِ ۙ وَالسَّآئِلِيْنَ وَ

قريبن ۽ يتيمن ۽ مسڪينن ۽ مسافرن ۽ سوال ڪندڙن کي ۽

فِي الرِّقَابِ ۚ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَ ۚ وَالْمُوْفُوْنَ بِعَهْدِهِمْ

ٻانهن آزاد ڪرائڻ ۾ ٣١٣ ۽ نماز قائم رکي ۽ زڪوٰة ڏئي ۽ پنهنجا قول پاڙڻ وارا

اِذَا عٰهَدُوْا ۚ وَالصّٰبِرِيْنَ فِي الْبَاْسَآءِ وَالضَّرَّآءِ وَحِيْنَ الْبَاْسِ ۗ

جڏهن واعدو ڪن ۽ مصيبت ۽ سختيءَ ۾ ۽ جهاد جي وقت صبر ڪرڻ وارا

اُولٰۤئِكَ الَّذِيْنَ صَدَقُوْا ۗ وَاُولٰۤئِكَ هُمُ الْمُتَّقُوْنَ ﴿١٧٧﴾ يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ

اهي آهن جن پنهنجي ڳالهه سچي ڪئي ۽ اهي ئي پرهيزگار آهن. اي ايمان وارؤ!

اٰمَنُوْا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلٰى ۗ اَلْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ

توهان تي فرض آهي ٣١٤ ته جيڪي ناحق ماريا وڃن تن جي خون جو بدلو وٺو ٣١٥ آزاد جي بدلي آزاد ۽ غلام

بِالْعَبْدِ وَالْاُنْثٰى بِالْاُنْثٰى ۗ فَمَنْ عُفِيَ لَهٗ مِنْ اَخِيْهِ شَيْءٌ

جي بدلي غلام ۽ عورت جي بدلي عورت ٣١٦ جنهن کي سندس ڀاءُ جي طرفان ڪجهه معافي ڏني وڃي هجي

فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوْفِ وَاَدَآءٌ اِلَيْهِ بِاِحْسَانٍ ۗ ذٰلِكَ تَخْفِيْفٌ

٣١٧ ته چڱي نموني سان گهر ڪجي ۽ ڏيڻ به سهڻي نموني سان هجي، هي توهان جي پالڻهار طرفان

مِّنْ رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ ۗ فَمَنِ اعْتَدٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهٗ عَذَابٌ

توهان جو بوجهه هلڪو ڪرڻ ۽ رحمت آهي تنهن ڪري ان کان بعد جيڪو زيادتي ڪندو ٣١٨ ان لاءِ دردناڪ

اَلِيْمٌ ﴿١٧٨﴾ وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ يّٰۤاُولِي الْاَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ

عذاب آهي. اي عقلمندؤ! خون جي بدلي وٺڻ ۾ توهان جي زندگي آهي ٣١٩ من اوهان

ع ٥/٢١

٣١١ شان نزول:- هيءَ آيت يهودين ۽ نصارن جي حق ۾ نازل ٿي جو ته يهودين بيت المقدس جي اولهه کي ۽ نصارن ان جي اوڀر کي قبلو ٺاهيو هو ۽ هر ڪو ٻئي جو گمان هو ته صرف ان قبلي جي طرف منهن ڪرڻ ڪافي آهي. هن آيت ۾ انهن جو رد فرمايو ويو ته بيت المقدس جو قبلو هجڻ منسوخ ٿي ويو (مدارڪ) مفسرن جو هڪ قول هيءُ به آهي ته هي خطاب ڪتاب وارن ۽ مؤمنن سڀني کي عام آهي ۽ معنيٰ هيءَ آهي ته صرف قبلي ڏانهن منهن ڪرڻ اصل نيڪي نه آهي جيستائين ڪ عقيدا درست نه ٿين ۽ دل اخلاص سان قبلي جي رب جي طرف متوجهه نه هجي. ٣١٢ هن آيت ۾ نيڪي جا ڇهه طريقا ارشاد فرمايا ٿين: ١:- ايمان آڻڻ، ٢:- مال ڏيڻ، ٣:- نماز قائم ڪرڻ، ٤:- زڪواة ڏيڻ، ٥:- وعدو پورو ڪرڻ، ٦:- صبر ڪرڻ. ايمان جو تفصيل هي آهي ته هڪ الله تي ايمان آڻي جو اهو زنده، قيوم، ڄاڻندڙ، حڪمت وارو، ٻڌندڙ، ڏسندڙ، بي پرواه، قدرت وارو، ازلي، ابدي، واحد لاشريڪ لهٗ آهي. ٻيو قيامت تي ايمان آڻي جو اهو حق آهي، ان ۾ انهن جو حساب ٿيندو ۽ عملن جي جزا ڏني ويندي، مقبول ٻانها شفاعت ڪندا، سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن نيڪ بختن کي حوض ڪوثر تي ڍاول فرمائيندا، پلصراط تان گذر ٿيندو ۽ ان ڏينهن جا سمورا احوال، جيڪي قرآن ۾ آيا ۽ سيد الانبياء جن بيان فرمايا، سڀ حق آهن. ٽيون ملائڪن تي ايمان آڻي جو اهي الله جي مخلوق ۽ فرمانبردار ٻانها آهن. نه مرد آهن نه عورتون. انهن جو تعداد الله ڄاڻي ٿو. انهن مان چار ڏاڍا مقرب آهن، جبرئيل، ميڪائيل، اسرافيل ۽ عزرائيل عليهم السلام. چوٿون الله جي ڪتابن تي ايمان آڻي ته جيڪي ڪتاب الله تعاليٰ نازل فرمايا حق آهن. انهن ۾ چار وڏا ڪتاب آهن. ١:- توريت جيڪو حضرت موسيٰ تي، ٢:- انجيل جيڪو حضرت عيسيٰ تي، ٣:- زبور جيڪو حضرت داؤد تي ۽ ٤:- قرآن نبي ڪريم صلي الله تعاليٰ عليه وسلم جن تي نازل ٿيو ۽ پنجاهه صحيفا حضرت شيث تي، ٽيهه حضرت ادريس تي، ڏهه حضرت آدم تي ۽ ڏهه حضرت ابراهيم تي نازل ٿيا عليهم الصلوٰة والسلام. پنجون سمورن نبين تي ايمان آڻي جو اهي سڀ الله جا موڪليل آهن ۽ معصوم يعني گناهن کان پاڪ آهن. انهن جو صحيح تعداد الله ڄاڻي ٿو. انهن مان ٽي سو تيرهن رسول آهن. نبيّن جمع مذڪر سالم جي صيغي سان ذڪر فرمائڻ اشارو ڪري ٿو ته نبي مرد هوندا آهن. ڪا عورت ڪڏهن به نبي نه ٿي آهي جيئن وَمَآ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ اِلَّا رِجَالًا آيت مان ثابت آهي. ايمان مجمل هي آهي اٰمَنْتُ بِاللّٰهِ وَبِجَمِيْعِ مَا جَآءَ بِهِ النَّبِيُّ (صلي الله عليه وسلم) يعني مون الله تي ايمان آندو ۽ انهن سڀني ڪمن تي، جيڪي سرڪار الانبياء صلي الله عليه وسلم جن الله وٽان آندا. (تفسير احمدي). ٣١٣ ايمان کان پوءِ اعمال جو ۽ ان سلسلي ۾ مال ڏيڻ جو بيان فرمايائين. ان جا ڇهه حقدار ڪيائين. ڪنڌ ڇڏائڻ مان غلامن جو آزاد ڪرڻ مراد آهي، هي سڀ مستحب طور تي مال ڏيڻ جو بيان هو. مسئلو:- هن آيت مان معلوم ٿئي ٿو ته تندرستيءَ جي حالت ۾ صدقو ڏيڻ زياده اجر رکي ٿو به نسبت ان جي، جو مرڻ وقت زندگيءَ کان مايوس ٿي ڏئي (ڪذا في حديث عن ابي هريرة). مسئلو:- حديث شريف ۾ آهي ته رشتيدارن کي صدقو ڏيڻ ۾ ٻه ثواب آهن. هڪ صدقي جو، ٻيو مائٽي ڳنڍڻ جو. (نسائي شريف) ٣١٤ شان نزول:- هيءَ آيت اوس ۽ خزرج جي باري ۾ نازل ٿي. انهن مان هڪ قبيلو ٻئي کان، قوت، تعداد، مال ۽ شرف ۾ زياده هو. ان قسم کنيو هو ته اهو پنهنجي غلام جي بدلي ٻئي قبيلي جي آزاد کي ۽ عورت جي بدلي مرد کي ۽ هڪ جي بدلي ٻن کي قتل ڪندو. جاهليت جي زماني ۾ ماڻهو ان قسم جي ظلم جا عادي هئا. اسلام جي زماني ۾ اهو معاملو سيد الانبياء صلي الله عليه وسلم جن جي خدمت ۾ پيش ٿيو. پوءِ هيءَ آيت نازل ٿي ۽ عدل ۽ برابريءَ جو حڪم ڪيو ويو ۽ ان تي اهي ماڻهو راضي ٿيا. قرآن ڪريم ۾ قصاص جو مسئلو ڪيترن آيتن ۾ بيان ٿيو آهي. هن آيت ۾ قصاص ۽ معافي ٻنهي جا مسئلا آهن. ۽ الله تعاليٰ جي ان احسان جو بيان آهي جو ان پنهنجن ٻانهن کي قصاص ۽ معافيءَ ۾ اختيار وارو ڪيو. قصاص وٺي يا معاف ڪري. آيت جي منڍ ۾ قصاص جي واجب هجڻ جو بيان آهي. ٣١٥ هن مان هر جاءِ تي والي قتل ڪندڙ تي قصاص جو واجب هجڻ ثابت ٿئي ٿو، ٿورو ٿي ان آزاد کي قتل ڪيو هجي يا غلام کي، مسلمان کي يا ڪافر کي، مرد کي يا عورت کي. جو ته قَتْلٰى، جيڪو قتيل جو جمع آهي، اهو سڀني تي مشتمل آهي، مگر شرعي دليل جنهن کي خاص ڪري، اهو مخصوص ٿي ويندو. (احڪام القرآن) ٣١٦ هن آيت ۾ ٻڌايو ويو ته جيڪو قتل ڪندو، اهو قتل ڪيو ويندو، ٿورو ٿي آزاد هجي يا غلام، مرد هجي يا عورت، ۽ جاهلن جو هي طريقو ظلم آهي جيڪو انهن ۾ رائج هو ته آزادن ۾ لڙائي هوندي هئي ته اهي هڪ جي بدلي ٻن کي قتل ڪندا هئا، غلامن ۾ هوندي هئي ته غلام جي جاءِ تي آزاد کي ماريندا هئا. عورتن ۾ هوندي هئي ته عورت جي بدلي مرد کي قتل ڪندا هئا ۽ صرف قاتل جي قتل تي اڪتفا نه ڪندا هئا. ان کي منع فرمايو ويو. ٣١٧ معنيٰ هيءَ آهي ته جنهن قاتل کي مقتول جو وارث ڪجهه معاف ڪري ۽ ان جي ذمي مال لازم ڪيو وڃي ته ان تي مقتول جا وارث گهر ڪرڻ ۾ نيڪ روش اختيار ڪن ۽ قاتل خون جي بها چڱي نموني سان ادا ڪري. هن ۾ مال تي صلح

تَتَّقُوْنَ ﴿١٧٩﴾ كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ
بچي وڃو. اوهان تي فرض آهي جو جڏهن اوهان مان ڪنهن تي موت اچي، جيڪڏهن ڪجهه مال
خَيْرًا ۖۚ الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِيْنَ بِالْمَعْرُوْفِ ۚ حَقًّا عَلَى
ڇڏي ته پنهنجي ماءُ پيءُ ۽ مائٽن لاءِ دستور موافق وصيت ڪري وڃي ٣٢٠
الْمُتَّقِيْنَ ﴿١٨٠﴾ فَمَنْۢ بَدَّلَهٗ بَعْدَ مَا سَمِعَهٗ فَاِنَّمَآ اِثْمُهٗ عَلَى
اهو پرهيزگارن تي واجب آهي. پوءِ جيڪو وصيت ٻڌي ڪري ڦيرائيندو ٣٢١ ته ان جو گناهه
الَّذِيْنَ يُبَدِّلُوْنَهٗ ۭ اِنَّ اللّٰهَ سَمِيْعٌ عَلِيْمٌ ﴿١٨١﴾ فَمَنْ خَافَ مِنْ
انهن ڦيرائيندڙن تي آهي ٣٢٢ بيشڪ الله ٻڌندڙ ڄاڻندڙ آهي. پوءِ جنهن کي انديشو ٿيو
مُّوْصٍ جَنَفًا اَوْ اِثْمًا فَاَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَآ اِثْمَ عَلَيْهِ ۭ اِنَّ
ته وصيت ڪندڙ ڪجهه بي انصافي يا گناهه ڪيو آهي، پوءِ انهن جي وچ ۾ صلح ڪرايو ته مٿس ڪو ڏوهه ڪونه آهي ٣٢٣
اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿١٨٢﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ
بيشڪ الله بخشڻهار ٻاجهارو آهي. اي ايمان وارؤ! ٣٢٤ اوهان تي روزا فرض
كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُوْنَ ﴿١٨٣﴾ اَيَّامًا
ڪيا ويا آهن، جيئن اوهان کان اڳين تي فرض ڪيا ويا هئا، مَن اوهان پرهيزگار ٿيو ٣٢٥
مَّعْدُوْدٰتٍ ۭ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيْضًا اَوْ عَلٰي سَفَرٍ فَعِدَّةٌ
ڳڻيل ڪجهه ڏينهن آهن ٣٢٦ سو اوهان مان جيڪو بيمار يا سفر ۾ هجي ٣٢٧
مِّنْ اَيَّامٍ اُخَرَ ۭ وَعَلَى الَّذِيْنَ يُطِيْقُوْنَهٗ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِيْنٍ ۭ
ته اوترا روزا ٻين ڏينهن ۾ رکي ۽ جن کي روزو رکڻ جي طاقت نه هجي، اهي هڪ مسڪين جو کاڌو فديو ڏين
فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَّهٗ ۭ وَاَنْ تَصُوْمُوْا خَيْرٌ لَّكُمْ اِنْ
٣٢٨ پوءِ جيڪو پاڻ وڌيڪ نيڪي ڪري ٣٢٩ ته اهو ان لاءِ ڀلو آهي ۽ جيڪڏهن توهان ڄاڻو ته روزو رکڻ
كُنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ ﴿١٨٤﴾ شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِيْٓ اُنْزِلَ فِيْهِ الْقُرْاٰنُ
اوهان لاءِ وڌيڪ ڀلو آهي. ٣٣٠ رمضان جو مهينو جنهن ۾ قرآن لٿو
هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنٰتٍ مِّنَ الْهُدٰى وَالْفُرْقَانِ ۚ فَمَنْ
٣٣١ ماڻهن جي لاءِ هدايت آهي رهنمائي ۽ فيصلي جون چٽيون ڳالهيون آهن سو توهان

جو بيان آهي (تفسير احمدي). مسئلو:- مقتول جي وارث کي اختيار آهي ته قاتل کي بي عيوض معاف ڪري يا مال تي صلح ڪري. جيڪڏهن اهو ان تي راضي نه ٿئي ۽ قصاص گهري ته پوءِ قصاص ئي فرض رهندو (جمل). مسئلو:- جيڪڏهن مقتول جا سمورا وارث قصاص معاف ڪري ڇڏين ته پوءِ قاتل تي ڪجهه به لازم نه رهندو. مسئلو:- جيڪڏهن مال تي صلح ڪن ته پوءِ قصاص ساقط ٿي ويندو ۽ مال واجب ٿي ويندو (تفسير احمدي). مسئلو:- مقتول جي وارث کي قاتل جو ڀاءُ فرمائڻ ۾ دلالت هن تي آهي ته قتل جيتوڻيڪ گناهه آهي مگر ان سان ايماني ڀائپي قطع نه ٿي ٿئي. هن ۾ خارجين جو رد ڪيو ويو آهي جيڪي گناهه ڪبيره جي مرتڪب کي ڪافر چوندا آهن. ٣١٨ يعني جاهليت جي بدستور غير قاتل کي قتل ڪري يا ڏيتي قبول ڪرڻ ۽ معاف ڪرڻ کان پوءِ قتل ڪري. ٣١٩ جو ته قصاص مقرر ٿيڻ سان ماڻهو قتل کان پري رهندا ۽ جانيون بچنديون. ٣٢٠ يعني شريعت جي دستور مطابق عدل ڪري ۽ ٽين حصي مال کان زياده جي وصيت نه ڪري ۽ محتاجن تي مالدارن کي ترجيح نه

ع ٢٢ ٦

ڏئي. مسئلو:- اسلام جي شروعات ۾ هيءَ وصيت فرض هئي، پر جڏهن ميراث جا احڪام نازل ٿيا ته منسوخ ڪئي وئي. هاڻي غير وارث جي لاءِ ٽين حصي کان گهٽ جي وصيت ڪرڻ مستحب آهي. بشرطيڪ وارث محتاج نه هجن يا ترڪي ملڻ تي محتاج نه رهن. ورنه ترڪو وصيت کان افضل آهي (تفسير احمدي). ٣٢١ تو ڏي وصيت ڪندڙ هجي يا وارث، يا شاهد ۽ اهو ڪتابت ۾ تبديلي ڪري يا وراثت ۾ يا شاهدي ادا ڪرڻ ۾. جيڪڏهن اها وصيت شريعت جي موافق آهي ته پوءِ تبديل ڪندڙ گنهگار آهي. ٣٢٢ ۽ ٻيا اهي موصي هجن يا موصيٰ له آزاد آهن. ٣٢٣ معنيٰ هيءَ آهي ته وارث يا وصيت ڪندڙ، يا امام يا قاضي جنهن کي به موصي جي طرف کان ناانصافي يا ناحق ڪارروائي جو خوف هجي. جيڪڏهن اهو موصيٰ له يا وارثن ۾ شريعت جي موافق صلح ڪرائي ڇڏي ته پوءِ گنهگار نه آهي جو ته ان حق جي حمايت جي لاءِ باطل کي تبديل ڪيو. هڪ قول هي به آهي ته مراد اهو شخص آهي جيڪو وصيت جي وقت ڏسي ته موصي حق کان تجاوز ڪري ٿو ۽ شريعت جي خلاف طريقو اختيار ڪري ٿو ته پوءِ ان کي روڪي ۽ حق ۽ انصاف جو حڪم ڪري. ٣٢٤ هن آيت ۾ روزن جي فرضيت جو بيان آهي. روزو شريعت ۾ ان جو نالو آهي ته مسلمان خواه مرد هجي يا عورت (حيض ۽ نفاس کان خالي) هجي، صبح صادق کان سج لهڻ تائين عبادت جي نيت سان کائڻ، پيئڻ ۽ جماع ڪرڻ ڇڏي ڏي. (عالمگيري وغيره). رمضان جا روزا ڏهه شوال سن ٢ هجري ۾ فرض ڪيا ويا. (درمختار و خازن)

هن آيت مان ثابت ٿئي ٿو ته روزا پراڻي عبادت آهن. آدم عليه السلام جي زماني کان سڀني شريعتن ۾ فرض ٿيندا آيا، جيتوڻيڪ ڏينهن ۽ حڪم مختلف هئا. مگر اصل روزا سڀني امتن تي لازم رهيا. ٣٢٥ ۽ توهان گناهن کان بچو جو ته هي ڪسر نفسي جو سبب ۽ پرهيزگارن جو طريقو آهي. ٣٢٦ يعني صرف رمضان جو هڪ مهينو. ٣٢٧ سفر مان اهو سفر مراد آهي، جنهن جو مفاصلو ٽن ڏينهن کان گهٽ نه هجي. هن آيت ۾ الله تعاليٰ مريض ۽ مسافر کي رخصت ڏني ته جيڪڏهن ان کي رمضان المبارڪ ۾ روزي رکڻ سان مرض جي زيادتي يا هلاڪت جو خوف هجي يا سفر ۾ سختي ۽ تڪليف جو ته پوءِ اهو مرض ۽ سفر جي ڏينهن ۾ افطار ڪري ۽ ان جي بجاءِ منع ڪيل ڏينهن کانسواءِ ٻين ڏينهن ۾ ان جي قضا ڪري. منع ڪيل پنج ڏينهن آهن، جن ۾ روزو رکڻ جائز نه آهي. ٻئي عيدون ۽ ذوالحج جي يارهين، ٻارهين ۽ تيرهين تاريخ. مسئلو:- مريض کي صرف وهم تي روزي جو افطار جائز نه آهي، جيستائين دليل يا تجربي يا غير ظاهر الفسق طبيب جي خبر سان ان کي هن ڳالهه جو غالب گمان حاصل نه ٿئي ته روزو مرض جي ديگهه زياده ٿيڻ جو سبب ٿيندو. مسئلو:- جيڪو بالفعل بيمار نه هجي پر مسلمان طبيب هي چوي ته اهو روزي رکڻ سان بيمار ٿي ويندو، اهو به مريض جي حڪم ۾ آهي. مسئلو:- حمل واري يا کير پيارڻ واري عورت کي جيڪڏهن روزي رکڻ سان پنهنجي يا ٻار جي جان جو خوف يا ان جي بيمار ٿي وڃڻ جو انديشو هجي ته ان کي به افطار جائز آهي. مسئلو:- جنهن مسافر فجر جي طلوع ٿيڻ کان اڳ سفر شروع ڪيو، ان کي ته روزي جو افطار جائز آهي، پر جنهن طلوع ٿيڻ کان پوءِ سفر ڪيو ان کي ان ڏينهن جو افطار جائز نه آهي. ٣٢٨ مسئلو:- جنهن پوڙهي مرد يا عورت کي پيري جي ضعف سبب روزي رکڻ جي طاقت نه رهي ۽ آئنده قوت حاصل ٿيڻ جي اميد به نه هجي، ان کي جهور پوڙهو چوندا آهن. ان لاءِ جائز آهي ته افطار ڪري ۽ هر روزي جي بدلي اڌ ٽويو ڪڻڪ يعني هڪ سؤ پنجهتر روپيه (تولا) ۽ هڪ اڌ برابر تور ڪڻڪ* يا ان کان ٻيڻا جَوَ يا ان جي قيمت فديي طور ڏئي. مسئلو:- جيڪڏهن فديي ڏيڻ کان پوءِ روزي رکڻ جي طاقت اچي وئي ته پوءِ روزو واجب ٿي ويندو. مسئلو:- جيڪڏهن جهور پوڙهو بيوس هجي فديي ڏيڻ جي طاقت نه رکي ته پوءِ الله تعاليٰ کان بخشش گهري ۽ پنهنجي ڪوتاهيءَ جي معافي جي دعا ڪندو رهي. ٣٢٩ يعني فديي جي مقدار کان زياده ڏئي. ٣٣٠ هن مان معلوم ٿيو ته جيتوڻيڪ مسافر ۽ مريض کي افطار جي اجازت آهي پر زياده بهتر ۽ افضل روزو رکڻ ئي آهي. ٣٣١ هن جي معنيٰ ۾ مفسرن جا چند قول آهن. ١. هي

شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ ۖ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا اَوْ عَلٰى

مان جيڪو هي مهينو لهي، اهو ضرور ان جا روزا رکي ۽ جيڪو بيمار يا سفر ۾

سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ اَيَّامٍ اُخَرَ ۗ يُرِيْدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيْدُ

هجي ته اوترا روزا ٻين ڏينهن ۾ (رکي) الله اوهان تي آساني ڪرڻ گهري ٿو ۽ توهان تي

بِكُمُ الْعُسْرَ ۖ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰىكُمْ

اوکائي ڪرڻ نه ٿو گهري ۽ جيئن توهان ڳڻپ پوري ڪريو ۳۳۲ ۽ الله جي وڏائي بيان ڪريو انهي تي ڪري ته

وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُوْنَ ﴿۱۸۵﴾ وَاِذَا سَاَلَكَ عِبَادِيْ عَنِّيْ فَاِنِّيْ قَرِيْبٌ ۖ

ان اوهان کي هدايت ڪئي ۽ من توهان حق گذار ٿيو ۽ اي محبوب! جڏهن توهان کان منهنجا ٻانها منهنجو پڇن ته آءُ نهايت ويجهو آهيان

اُجِيْبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ اِذَا دَعَانِ ۙ فَلْيَسْتَجِيْبُوْا لِيْ وَلْيُؤْمِنُوْا

۳۳۳ ٻاڏائيندڙ جي دعا قبول ڪندو آهيان جڏهن مونکي ٻاڏائي ٿو ۳۳۴ پوءِ انهن کي منهنجو حڪم مڃڻ گهرجي ۽ مون تي ايمان

بِيْ لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُوْنَ ﴿۱۸۶﴾ اُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ اِلٰى

آڻڻ جڳائي، من اهي سڌو رستو لهن. روزن جي راتين ۾ پنهنجن زالن ڏي وڃڻ اوهان لاءِ

نِسَآئِكُمْ ۗ هُنَّ لِبَاسٌ لَّكُمْ وَاَنْتُمْ لِبَاسٌ لَّهُنَّ ۗ عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ

حلال ٿيو ۳۳۵ اهي اوهان جو ڍڪ ۽ اوهان انهن جو ڍڪ آهيو، الله ڄاتو ته

كُنْتُمْ تَخْتَانُوْنَ اَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ ۚ فَالْئٰنَ

اوهان پنهنجون جانيون خيانت ۾ وجهندا هئا، پوءِ ان اوهان جي توبه قبول ڪئي ۽ اوهان کي معاف فرمايو

بَاشِرُوْهُنَّ وَابْتَغُوْا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ ۪ وَكُلُوْا وَاشْرَبُوْا

۳۳۶ تنهن ڪري هاڻي ساڻن صحبت ڪريو ۳۳۷ ۽ جيڪي الله اوهان جي نصيب ۾ لکيو آهي تنهن جي طلب ڪريو ۳۳۸ ۽ کائو ۽ پيئو

حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ مِنَ

۳۳۹ ايستائين جو اوهان لاءِ ڀاڪ جو اڇو سڳو ڪاري سڳي کان ظاهر ٿئي

الْفَجْرِ ۪ ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ ۚ وَلَا تُبَاشِرُوْهُنَّ وَاَنْتُمْ

۳۴۰ پوءِ رات جي اچڻ تائين روزا پورا ڪريو ۳۴۱ ۽ عورتن کي هٿ نه لايو جڏهن اوهان

عٰكِفُوْنَ ۙ فِي الْمَسٰجِدِ ۗ تِلْكَ حُدُوْدُ اللّٰهِ فَلَا تَقْرَبُوْهَا ۗ كَذٰلِكَ

مسجدن ۾ اعتڪاف سان هجو ۳۴۲ اهي الله جون حدون آهن، انهن کي ويجهو نه وڃو اهڙي طرح الله

ته رمضان اهو آهي جنهن جي شان ۾ ۽ شرافت ۾ قرآن نازل ٿيو. ۲ - هي ته قرآن ڪريم نازل ٿيڻ جي شروعات رمضان ۾ ٿي. ۳ - هي ته پورو قرآن پاڪ رمضان المبارڪ جي شب قدر ۾ لوح محفوظ کان دنيا جي آسمان جي طرف لاٿو ويو ۽ بيت العزت ۾ رهيو. هي انهي آسمان تي هڪ مقام آهي، جتان وقتاً فوقتاً حڪمت جي اقتضا موافق جيترو جيترو منظور الاهي ٿيو، جبرئيل امين آڻيندو رهيو. هي نازل ٿيڻ ٿيو ويهن سالن جي عرصي ۾ پورو ٿيو. ۳۳۲ حديث ۾ آهي، حضور صلى الله عليه وسلم جن فرمايو ته مهينو اڻٽيهن ڏينهن جو به ٿيندو آهي ته پوءِ چنڊ ڏسي پوءِ روزا رکڻ شروع ڪريو ۽ چنڊ ڏسي افطار ڪريو. جيڪڏهن ۲۹ رمضان تي چنڊ ڏسڻ ۾ نه اچي ته ٽيهن ڏينهن جي ڳڻپ پوري ڪريو. ۳۳۳ هن ۾ حق جي طالبن جي طلب مولا جو بيان آهي جن عشق الاهي تي پنهنجون حاجتون قربان ڪري ڇڏيون. اهي انهي جا طلبگار آهن. انهن کي قرب ۽ وصال جي خوشخبري سان خوش فرمايائين. شان نزول ۱ - صحابه جي هڪ جماعت عشق الاهي جي جذبي ۾ سيد عالم صلى الله عليه وسلم کان معلوم ڪيو ته اسان جو رب ڪٿي آهي. ان تي قرب جي ويجهڙائي جي واڌائي ڏيندي ٻڌايو ويو ته الله تعالى جاءِ کان پاڪ آهي. جيڪا شيءِ ڪنهن سان مڪاني قرب رکندي هجي، اها ان جي پري واريءَ سان ضرور ڏور ٿيندي آهي ۽ الله تعالى سڀني ٻانهن کي ويجهو آهي. مڪان واري جو هي شان نه آهي. قرب جي منزلن ۾ پهچ ٻانهي کي پنهنجي غفلت دور ڪرڻ سان حاصل ٿيندي آهي. ـه دوست نزديڪ تر از من بمن است. وين عجب ترڪ من از وي دورم. ۳۳۴ دعا حاجت جو عرض آهي ۽ قبوليت هيءَ آهي ته پالڻهار پنهنجي ٻانهي جي دعا تي لبيڪ عبدي فرمائي. تو مراد عطا فرمائڻ ٻي شيءِ آهي. اها به ڪڏهن ان جي ڪرم سان جلدي ٿئي ٿي. ڪڏهن حڪمت جي اقتضا سان ڪجهه تاخير سان. ڪڏهن ٻانهي جي حاجت دنيا ۾ پوري فرمائي ويجي ٿي. ڪڏهن آخرت ۾. ڪڏهن ٻانهي جو نفعو ٻي شيءِ ۾ ٿئي ٿو، اها عطا ڪئي وڃي ٿي. ڪڏهن ٻانهو محبوب ٿئي ٿو، ان جي حاجت روائي ۾ انهي ڪري دير ڪئي وڃي ٿي ته اهو عرصي تائين دعا ۾ مشغول رهي. ڪڏهن دعا ڪندڙ ۾ صدق ۽ اخلاص وغيره قبوليت جا شرط نه ٿا ٿين، انهي ڪري الله جي نيڪ ۽ مقبول ٻانهن کان دعا گهرائي وڃي ٿي. مسئلو - ناجائز ڪم جي دعا گهرڻ جائز نه آهي، دعا جي آداب مان آهي ته حضور قلب سان گڏ قبوليت جو يقين رکندي دعا گهري ۽ شڪايت نه ڪري ته منهنجي دعا قبول نه ٿي. ترمذي جي حديث ۾ آهي ته نماز کان پوءِ حمد ۽ ثناءِ درود شريف پڙهي، پوءِ دعا گهري. ۳۳۵ شان نزول ۱ - اڳين شريعتن ۾ افطار کان پوءِ کائڻ پيئڻ، جماع ڪرڻ عشا جي نماز تائين حلال هو. عشا جي نماز کان پوءِ هي سڀ شيون رات ۾ به حرام ٿي وينديون هيون. هي حڪم

منزل ۱

زمانهءِ اقدس تائين باقي هو. ڪن صحابن کان رمضان جي راتين ۾ عشا جي نماز کان پوءِ مباشرت واقع ٿي انهن ۾ حضرت عمر رضي الله عنه به هوان تي اهي صحابه پشيمان ٿيا ۽ درگاهِ رسالت ۾ عرض حال ڪيائون. الله تعالى معاف فرمايو ۽ هيءَ آيت نازل ٿي ۽ بيان ڪيو ويو ته آئنده جي لاءِ رمضان جي راتين ۾ مغرب کان صبح صادق تائين جماع ڪرڻ حلال آهي. ۳۳۶ هن خيانت مان اها معنت مراد آهي جيڪا مباح هجڻ کان اڳ رمضان جي راتين ۾ مسلمانن کان سرزد ٿي هئي، ان جي معافي جو بيان فرمائي انهن جي تسڪين فرمائي ويئي. ۳۳۷ هي حڪم مباح هجڻ جي لاءِ آهي ته هاڻي اها منع ختم ڪئي ويئي ۽ رمضان جي راتين ۾ مباشرت مباح ڪئي ويئي. ۳۳۸ هن ۾ هدايت آهي ته مباشرت نسل ۽ اولاد حاصل ڪرڻ جي نيت سان هئڻ گهرجي، جنهن سان مسلمان وڌن ۽ دين مضبوط ٿئي. مفسرن جو هڪ قول هي به آهي ته، معنيٰ هيءَ آهي ته مباشرت شريعت جي حڪم جي موافق هجي، جنهن جاءِ ۾ جنهن طريقي سان مباح فرمائي ويئي ان کان تجاوز نه ڪيو وڃي (تفسير احمدي) هڪ قول هي به آهي ته جيڪو الله لکيو ان کي طلب ڪرڻ جي معنيٰ آهي رمضان جي راتين ۾ گهڻي عبادت ۽ سجاڳ رهي شب قدر جي ڳولا ڪرڻ. ۳۳۹ هيءَ آيت صرمه بن قيس جي حق ۾ نازل ٿي. ٻارڻ محنتي ماڻهو هو. هڪ ڏينهن روزي جي حالت ۾ سارو ڏينهن پنهنجي زمين ۾ ڪم ڪري شام جو گهر آيو. زال کان کاڌو گهريائين، اها پچائڻ ۾ رڌل هئي، هي ٿڪل هو تنهن ڪري سنڌس اک لڳي ويئي سنڌس زال جڏهن کاڌو تيار ڪري هن کي سجاڳ ڪيو ته هن کائڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو، ڇو ته ان زماني ۾ سمهڻ کان پوءِ روزيدار تي کائڻ پيئڻ منع ڪيو ويو هو، انهي حالت ۾ ٻيو روزو رکيائين. ضعيفي انتها کي پهچي وئي هئي، تنهن ڪري ٻيهري بيهوش ٿي ويو. ان جي حق ۾ هي آيت نازل ٿي ۽ رمضان جي راتين ۾ ان سببان کائڻ پيئڻ مباح فرمايو ويو. جيئن ته حضرت عمر رضي الله عنه جي توجهه ۽ رجوع جي سبب ويجهڙائي حلال ٿي. ۳۴۰ رات کي ڪاري ڏوري ۽ صبح صادق کي اڇي ڏوريءَ سان تشبيهه ڏني ويئي. معنيٰ هيءَ آهي ته توهان جي لاءِ کائڻ پيئڻ رمضان جي راتين ۾ مغرب کان صبح صادق تائين مباح فرمايو ويو. (تفسير احمدي). مسئلو - صبح صادق تائين اجازت ڏيڻ ۾ اشارو آهي ته جنابت روزي جي منافي نه آهي. جنهن شخص کي جنابت جي حالت سان صبح ٿيو ۽ اهو غسل ڪري، ان جو روزو جائز آهي. (تفسير احمدي). مسئلو - هن مان عالمن هي مسئلو ڪڍيو ته رمضان جي روزي جي نيت ڏينهن ۾ جائز آهي. ۳۴۱ هن مان روزي جي آخري حد معلوم ٿئي ٿي ۽ مسئلو ثابت ٿئي ٿو ته روزي جي حالت ۾ کائڻ پيئڻ ۽ جماع ڪرڻ مان هر هڪ

يُبَيِّنُ اللّٰهُ اٰيٰتِهٖ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُوْنَ ﴿١٨٧﴾ وَلَا تَاْكُلُوْٓا اَمْوَالَكُمْ

پنهنجون آيتون ماڻهن سان بيان ڪري ٿو ته مَنَ اهي پرهيزگار ٿين. ۽ پاڻ ۾ هڪٻئي جو

بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوْا بِهَآ اِلَى الْحُكَّامِ لِتَاْكُلُوْا فَرِيْقًا مِّنْ

مال ناحق نه کائو ۽ نه حاڪمن وٽ انهن جو ڪيس انهيءَ لاءِ پهچايو ته جيئن ماڻهن جو ڪجهه مال

اَمْوَالِ النَّاسِ بِالْاِثْمِ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ ﴿١٨٨﴾ يَسْـَٔلُوْنَكَ عَنِ

ناجائز طور ٣٤٣ە جاڻي واڻي کائي سگهو. توهان کان نئين چنڊ بابت پڇن ٿا ٣٤٤ە

الْاَهِلَّةِ ؕ قُلْ هِيَ مَوَاقِيْتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ ؕ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِاَنْ

توهان فرمايو ته هي ماڻهن ۽ حج لاءِ وقت جون نشانيون آهن ٣٤٥ە ۽ ڪا نيڪي نه آهي جو گهرن ۾ ٣٤٦ە

تَاْتُوا الْبُيُوْتَ مِنْ ظُهُوْرِهَا وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقٰى ۚ وَاْتُوا

پٺ پيچي اچو ۽ ها! نيڪي ته پرهيزگاري آهي ۽ گهرن ۾

الْبُيُوْتَ مِنْ اَبْوَابِهَا ۠ وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُوْنَ ﴿١٨٩﴾ وَ

دروازن کان اچو ٣٤٧ە ۽ الله کان ڊڄندا رهو مَنَ اوهان ڇوٽڪارو حاصل ڪريو. ۽ انهن سان الله جي واٽ ۾ وڙهو

قَاتِلُوْا فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ الَّذِيْنَ يُقَاتِلُوْنَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوْا ؕ اِنَّ

٣٤٨ە جيڪي اوهان سان وڙهن ٿا ٣٤٩ە ۽ حد کان نه لنگهو ٣٥٠ە بيشڪ الله حد کان لنگهندڙن کي

اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِيْنَ ﴿١٩٠﴾ وَاقْتُلُوْهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوْهُمْ وَ

پسند نه ٿو ڪري. ڪافرن کي جتي لهو اتي ماريو ٣٥١ە ۽ انهن کي ڪيڏي ڇڏيو ٣٥٢ە

اَخْرِجُوْهُمْ مِّنْ حَيْثُ اَخْرَجُوْكُمْ وَالْفِتْنَةُ اَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ ۚ

جتان انهن اوهان کي ڪڍيو هو ٣٥٣ە ۽ انهن جو فساد قتل کان به سخت آهي ٣٥٤ە ۽ تعظيم واري مسجد وٽ

وَلَا تُقٰتِلُوْهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتّٰى يُقٰتِلُوْكُمْ فِيْهِ ۚ

انهن سان نه وڙهو جيسين اهي اوهان سان اتي نه وڙهن ٣٥٥ە پوءِ جيڪڏهن اوهان سان وڙهن

فَاِنْ قٰتَلُوْكُمْ فَاقْتُلُوْهُمْ ؕ كَذٰلِكَ جَزَآءُ الْكٰفِرِيْنَ ﴿١٩١﴾ فَاِنِ انْتَهَوْا

ته اوهان به کين قتل ڪريو ٣٥٦ە ڪافرن جي اها ئي سزا آهي. پوءِ جيڪڏهن اهي باز اچن ٣٥٧ە ته بيشڪ الله

فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿١٩٢﴾ وَقٰتِلُوْهُمْ حَتّٰى لَا تَكُوْنَ فِتْنَةٌ وَّيَكُوْنَ

بخشڻهار ۽ ٻاجهارو آهي. ۽ انهن سان وڙهو ايستائين جو ڪو به فتنو نه رهي ۽ هڪ الله

جي ڪرڻ سان ڪفارو لازم ٿي وڃي ٿو. (مدارڪ). مسئلو:- عالمن هن آيت کي وصال جي روزي جي ممنوع ٿيڻ جو دليل قرار ڏنو آهي. ٣٤٢ە هن ۾ بيان آهي ته رمضان جي راتين ۾ روزيدار جي لاءِ جماع حلال آهي، جڏهن ته اهو اعتڪاف وارو نه هجي. مسئلو:- اعتڪاف ۾ عورت سان ويجهڙائي ۽ چمي ياڪر حرام آهي. مسئلو:- مردن جي اعتڪاف جي لاءِ مسجد ضروري آهي.* مسئلو:- عورتن جو اعتڪاف سندن گهرن ۾ جائز آهي. مسئلو:- اعتڪاف هر اهڙي مسجد ۾ جائز آهي، جنهن ۾ جماعت قائم هجي. مسئلو:- اعتڪاف ۾ روزو شرط آهي. ٣٤٣ە هن آيت ۾ باطل طور تي ڪنهن جو مال کائڻ حرام فرمايو ويو، خواه ڦرڻ يا کسڻ سان يا چوريءَ يا جوا سان يا حرام تماشن يا حرام ڪمن يا حرام شين جي بدلي يا رشوت يا ڪوڙي شاهدي يا چغلخوري سان، اهي سڀ منع ٿيل ۽ حرام آهن. مسئلو:- هن مان معلوم ٿيو ته ناجائز فائدي جي لاءِ ڪنهن تي مقدمو هڻڻ ۽ ان کي حڪومت تائين وٺي وڃڻ ناجائز ۽ حرام آهي. اهڙي طرح پنهنجي فائدي جي غرض سان ٻئي کي نقصان پهچائڻ لاءِ آفيسرن تي اثر وجهڻ، رشوتون ڏيڻ حرام آهي. جيڪي حڪومت تائين پهچيندڙ ماڻهو آهن، اهي هن آيت جي حڪم کي پيش نظر رکن. حديث شريف ۾ مسلمانن کي نقصان پهچائڻ واري تي لعنت آئي آهي. ٣٤٤ە شان نزول:- هيءَ آيت معاذ بن جبل ۽ ثعلبه بن انصاري جي جواب ۾ نازل ٿي، انهن ٻنهي معلوم ڪيو ته يارسول الله! (صلي الله عليه وسلم) چنڊ جو ڪهڙو حال آهي؟ شروعات ۾ تمام سنهو نڪري ٿو، پوءِ روزانو وڌي ٿو، ايستائين جو پورو روشن ٿي وڃي ٿو، وري گهٽجڻ لڳي ٿو ۽ ايستائين گهٽجي ٿو جو شروعات وانگر سنهو ٿي وڃي ٿو، هڪ حال تي نٿو رهي. هن سوال مان مقصد چنڊ جي گهٽجڻ ۽ وڌڻ جون حڪمتون معلوم ڪرڻ هو. ڪن مفسرن جو خيال آهي ته سوال جو مقصد چنڊ جي اختلاف جو سبب معلوم ڪرڻ هو. ٣٤٥ە چنڊ جي گهٽجڻ ۽ وڌڻ جا فائدا بيان فرمايائين ته اهي وقت جون نشانيون آهن ۽ ماڻهن جا هزارين ديني ۽ دنيوي ڪم هن سان متعلق آهن. پوک، واپار، قرض ڏيڻ ۽ وٺڻ جا معاملا روزا، عيدن جا وقت، عورتن جون عدتون، حيض جا ڏينهن، حمل ۽ کير پيارڻ جون مدتون ۽ کير ڇڏائڻ جا وقت ۽ حج جا وقت هن سان معلوم ٿين ٿا، ڇو ته جڏهن شروعات ۾ چنڊ سنهو ٿئي ٿو ته ڏسڻ وارو ڄاڻي وٺي ٿو ته هي شروعاتي تاريخون آهن ۽ جڏهن چنڊ پورو روشن ٿئي ٿو ته معلوم ٿي وڃي ٿو ته هي مهيني جي وچولي تاريخ آهي ۽ جڏهن لڪي وڃي ٿو ته معلوم ٿئي ٿو ته مهينو پورو ٿيڻ تي آهي. اهڙي طرح انهن جي وچولن ڏينهن ۾ چنڊ جون حالتون دلالت ڪن ٿيون ٿيون. پوءِ وري مهينن سان سال جو حساب ٿئي ٿو. هي اها قدرتي جنتري آهي، جيڪا آسمان جي صفحي تي هميشه کليل رهي ٿي ۽ هر ملڪ ۽ هر زبان جا ماڻهو پڙهيل ۽ اڻ پڙهيل سڀ هن سان پنهنجو حساب معلوم ڪري وٺن ٿا. ٣٤٦ە شان نزول:- جاهليت جي زماني ۾ ماڻهن جي هيءَ عادت هئي ته جڏهن اهي حج جي لاءِ احرام ٻڌندا هئا ته ڪنهن مڪان ۾ ان جي دروازي کان داخل نه ٿيندا هئا. جيڪڏهن ضرورت هوندي هئي ته پٺ پيچي ايندا هئا ۽ ان کي نيڪي ڄاڻندا هئا، ان تي هيءَ آيت نازل ٿي. ٣٤٧ە توڙي احرام جي حالت هجي يا غير احرام جي. ٣٤٨ە سنه ٦ هه ۾ حديبيه جو واقعو پيش آيو. ان سال سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن مديني طيبه مان عمري جي ارادي سان مڪه مڪرمه ۾ داخل ٿيڻ کان روڪيو ويو، ان تي صلح ٿيو ته توهان ايندڙ سال تشريف آڻيو پوءِ توهان لاءِ ٽي ڏينهن مڪه مڪرمه خالي ڪيو ويندو. جڏهن ايندڙ سال سنه ٧ هه ذوالقعده ۾ حضور صلي الله عليه وسلم جن عمري جي قضا جي لاءِ تشريف وٺي آيا ته ان وقت سان چوڏهن سو صحابه جي جماعت گڏ هئي. مسلمانن کي هيءُ انديشو ٿيو ته ڪافر وعدو پورو نه ڪندا ۽ مڪي جي حرم ۾ حرام مهيني يعني ذوالقعده ۾ جنگ ڪندا. جيئن ته مسلمان احرام جي حالت ۾ آهن، تنهن ڪري ان حالت ۾ جنگ ڪرڻ ڳري آهي، ڇو ته جاهليت جي زماني کان اسلام جي شروعات تائين نه حرم ۾ جنگ جائز هئي نه حرام مهيني ۾ ۽ نه احرام جي حالت ۾. پوءِ انهن کي شبهو ٿيو ته هن وقت جنگ جي اجازت ملي ٿي يا نه. ان تي هيءَ آيت نازل ٿي. ٣٤٩ە هن جي معنيٰ يا هيءَ آهي ته جيڪي ڪافر توهان سان وڙهن يا جنگ جي شروعات ڪن، توهان انهن سان دين جي حمايت ۽ اعزاز جي لاءِ وڙهو. هي حڪم اسلام جي شروعات ۾ هو. پوءِ منسوخ ڪيو ويو ۽ ڪافرن سان جنگ ڪرڻ واجب ٿي، خواه اهي شروعات ڪن يا نه ڪن. يا هيءَ معنيٰ آهي ته جيڪي توهان سان وڙهڻ جو ارادو رکن ٿا، هيءَ ڳالهه سڀني ڪافرن ۾ آهي، ڇو ته اهي سڀ دين جا مخالف ۽ مسلمانن جا دشمن آهن، توڙي انهن ڪنهن سبب جي ڪري جنگ نه ڪئي هجي، پر موقعي ملڻ تي خبردار ڪرڻ وارا آهن. هيءَ معنيٰ به ٿي سگهي ٿي ته جيڪي ڪافر ميدان ۾ توهان جي مقابلي ۾ اچن ۽ توهان سان وڙهڻ وارا هجن، انهن سان وڙهو. هن صورت ۾ ضعيف، پوڙها، ٻار، چريا، لولا لنگڙا، انڌا، بيمار ۽ عورتون وغيره جيڪي جنگ جي طاقت نه رکن، هن حڪم ۾ داخل نه ٿيندا. انهن کي قتل ڪرڻ جائز نه آهي. ٣٥٠ە جيڪي جنگ جي قابل نه آهن، انهن سان نه وڙهو يا جن سان توهان وعدو ڪيو هجي يا بغير دعوت جي جنگ نه ڪريو، ڇو ته شريعت جو طريقو هيءُ آهي ته پهريائين ڪافرن کي اسلام جي دعوت ڏني وڃي، جيڪڏهن انڪار ڪن ته جزيو طلب ڪيو وڃي، ان کان به انڪاري ٿين ته پوءِ جنگ ڪئي وڃي. ان

منزل ١

* مسئلو: اعتڪاف واري کي مسجد ۾ کائڻ، پيئڻ، سمهڻ جائز آهي.

ع ٢٣ | ٦ | ٧

الدِّيْنُ لِلّٰهِ ۭ فَاِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ اِلَّا عَلَى الظّٰلِمِيْنَ ﴿١٩٣﴾

جي پوڄا ٿئي پوءِ جيڪڏهن اهي باز اچن ٣٥٧ ته ظالمن کان سواءِ ٻين تي زيادتي ڪرڻ نه آهي.

اَلشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمٰتُ قِصَاصٌ ۭ فَمَنِ

تعظيم واري مهيني جي بدلي تعظيم وارو مهينو ۽ ادب جي بدلي ادب آهي ٣٥٩ پوءِ جيڪو

اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوْا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ

اوهان تي زيادتي ڪري ته ان تي اوتري زيادتي ڪريو، جيتري ان ڪئي

وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقِيْنَ ﴿١٩٤﴾ وَاَنْفِقُوْا فِيْ

۽ الله کان ڊڄندا رهو ۽ ڄاڻو ته الله ڊپ وارن سان گڏ آهي. ۽ الله جي واٽ ۾

سَبِيْلِ اللّٰهِ وَلَا تُلْقُوْا بِاَيْدِيْكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ ڔ وَاَحْسِنُوْا ڔ

خرچ ڪريو ٣٦٠ ۽ پنهنجي هٿان هلاڪت ۾ نه پئو ٣٦١ ۽ چڱائي وارا ٿيو ڇو

اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِيْنَ ﴿١٩٥﴾ وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ ۭ

بيشڪ چڱائي وارا الله جا محبوب آهن. ۽ حج ۽ عمرو الله جي لاءِ پورو ڪريو ٣٦٢ پوءِ جيڪڏهن

فَاِنْ اُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ ۚ وَلَا تَحْلِقُوْا رُءُوْسَكُمْ

اوهان روڪيا وڃو ٣٦٣ ته قرباني موڪليو جيڪا ملي سگهي ٣٦٤ ۽ پنهنجا مٿا نه ڪوڙايو

حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهٗ ۭ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيْضًا اَوْ بِهٖٓ

جيستائين قرباني پنهنجي جاءِ تي پهچي نه وڃي ٣٦٥ پوءِ جيڪو اوهان مان بيمار هجي يا ان جي

اَذًى مِّنْ رَّاْسِهٖ فَفِدْيَةٌ مِّنْ صِيَامٍ اَوْ صَدَقَةٍ اَوْ نُسُكٍ ۚ

مٿي ۾ ڪا تڪليف هجي ٣٦٦ ته بدلي ۾ روزا ٣٦٧ يا خيرات ٣٦٨ يا قرباني

فَاِذَآ اَمِنْتُمْ ۣ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ

پوءِ جڏهن اوهان اطمينان سان ٿيو ته جيڪو حج سان عمرو ملائڻ جو فائدو وٺي ٣٦٩ ان تي قرباني آهي

مِنَ الْهَدْيِ ۚ فَمَنْ لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ

جهڙي قرباني ملي سگهي ٣٧٠ پوءِ جنهن کي طاقت نه هجي ته اهو حج جي ڏينهن ۾ ٽي روزا رکي ٣٧١ ۽

وَسَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْ ۭ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ۭ ذٰلِكَ لِمَنْ لَّمْ يَكُنْ

ست روزا جڏهن گهر ڏانهن موٽي وڃو اهي پورا ڏهه ٿيا اهو حڪم انهي لاءِ آهي

معنيٰ تي آيت جو حڪم باقي آهي، منسوخ نه آهي. (تفسير احمدي). ٣٥١ توڙي حرم هجي يا غير حرم. ٣٥٢ مڪه مڪرمه مان. ٣٥٣ گذريل سال يعني مڪي جي فتح جي ڏينهن جن ماڻهن اسلام قبول نه ڪيو، انهن سان اهوئي ڪيو ويو. ٣٥٤ فساد مان شرڪ مراد آهي يا مسلمانن کي مڪه مڪرمه ۾ داخل ٿيڻ کان روڪڻ. ٣٥٥ جو ته هيءَ حرمت، حرم جي خلاف آهي. ٣٥٦ جو انهن حرم شريف جي بي حرمتي ڪئي. ٣٥٧ قتل ۽ شرڪ کان. ٣٥٨ ڪفر ۽ باطل پرستيءَ کان. ٣٥٩ جڏهن اڳين سال ذوالقعده سنه ٦ هجري ۾ عرب جي مشرڪن حرام مهيني جي حرمت ۽ ادب جو لحاظ نه رکيو ۽ توهان کي عمري جي ادا ڪرڻ کان روڪيو ته هيءَ بي حرمتي انهن کان واقع ٿي ۽ ان جي بدلي الله جي توفيق سان سنه ٧ هجري ذوالقعده مهيني ۾ توهان کي موقعو مليو ته توهان قضا عمري کي ادا ڪريو. ٣٦٠ هن مان سڀني ديني ڪمن ۾ طاعت ۽ الله جي رضا جي لاءِ خرچ ڪرڻ مراد آهي، توڙي جهاد هجي يا ٻيون نيڪيون. ٣٦١ خدا جي واٽ ۾ خرچ ڪرڻ کي ڇڏي ڏيڻ به هلاڪت جو سبب آهي ۽ اجايو اسراف به ۽ اهڙيءَ طرح ٻي شيءِ به جيڪا خطري ۽ هلاڪت جو سبب هجي، انهن سڀني کان پري رهڻ جو حڪم آهي، ايستائين جو ٻي هٿيار جنگ جي ميدان ۾ وڃڻ يا زهر کائڻ يا ڪنهن طرح خود ڪشي ڪرڻ. مسئلو: عالمن هن مان هي مسئلو به ڪڍيو آهي ته جنهن شهر ۾ طاعون هجي، اتي نه وڃو جيئن ته اتان جي ماڻهن کي اتان ڀڄڻ منع ٿيل آهي. ٣٦٢ ۽ انهن ٻنهي کي سندن فرض ۽ شرطن سان گڏ خاص الله جي لاءِ سستي ۽ نقصان کان سواءِ پورو ڪريو. حج نالو آهي احرام ٻڌي نائين ذوالحج جو عرفات ۾ بيهڻ ۽ ڪعبي معظم جي طواف جو. ان جي لاءِ خاص وقت مقرر آهي، جنهن ۾ هي فعل ڪيا وڃن ته حج ٿيندو. مسئلو: حج، ترجيحي قول مطابق سنه ٩ هجري ۾ فرض ٿيو. ان جي فرضيت قطعي آهي. حج جا فرض هي آهن: ١ احرام، ٢ عرفات ۾ بيهڻ، ٣ زيارت جو طواف. حج جا واجب: ١ مزدلفه ۾ بيهڻ، ٢ صفا ۽ مروه جي وچ ۾ ڊوڙڻ، ٣ تنين کي ڇٽڻ ۽ ٤ پري واري جي لاءِ موٽڻ جو طواف ۽ مٿو ڪوڙائڻ يا ڪترائڻ. عمري جا رڪن: طواف ۽ ڊوڙڻ آهن ۽ ان جا شرط احرام ۽ مٿو ڪوڙائڻ آهن. حج ۽ عمري جا چار طريقا آهن: ١. افراد بالحج، اهو هي آهي ته حج جي مهينن ۾ يا انهن کان اڳ ميقات کان يا ان کان اڳ حج جو احرام ٻڌي ۽ دل سان ان جي نيت ڪري، توڙي زبان سان تلبيه جي وقت ان جو نالو وٺي يا نه. ٢. افراد بالعمره: اهو هي آهي ته ميقات کان اڳ يا ان کان اڳ حج جي مهينن ۾ يا انهن کان اڳ عمري جو احرام ٻڌي ۽ دل سان ان جو اراده ڪري توڙي تلبيه جي وقت زبان سان ان جو ذڪر ڪري يا نه ڪري ۽ ان جي لاءِ حج جي مهينن ۾ يا ان کان اڳ طواف ڪري توڙي ان سال ۾ حج ڪري يا نه ڪري. مگر حج ۽ عمري جي وچ ۾ المام صحيح ڪري، هن طرح ته پنهنجي اهل جي طرف حلال ٿي ڪري واپس ٿئي. ٣. قِران: اهو هي آهي ته حج ۽ عمري ٻنهي کي هڪ احرام ۾ جمع ڪري، اهو احرام ميقات کان ٻڌو هجي يا ان کان اڳ حج جي مهينن ۾ يا انهن کان اڳ، منڍ کان حج ۽ عمري ٻنهي جي نيت هجي توڙي تلبيه جي وقت زبان سان ٻنهي جو ذڪر ڪري يا نه ڪري. پهريان عمري جا فعل ادا ڪري، پوءِ حج جا. ٤. تمتع: اهو هي آهي ته ميقات کان يا ان کان اڳ حج جي مهينن ۾ يا انهن کان اڳ عمري جو احرام ٻڌي ۽ حج جي مهينن ۾ عمرو ڪري يا ان جا گهڻا طواف حج جي مهينن ۾ هجن ۽ حلال ٿي ڪري حج جي لاءِ احرام ٻڌي ۽ انهيءَ سال حج ڪري ۽ حج ۽ عمري جي وچ ۾ پنهنجي اهل سان المام صحيح نه ڪري. (مسڪين ۽ فتح). مسئلو: هن آيت مان عالمن قِران ثابت ڪيو آهي. ٣٦٣ حج ۽ عمري کان شروع ڪرڻ کان پوءِ ۽ گهر کان نڪرڻ کان يا محرم ٿي وڃڻ کان پوءِ يعني توهان کي ڪو منع ڪندڙ حج ۽ عمري جي ادا ڪرڻ کان پيش اچي توڙي اهو دشمن جو خوف هجي يا مرض وغيره. اهڙيءَ حالت ۾ توهان احرام کان ٻاهر اچو. ٣٦٤ اٺ يا ڳئون يا ٻڪري ۽ هيءَ قرباني موڪلڻ واجب آهي. ٣٦٥ يعني حرم ۾، جتي ان جي ذبح جو حڪم آهي. مسئلو: هيءَ قرباني حرم کان ٻاهر نه ٿي سگهي. ٣٦٦ جنهن سان اهو مٿي ڪوڙائڻ لاءِ مجبور ٿئي ۽ مٿو ڪوڙائي. ٣٦٧ ٽن ڏينهن جا. ٣٦٨ ڇهن مسڪينن جو کاڌو، هر مسڪين جي لاءِ پوڻا ٻه سير ڪڻڪ. ٣٦٩ يعني تمتع ڪري. ٣٧٠ هيءَ قرباني تمتع جي آهي. حج جي شڪر ۾ واجب ٿي توڙي تمتع ڪرڻ وارو فقير هجي. عيد الاضحيٰ جي قرباني نه آهي جيڪا فقير ۽ مسافر تي واجب نه ٿي ٿئي. ٣٧١ يعني پهرين شوال کان نائين ذوالحج تائين احرام ٻڌڻ کان پوءِ، ان وچ ۾ جڏهن چاهي رکي توڙي گڏي يا جدا جدا ڪري. ڀلو هيءُ آهي ته ست، اٺ ۽ نَوُ ذوالحج جا روزا رکي.

منزل ١

اَهْلُهٗ حَاضِرِى الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۭ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ
جيكو مكي جو رهاكو نه هجي ٣٧٢ ۽ الله كان ڊڄندا رهو ۽ ڄاڻو ته الله جو
شَدِيْدُ الْعِقَابِ ۝١٩٦ اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَّعْلُوْمٰتٌ ۚ فَمَنْ فَرَضَ
عذاب سخت آهي. حج جا كي مهينا آهن ڄاتل ٣٧٣ پوءِ جيكو انهن ۾ حج جي نيت كري
فِيْهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوْقَ ۙ وَلَا جِدَالَ فِى الْحَجِّ ۭ وَ
٣٧٤ ته نه عورتن جي آڏو صحبت جو ذكر ٿئي نه كو ڏوهه نه كنهن سان جهيڙو ٣٧٥ حج جي وقت تائين ۽ اوهان جيكا
مَا تَفْعَلُوْا مِنْ خَيْرٍ يَّعْلَمْهُ اللّٰهُ ۭ وَتَزَوَّدُوْا فَاِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰى
چڱائي كندا الله ان كي ڄاڻي ٿو ٣٧٦ ۽ ٿمر ساٿ كڻو سڀ كان بهتر ٿمر پرهيزگاري آهي ٣٧٧
وَاتَّقُوْنِ يٰٓاُولِى الْاَلْبَابِ ۝١٩٧ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَبْتَغُوْا
اي عقل وارؤ! مون كان ڊڄندا رهو ٣٧٨ اوهان تي كو ڏوهه كونه آهي ٣٧٩ پنهنجي رب جي
فَضْلًا مِّنْ رَّبِّكُمْ ۭ فَاِذَآ اَفَضْتُمْ مِّنْ عَرَفٰتٍ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ
فضل تلاش كرڻ ۾. پوءِ جڏهن عرفات كان موٽو ٣٨٠ ته الله كي ياد كريو ٣٨١
عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ ۠ وَاذْكُرُوْهُ كَمَا هَدٰىكُمْ ۚ وَاِنْ كُنْتُمْ مِّنْ
مشعر حرام وٽ ٣٨٢ ۽ ان جو ذكر كريو جيئن ان اوهان كي هدايت كئي ۽ بيشك ان كان اڳ
قَبْلِهٖ لَمِنَ الضَّاۗلِّيْنَ ۝١٩٨ ثُمَّ اَفِيْضُوْا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ
اوهان ڀٽكيل هئا ٣٨٣ پوءِ ڳالهه هيءَ آهي جو اي قريشيو توهان به اتان موٽو جتان كان ماڻهو
وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ ۭ اِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ۝١٩٩ فَاِذَا قَضَيْتُمْ مَّنَا
موٽندا آهن ٣٨٤ ۽ الله كان معافي گهرو بيشك الله بخشڻهار ۽ ٻاجهارو آهي. پوءِ جڏهن پنهنجي حج جا كم
سِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَذِكْرِكُمْ اٰبَاۗءَكُمْ اَوْ اَشَدَّ ذِكْرًا ۭ فَمِنَ النَّاسِ
پورا كري چڪو ٣٨٥ ته الله جو ذكر كريو جيئن پنهنجن ابن ڏاڏن جو ذكر كندا هئا ٣٨٦ بلك ان كان به وڌيك
مَنْ يَّقُوْلُ رَبَّنَآ اٰتِنَا فِى الدُّنْيَا وَمَا لَهٗ فِى الْاٰخِرَةِ مِنْ
كي ماڻهو هيئن چوي ٿو ته اي اسان جا پالڻهار اسان كي دنيا ۾ ڏي ۽ آخرت ۾ ان جو كو حصو
خَلَاقٍ ۝٢٠٠ وَمِنْهُمْ مَّنْ يَّقُوْلُ رَبَّنَآ اٰتِنَا فِى الدُّنْيَا حَسَنَةً وَّفِى
كونه آهي. ۽ كو هيئن چوي ٿو ته اي اسان جا پالڻهار اسان كي دنيا ۾ ڀلائي ڏي ۽ اسان كي

٣٧٢ مسئلو: مكي وارن جي لاءِ نه تمتع آهي ۽ نه قران ۽ مواقيت جي حدن جي اندر رهڻ وارا مكي وارن ۾ داخل آهن. مواقيت پنج آهن: ذوالحليفه[1]، ذات عرق[2]، جحفه[3]، قرن[4] ۽ يلملم[5]. ذوالحليفه مديني وارن لاءِ، ذات عرق عراق وارن لاءِ، جحفه شام وارن جي لاءِ، قرن نجد وارن لاءِ ۽ يلملم يمن وارن لاءِ. ٣٧٣ شوال، ذوالقعده ۽ ذوالحج جون ڏهه تاريخون. حج جا فعل انهن ڏينهن ۾ درست آهن. مسئلو: جيكڏهن كنهن انهن ڏينهن كان اڳ حج جو احرام ٻڌو ته جائز آهي پر كراهت سان. ٣٧٤ يعني حج كي پاڻ تي لازم ۽ واجب كري احرام ٻڌي يا تلبيه چوي يا هديو كاهي كري. هن تي اهي شيون لازم آهن، جن جو اڳتي ذكر فرمايو وڃي ٿو. ٣٧٥ رفث، جماع يا عورتن جي اڳيان جماع جو ذكر كرڻ يا فحش كلام كرڻ آهي، نكاح ان ۾ داخل نه آهي. مسئلو: مُحرِم يا مُحرِمه جو نكاح جائز آهي. مجامعت جائز نه آهي. فسوق مان گناه ۽ برايون ۽ جدال مان جهڳڙو مراد آهي. چاهي اهو پنهنجي رفيقن يا خادمن سان هجي يا ٻين سان. ٣٧٦ برائين جي منع كرڻ كان پوءِ نيكين جي ترغيب فرمايائين ته فسق جي بجاءِ تقويٰ ۽ جدال جي بجاءِ اخلاقِ حميده اختيار كريو. ٣٧٧ شان نزول: كي يمني حج جي لاءِ بغير سامان جي روانا ٿيندا هئا ۽ پنهنجو پاڻ كي متوكل چوندا هئا ۽ مكي شريف پهچي سوال شروع كندا هئا ۽ كڏهن غصب ۽ خيانت جا مرتكب ٿيندا هئا. انهن جي حق ۾ هيءَ آيت نازل ٿي ۽ حكم ٿيو ته سفر جو سامان وٺي هلو ۽ ٻين تي بار نه وجهو سوال نه كريو. جو بهتر سفر جو سامان پرهيزگاري آهي. هك قول هيءَ آهي ته تقويٰ جو توشو ساڻ كڻو. جهڙيءَ طرح دنيوي سفر جي لاءِ توشو ضروري آهي، اهڙيءَ طرح آخرت جي سفر جي لاءِ پرهيزگاري جو توشو لازم آهي. ٣٧٨ يعني عقل جي اقتضا الله جو خوف آهي. جيكو الله كان نه ڊڄي اهو بي عقلن وانگر آهي. ٣٧٩ شان نزول: كن مسلمانن خيال كيو ته جنهن حج جي واٽ ۾ واپار كيو يا اُٺ كرائي تي هلايو، اُن جو حج ئي كهڙو! اُن تي هيءَ آيت نازل ٿي. مسئلو: جيستائين واپار سان حج جي فعلن جي ادا كرڻ ۾ فرق نه اچي ته اُن وقت تائين واپار مباح آهي. ٣٨٠ عرفات هك مقام جو نالو آهي، جيكو موقف آهي. ضحاك جو قول آهي ته حضرت آدم ۽ حوّا جدا ٿي كان پوءِ، نائين ذوالحج جو عرفات جي مقام تي گڏ ٿيا ۽ پنهي ۾ تعارف ٿيو. ان كري ان ڏينهن جو نالو عرفه ۽ ان مقام جو نالو عرفات ٿيو. هك قول هي آهي ته جڏهن ته انهن ان ڏينهن پنهنجن گناهن جو اعتراف كن ٿا، اُن كري اُن ڏينهن جو نالو عرفه آهي. مسئلو: عرفات ۾ بيهڻ فرض آهي، جو ته بغير بيهڻ جي فيض حاصل كرڻ متصور نه آهي. ٣٨١ تلبيه، تهليل، تكبير، ثنا ۽ دعا سان يا مغرب ۽ عشا جي نماز سان. ٣٨٢ مشعر حرام قزح جبل آهي، جنهن تي امام بيهندو آهي. مسئلو: محسّر وادي كان سواءِ سمورو مزدلفو موقف آهي، ان ۾ بيهڻ واجب آهي. عذر كان سواءِ ڇڏڻ سان جانور ذبح كرڻ واجب اچي ٿو ۽ مشعر حرام وٽ بيهڻ افضل آهي. ٣٨٣ ذكر ۽ عبادت جا طريقا نه ڄاڻندا هيو. ٣٨٤ قريش مزدلفه ۾ رهندا هئا ۽ سيني ماڻهن سان گڏ عرفات ۾ نه بيهندا هئا. جڏهن ماڻهو عرفات كان موٽندا هئا ته هي مزدلفه كان موٽندا هئا ۽ ان ۾ پنهنجي وڏائي سمجهندا هئا. هن آيت ۾ انهن كي حكم ڏنو ويو ته سيني سان گڏ عرفات ۾ بيهو ۽ گڏ موٽو. هن آيت ۾ انهن كي حكم ڏنو ويو ته سيني سان گڏ عرفات ۾ بيهو ۽ گڏ موٽو. اهائي حضرت ابراهيم ۽ اسماعيل عليهما السلام جي سنت آهي. ٣٨٥ حج جي طريقي جو مختصر هي بيان ته حاجي اٺين ذوالحج جي صبح جو مكي شريف كان منا جي طرف روانو ٿئي، اتي عرفه يعني نوَ ذوالحج جي صبح تائين رهي. انهيءَ ڏينهن منا كان عرفات اچي. زوال كان پوءِ امام ٻه خطبا پڙهي، اتي حاجي ٻيپهريءَ ۽ ٽيپهريءَ جي نماز امام سان گڏ ٻيپهريءَ جي وقت ۾ گڏ ئي پڙهي. انهن ٻن نمازن جي لاءِ آذان هك ٿيندي ۽ تكبيرون ٻه ۽ ٻنهي نمازن جي وچ ۾ ٻيپهريءَ جي سنت كان سواءِ كو ٻه نفل نه پڙهيو وڃي. انهن گڏ ڄاڻي نمازن جي لاءِ امام اعظم ضروري آهي. جيكڏهن امام اعظم نه هجي يا گمراه بد مذهب هجي ته هر هك نماز اكيلي پنهنجي پنهنجي وقت ۾ پڙهي وڃي ۽ عرفات ۾ سج لهڻ تائين رهي، پوءِ مزدلفه جي طرف موٽي ۽ قزح جبل جي ويجهو بيهجي. مزدلفه ۾ مغرب ۽ عشا جي نماز گڏ كري عشا جي وقت پڙهجي ۽ فجر جي نماز تمام پهرين وقت اونداهيءَ ۾ پڙهجي. محسّر وادي كان سواءِ سمورو مزدلفو ۽ عرنه بطن كان سواءِ سمورو عرفات موقف آهي. جڏهن صبح روشن ٿي وڃي ته حاجي قربانيءَ جي ڏينهن يعني ڏهين ذوالحج جو منا جي طرف اچي ۽ بطن وادي مان عقبه جمره كي ست دفعا ڇڪي، پوءِ جيكڏهن گهري ته قرباني كري، پوءِ وار كوڙائي يا كترائي. پوءِ جيكو قربانيءَ جي ڏينهن مان كنهن ڏينهن زيارت جو طواف كري، وري منا اچي ته ٿي ڏينهن اقامت كري ۽ يارهين جي زوال كان پوءِ ٽنهي جمرن كي ڇڪي، اُن جمري كان شروع كري جيكو مسجد جي ويجهو آهي. پوءِ جيكو ان كان پوءِ آهي، پوءِ عقبه جمره هر هك كي ست ست دفعا، وري ٻئي ڏينهن ايئن ئي كري، وري ٽئين ڏينهن به ايئن ئي كري، پوءِ مكه مكرمه جي طرف موٽي اچي (تفصيل فقه جي كتابن ۾ ذكر ٿيل آهي) ٣٨٦ جاهليت جي زماني ۾ عرب حج كان پوءِ كعبة الله جي ويجهو پنهنجن ابن ڏاڏن جا فضائل بيان كندا هئا. اسلام ۾ ٻڌايو ويو ته هي مشهوري ۽ پاڻ ڏيكاءَ جون بيكار ڳالهيون آهن. ان جي

الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَّقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿۲۰۱﴾ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ نَصِيْبٌ مِّمَّا
آخرت ۾ ڀلائي ڏي ۽ اسان کي دوزخ جي عذاب کان بچاءِ ۳۸۷ اهڙن کي سندن ڪمائيءَ مان
كَسَبُوْا ؕ وَاللّٰهُ سَرِيْعُ الْحِسَابِ ﴿۲۰۲﴾ وَاذْكُرُوا اللّٰهَ فِيْٓ اَيَّامٍ مَّعْدُوْدٰتٍ ؕ
حصو آهي ۳۸۸ ۽ الله سگهو حساب ڪرڻ وارو آهي. ۳۸۹ ۽ ڳڻيل ڏينهن ۾ الله جو ذڪر ڪريو ۳۹۰
فَمَنْ تَعَجَّلَ فِيْ يَوْمَيْنِ فَلَآ اِثْمَ عَلَيْهِ ۚ وَمَنْ تَاَخَّرَ فَلَآ اِثْمَ
پوءِ جيڪو ٻن ڏينهن ۾ جلدي ڪري هليو وڃي مٿس گناهه ڪونهي آهي ۽ جيڪو رهي پوي ته ان تي به ڏوهه ڪونه آهي
عَلَيْهِ ۙ لِمَنِ اتَّقٰى ؕ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوْٓا اَنَّكُمْ اِلَيْهِ تُحْشَرُوْنَ ﴿۲۰۳﴾
پرهيزگار جي لاءِ ۳۹۱ ۽ الله کان ڊڄندا رهو ۽ ڄاڻي ڇڏيو ته توهان کي ان جي طرف اٿڻو آهي
وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُّعْجِبُكَ قَوْلُهٗ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ
۽ ڪو ماڻهو اهو آهي جو دنيا جي زندگيءَ ۾ ان جو ڳالهائڻ توکي سٺو لڳي ٿو ۳۹۲ پنهنجي دل جي ڳالهه تي
اللّٰهَ عَلٰى مَا فِيْ قَلْبِهٖ ۙ وَهُوَ اَلَدُّ الْخِصَامِ ﴿۲۰۴﴾ وَاِذَا تَوَلّٰى سَعٰى
الله کي شاهد ڪري ٿو ۽ اهو سڀ کان وڏيڪ وڏو جهيڙاڪ آهي. ۽ جڏهن پٺي ڏيندو ته زمين ۾
فِي الْاَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيْهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ ؕ وَاللّٰهُ لَا
فساد وجهندو وتي ۽ پوک ۽ جانيون تباهه ڪري ٿو ۽ الله
يُحِبُّ الْفَسَادَ ﴿۲۰۵﴾ وَاِذَا قِيْلَ لَهُ اتَّقِ اللّٰهَ اَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْاِثْمِ
فساد کان راضي نه آهي. ۽ جڏهن ان کي چيو وڃي ته الله کان ڊڄ ته ويتر گناهه تي ضد وٺي ويس ٿو
فَحَسْبُهٗ جَهَنَّمُ ؕ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿۲۰۶﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَّشْرِيْ
۳۹۳ اهڙي کي دوزخ ڪافي آهي ۽ اهو ضرور نهايت بڇڙو وڇاڻو آهي. ۽ ڪو ماڻهو پنهنجي جان وڪڻي ٿو ۳۹۴
نَفْسَهُ ابْتِغَآءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ ؕ وَاللّٰهُ رَءُوْفٌۢ بِالْعِبَادِ ﴿۲۰۷﴾ يٰٓاَيُّهَا
الله جي راضپي حاصل ڪرڻ لاءِ ۽ الله ٻانهن تي وڏو مهربان آهي. اي
الَّذِيْنَ اٰمَنُوا ادْخُلُوْا فِي السِّلْمِ كَآفَّةً ۪ وَلَا تَتَّبِعُوْا خُطُوٰتِ
ايمان وارؤ! اسلام ۾ پوري طرح داخل ٿيو ۳۹۵ ۽ شيطان جي قدمن تي
الشَّيْطٰنِ ؕ اِنَّهٗ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِيْنٌ ﴿۲۰۸﴾ فَاِنْ زَلَلْتُمْ مِّنْۢ بَعْدِ مَا
نه هلو ۳۹۶ بيشڪ اهو اوهان جو کليو کلايو دشمن آهي. ۽ جيڪڏهن ڇنا دليل اچڻ کان پوءِ

بجاءِ ذوق ۽ شوق سان الله جو ذڪر ڪريو. مسئلو: هن آيت مان ذاڏيان ذڪر ثابت ٿئي ٿو. ۳۸۷ دعا گهرڻ وارن جا ٻه قسم بيان فرمايائين. هڪ اهي ڪافر جن جي دعا ۾ صرف دنيا جي طلب هوندي هئي ۽ آخرت تي انهن جو اعتقاد نه هو، انهن جي حق ۾ ارشاد ٿيو ته آخرت ۾ انهن جو ڪجهه حصو نه آهي. ٻيو اهي ايماندار جيڪي دنيا ۽ آخرت ٻنهي جي ڀلائيءَ جي دعا گهرن ٿا. مسئلو: مؤمن دنيا جي ڀلائي، جيڪا طلب ڪري ٿو، اهو به جائز امر ۽ دين جي تائيد ۽ تقويت جي لاءِ آهي، ان ڪري ان جي هيءَ دعا به دين جي امور مان آهي.

۳۸۸ مسئلو: هن آيت مان ثابت ٿيو ته دعا ڪمائي ۽ اعمال ۾ داخل آهي حديث شريف ۾ آهي ته حضور سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن اڪثر هيءَ دعا فرمائيندا هئا. اَللّٰهُمَّ اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَّفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَّقِنَا عَذَابَ النَّارِ. ۳۸۹ عنقريب قيامت قائم ڪري ٻانهن جو حساب فرمائيندو ته پوءِ گهرجي ته ٻانها ذڪر ۽ دعا ۽ طاعت ۾ جلدي ڪن. (مدارڪ ۽ خازن).

۳۹۰ انهن ڏينهن مان ايام تشريق (۱۱، ۱۲ ۽ ۱۳ ذوالحج) ۽ ذڪر الله مان نمازن کان پوءِ ۽ جمرن جي رمي (ٿنڀن جي چٽڻ) جي وقت تڪبير چوڻ مراد آهي.

۳۹۱ ڪن مفسرن جو قول آهي ته جاهليت جي زماني ۾ ماڻهو ٻه ٽولا هئا: ڪي جلدي ڪرڻ وارن کي گنهگار ٺهرائيندا هئا، ڪي رهجي ويندڙن کي، قرآن پاڪ بيان فرمائي ڇڏيو ته انهن ٻنهي مان ڪو به گنهگار نه آهي.

۳۹۲ شان نزول: هيءَ ۽ هن کان اڳيون آيت اخنس بن شريق منافق جي حق ۾ نازل ٿي، جيڪو حضور سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي خدمت اقدس ۾ حاضر ٿي ڪري نهايت عاجزيءَ ۽ خوشامد سان مٺيون مٺيون ڳالهيون ڪندو هو، ۽ پنهنجي اسلام ۽ سائڻ محبت جي دعويٰ ڪندو هو ۽ ان تي قسم کڻندو هو ۽ پرپٺ فساد پکيڙڻ ۾ مصروف رهندو هو. مسلمانن جي چوپاين کي ان هلاڪ ڪيو ۽ سندن پوک کي باهه لڳائي ڇڏي.

۳۹۳ گناهه مان ظلم، سرڪشي ۽ نصيحت جي طرف نه واجهائڻ مراد آهي. (خازن)

۳۹۴ شان نزول: حضرت صهيب بن سنان رومي مڪه معظم کان هجرت ڪري حضرت سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي خدمت ۾ مديني طيبه جي طرف روانو ٿيو. قريش جي مشرڪن جي هڪ جماعت سندس پيڇو ڪيو ته پاڻ سواريءَ تان لٿو ۽ ترڪش مان تير ڪڍي فرمائڻ لڳو ته اي قريشؤ! توهان مان ڪو به مون وٽ نه ٿو اچي سگهي، جيستائين مان تيرهڻي سارو ترڪش خالي نه ڪري ڇڏيان؛ ۽ پوءِ جيستائين تلوار منهنجي هٿ ۾ رهي، ان سان ماريان، ان وقت توهان جي جماعت جو خاتمو ٿي ويندو. جيڪڏهن توهان منهنجو مال چاهيو جيڪو مڪي مڪرمه ۾ دفن ٿيل آهي ته مان توهان کي ان جو پتو ٻڌايان، توهان مون کي نه ڇيڙيو، اهي ان تي راضي ٿيا ۽ پاڻ پنهنجي سموري مال جو پتو ٻڌائي ڇڏيائين. جڏهن حضور صلى الله عليه وسلم جن جي خدمت ۾ حاضر ٿيو ته هيءَ آيت نازل ٿي. حضور جن تلاوت فرمائي ۽ ارشاد فرمايو ته تنهنجي هيءَ جان فروشي وڏي نفعي وارو واپار آهي. ۳۹۵ شان نزول: ڪتاب وارن مان عبدالله بن سلام ۽ ان جا ساٿي حضور سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن تي ايمان آڻڻ کان پوءِ شريعت موسوي جي ڪن حڪمن تي قائم رهيا، جنهن جي تعظيم ڪندا هئا، ان ڏينهن شڪار کان پاسو ڪرڻ لازم ڄاڻندا هئا ۽ اُٺ جي کير ۽ گوشت کان پرهيز ڪندا هئا؛ ۽ هي خيال ڪندا هئا ته هي شيون اسلام ۾ ته حلال آهن انهن جو ڪرڻ ضروري نه آهي ۽ توريت ۾ انهن کان پاسو ڪرڻ لازم ڪيو ويو آهي ته پوءِ انهن جي ڇڏڻ ۾ اسلام جي مخالفت به نه آهي ۽ شريعت موسويءَ تي عمل به ٿئي ٿو ان تي هيءَ آيت نازل ٿي ۽ ارشاد فرمايو ويو ته اسلام جي حڪمن جي پوري تابعداري ڪريو يعني توريت جا احڪام منسوخ ٿي ويا، هاڻي انهن مان اخذ نه ڪريو. (خازن) ۳۹۶ ان جي وسوسن ۽ شبهن ۾ نه اچو.

جَآءَتْكُمُ الْبَيِّنٰتُ فَاعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ عَزِيْزٌ حَكِيْمٌ ۝٢٠٩ هَلْ يَنْظُرُوْنَ

ﭑ ٽڙندؤ ٣٩٧ ته ڄاڻو الله زبردست حڪمت وارو آهي. ڇا جي انتظار ۾

اِلَّآ اَنْ يَّاْتِيَهُمُ اللّٰهُ فِيْ ظُلَلٍ مِّنَ الْغَمَامِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَ

آهن ٣٩٨ مگر هي ته الله جو عذاب ڇانيل ڪڪرن ۾ اچي ۽ ملائڪ لهن ٣٩٩ ۽

قُضِيَ الْاَمْرُ ؕ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُوْرُ ۝٢١٠ ع سَلْ بَنِيْٓ اِسْرَآءِيْلَ

ڪم پورو ڪيو وڃي ۽ سڀئي ڪمن جو موٽڻ الله ڏانهن آهي. بني اسرائيلن کان پڇ ته اسان

كَمْ اٰتَيْنٰهُمْ مِّنْ اٰيَةٍۭ بَيِّنَةٍ ؕ وَمَنْ يُّبَدِّلْ نِعْمَةَ اللّٰهِ مِنْۢ بَعْدِ

انهن کي ڪيتريون چٽيون نشانيون ڏنيون ٤٠٠ ۽ جيڪو الله جي آيل نعمتن کي بدلائي ته ٤٠١

مَا جَآءَتْهُ فَاِنَّ اللّٰهَ شَدِيْدُ الْعِقَابِ ۝٢١١ زُيِّنَ لِلَّذِيْنَ كَفَرُوا

ته پوءِ بيشڪ الله جو عذاب سخت آهي. ڪافرن جي نظرن ۾

الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُوْنَ مِنَ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا ۘ وَالَّذِيْنَ اتَّقَوْا

دنيا جي زندگي سيگاري ويئي آهي ٤٠٢ ۽ مسلمانن سان مسخري ڪندا آهن ٤٠٣ ۽ ڊپ وارا انهن کان

فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ؕ وَاللّٰهُ يَرْزُقُ مَنْ يَّشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ۝٢١٢ كَانَ

مٿانهون هوندا قيامت جي ڏينهن ٤٠٤ ۽ خدا جنهن کي وڻيس اڻ ڳڻي روزي ڏئي ٿو.

النَّاسُ اُمَّةً وَّاحِدَةً ۗ فَبَعَثَ اللّٰهُ النَّبِيّٖنَ مُبَشِّرِيْنَ وَ

سڀ ماڻهو هڪ دين تي هئا ٤٠٥ پوءِ الله نبين کي خوشخبري ڏيندڙ ٤٠٦

مُنْذِرِيْنَ ۠ وَاَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتٰبَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ

۽ ڊيڄاريندڙ ڪري موڪليو ٤٠٧ ۽ انهن سان سچو ڪتاب لاٿائين ٤٠٨ جيئن اهو ماڻهن ۾

فِيْمَا اخْتَلَفُوْا فِيْهِ ؕ وَمَا اخْتَلَفَ فِيْهِ اِلَّا الَّذِيْنَ اُوْتُوْهُ مِنْۢ

سندن اختلافن جو فيصلو ڪري ۽ ڪتاب ۾ اختلاف انهن ئي وڌو جن کي ڪتاب ڏنو ويو هو ٤٠٩

بَعْدِ مَا جَآءَتْهُمُ الْبَيِّنٰتُ بَغْيًۢا بَيْنَهُمْ ۚ فَهَدَى اللّٰهُ الَّذِيْنَ

هن کان پوءِ جو انهن وٽ پڌرا حڪم اچي چڪا هئا ٤١٠ هڪ ٻئي جي سرڪشيءَ کان پوءِ الله ايمان

اٰمَنُوْا لِمَا اخْتَلَفُوْا فِيْهِ مِنَ الْحَقِّ بِاِذْنِهٖ ؕ وَاللّٰهُ يَهْدِيْ

وارن کي اها حق ڳالهه پنهنجي حڪم سان سمجهائي ڇڏي جنهن ۾ اختلاف ڪري رهيا هئا ۽ الله

٣٩٧ ۽ واضح دليلن جي باوجود اسلام جي وات جي خلاف روش اختيار ڪريو.

٣٩٨ ملتِ اسلام جي ڇڏڻ وارا ۽ شيطان جي فرمانبرداري ڪرڻ وارا.

٣٩٩ جيڪي عذاب تي مقرر ٿيل آهن.

٤٠٠ جو انهن جي نبين جي معجزن کي سندن نبوت جي صدق جو دليل بڻايا انهن جي ارشاد ۽ انهن جي ڪتابن کي اسلام دين جي حقانيت جو شاهد ڪيائين.

٤٠١ الله جي نعمتن مان آياتِ الاهيه مراد آهن، جيڪي تربيت ۽ هدايت

ع ٢٥ ١٤ ٩ جا سبب آهن ۽ انهن جي ڪري گمراهيءَ کان ڇوٽڪارو حاصل ٿئي ٿو. انهن مان اهي آيتون به آهن جن ۾ سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي نعت ۽ صفت ۽ سندن نبوت ۽ رسالت جو بيان آهي. يهودين ۽ نصارن جون تحريفون ان نعمت جي تبديلي آهن.

٤٠٢ اهي انهيءَ جو قدر ڪن ٿا ۽ ان تي مرن ٿا.

٤٠٣ ۽ دنيوي سامان کان انهن جي بي رغبتي ڏسي انهن جي بي قدري ڪن ٿا، جيئن حضرت عبدالله بن مسعود، عمار بن ياسر، صهيب ۽ بلال رضي الله تعالىٰ عنهم کي ڏسي ڪافر ٺٺوليون ڪندا هئا ۽ دنيا جي دولت جي وڏائيءَ ۾ پنهنجو پاڻ کي بلند سمجهندا هئا.

٤٠٤ يعني ايماندار قيامت جي ڏينهن مرتبي واري حضور ۾ هوندا ۽ ڪافر مغرور جهنم ۾ ذليل ۽ خوار.

٤٠٥ حضرت آدم عليه السلام جي زماني کان حضرت نوح جي زماني تائين سڀ ماڻهو هڪ دين ۽ هڪ شريعت تي هئا. پوءِ انهن ۾ اختلاف ٿيو ته الله تعالىٰ حضرت نوح عليه السلام کي مبعوث فرمايو. هي بعثت ۾ پهريون رسول آهي. (خازن).

٤٠٦ ايماندارن ۽ فرمانبردارن کي ثواب جي (مدارڪ ۽ خازن).

٤٠٧ ڪافرن ۽ نافرمانن کي عذاب کان (خازن).

٤٠٨ جيئن حضرت آدم، شيث ۽ ادريس عليهم السلام تي صحيفا ۽ حضرت موسىٰ تي توريت، حضرت داؤد تي زبور ۽ حضرت عيسىٰ تي انجيل ۽ خاتم الانبيا محمد مصطفىٰ صلى الله عليه وسلم جن تي قرآن پاڪ.

٤٠٩ هيءَ اختلاف تبديل و تحريف ۽ ايمان و ڪفر سان گڏ هو جيئن يهودين ۽ نصارن کان واقع ٿيو. (خازن)

٤١٠ يعني هي اختلاف ناداني سان نه هو بلڪ

يُقَاتِلُوْنَكُمْ حَتّٰى يَرُدُّوْكُمْ عَنْ دِيْنِكُمْ اِنِ اسْتَطَاعُوْا ؕ وَمَنْ
جيستائين هو وس پڄين تاهي اوهان سان هميشه وڙهندا رهندا ايستائين جو اوهان کي اوهان جي دين کان ڦيرائي ڇڏين ٤٢٤ ۽ اوهان مان
يَّرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِيْنِهٖ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَاُولٰٓئِكَ حَبِطَتْ
جيڪو پنهنجي دين کان ڦرندو پوءِ ڪافر ٿي مرندو ته انهن ماڻهن جي ڪمائي
اَعْمَالُهُمْ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ ۚ وَاُولٰٓئِكَ اَصْحٰبُ النَّارِ ۚ هُمْ
دنيا ۽ آخرت ۾ ٤٢٥ چٽ ٿي وئي ۽ اهي ئي دوزخي آهن ڪين
فِيْهَا خٰلِدُوْنَ ﴿٢١٧﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَالَّذِيْنَ هَاجَرُوْا وَجٰهَدُوْا
انهيءَ ۾ هميشه رهڻو آهي. جن ايمان آندو ۽ جن الله جي لاءِ پنهنجو گهر بار ڇڏيو
فِىْ سَبِيْلِ اللّٰهِ ۙ اُولٰٓئِكَ يَرْجُوْنَ رَحْمَتَ اللّٰهِ ؕ وَاللّٰهُ غَفُوْرٌ
۽ الله جي واٽ ۾ وڙهيا اهي ئي الله جي رحمت جا اميدوار آهن ۽ الله بخشڻهار
رَّحِيْمٌ ﴿٢١٨﴾ يَسْـَٔلُوْنَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ ؕ قُلْ فِيْهِمَآ اِثْمٌ كَبِيْرٌ
ٻاجهارو آهي ٤٢٥ (الف) توهان کان شراب ۽ جوا جو حڪم پڇن ٿا اوهان فرمايو ته انهن ٻنهي ۾ وڏو گناهه آهي
وَّمَنَافِعُ لِلنَّاسِ ۘ وَاِثْمُهُمَآ اَكْبَرُ مِنْ نَّفْعِهِمَا ؕ وَيَسْـَٔلُوْنَكَ
۽ ماڻهن لاءِ ڪجهه دنيوي نفعو به آهي پر انهن ٻنهي جو گناهه سندن نفعي کان گهڻو وڏو آهي ٤٢٦ ۽ توهان کان پڇن ٿا
مَاذَا يُنْفِقُوْنَ ؕ۬ قُلِ الْعَفْوَ ؕ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيٰتِ
ته ڇا خرچ ڪن ٤٢٧ اوهان فرمايو جيڪو واڌارو بچي ٤٢٨ اهڙيءَ طرح الله اوهان لاءِ آيتون بيان
لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُوْنَ ۙ ﴿٢١٩﴾ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ ؕ وَيَسْـَٔلُوْنَكَ عَنِ
ڪندو آهي ته من اوهان سوچ ڪري. دنيا ۽ آخرت جا ڪم ڪريو ٤٢٩ ۽ توهان کان يتيمن جو مسئلو پڇن ٿا
الْيَتٰمٰى ؕ قُلْ اِصْلَاحٌ لَّهُمْ خَيْرٌ ؕ وَاِنْ تُخَالِطُوْهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ ؕ
٤٣٠ اوهان فرمايو ته انهن جو ڀلو ڪرڻ بهتر آهي ۽ جيڪڏهن پنهنجو ۽ انهن جو خرچ ملايو ته اهي توهان جا ڀائر آهن
وَاللّٰهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ ؕ وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ لَاَعْنَتَكُمْ ؕ
۽ الله بگاڙيندڙ کي سڌاريندڙ کان وڌيڪ سڃاڻي ٿو ۽ جيڪڏهن الله گهري ها ته اوهان کي تڪليف ۾ وجهي ها
اِنَّ اللّٰهَ عَزِيْزٌ حَكِيْمٌ ﴿٢٢٠﴾ وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكٰتِ حَتّٰى يُؤْمِنَّ ؕ
بيشڪ الله زبردست حڪمت وارو آهي. ۽ مشرڪ عورتن سان نڪاح نه ڪريو جيستائين مسلمان نه ٿين ٤٣١

٤٢٤ هن ۾ خبر ڏني وئي ته ڪافر مسلمانن سان هميشه دشمني رکندا، ڪڏهن ان جي خلاف نه ٿيندو ۽ جيستائين انهن کان ممڪن ٿيندو اهي مسلمانن کي دين کان ڦيرائڻ جي ڪوشش ڪندا رهندا. اِنِ اسْتَطَاعُوْا مان فائدو حاصل ٿيو ته الله تعالیٰ جي ڪرم سان اهي پنهنجي ان مراد ۾ ناڪام رهندا. ٤٢٥ مسئلو: هن آيت مان معلوم ٿيو ته مرتد ٿي وڃڻ سان سڀ عمل باطل ٿي وڃن ٿا. آخرت ۾ هن طرح جو انهن تي ڪا جزا ۽ ثواب نه آهي ۽ دنيا ۾ هن طرح ته شريعت مرتد جي قتل جو حڪم ڏني ٿي. ان جي زال ان تي حلال نه ٿي رهي، اهو پنهنجن مائٽن جي ورثي وٺڻ جو حقدار نه ٿو رهي، سندس مال معصوم نه ٿو رهي، سندس مدح ثناء ۽ امداد جائز نه آهي. (روح البيان وغيره). ٤٢٥ (الف) شان نزول: عبد الله بن جحش جي اڳوائيءَ ۾ جيڪي مجاهد موڪليا ويا هئا، انهن جي بنسبت ڪن ماڻهن چيو ته جڏهن ته انهن کي خبر ئي نه هئي ته هي ڏينهن رجب جو آهي، ان ڪري ان ڏينهن جنگ ڪرڻ گناهه نه ٿيو پر ان جو ڪجهه ثواب به نه ملندو. ان تي هيءَ آيت نازل ٿي ۽ ٻڌايو ويو ته انهن جو هيءُ عمل مقبول آهي ۽ ان تي انهن کي الله جي رحمت ۾ اميدوار رهڻ گهرجي ۽ هيءَ اميد ضرور پوري ٿيندي. (خازن). مسئلو: يَرْجُوْنَ مان ثابت ٿيو ته عمل سان اجر واجب نه ٿو ٿئي پر ثواب ڏيڻ صرف الله جو فضل آهي. ٤٢٦ حضرت علي المرتضیٰ رضي الله تعالیٰ عنه فرمايو ته جيڪڏهن شراب جو هڪ قطرو کوهه ۾ ڪري پوي پوءِ ان هنڌ منارو ناهيو وڃي ته مان اتي آذان نه ڏيندس ۽ جيڪڏهن درياءَ ۾ شراب جو قطرو پوي، پوءِ درياءَ خشڪ ٿي وڃي ۽ اتي گاهه پيدا ٿئي ته مان ان ۾ پنهنجن جانورن کي نه چاريندس. سبحان الله! گناهه کان ڪيتري قدر نفرت آهي رَزَقَنَا اللّٰهُ تَعَالٰى اِتِّبَاعَهُمْ. شراب ٣هه ۾ جنگ احزاب کان ڪجهه ڏينهن پوءِ حرام ڪيو ويو، ان کان اڳ هي ٻڌايو ويو هو ته جوا ۽ شراب جو گناهه سندن نفعي کان زياده آهي. نفعو ته هي آهي جو شراب سان ڪجهه سرور پيدا ٿئي ٿو يا ان جي خريد و فروخت سان واپاري نفعو ٿئي ٿو ۽ جوا ۾ ڪڏهن مفت جو مال هٿ اچي ٿو ۽ گناهن ۽ برائين جو ڪهڙو ڳاڻاٽو. عقل جو زوال، غيرت ۽ عزت جو زوال، عبادتن کان محرومي، ماڻهن سان دشمنيون ۽ سڀني جي نظر ۾ خوار ٿيڻ، دولت ۽ مال جو ضايع ٿيڻ. هڪ روايت ۾ آهي ته جبرئيل امين حضور پرنور سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن جي حضور ۾ عرض ڪيو ته الله تعالیٰ کي جعفر طيار جون چار خصلتون پسند آهن. حضور انور جن حضرت جعفر رضي الله عنه کان معلوم ڪيو ته ان عرض ڪيو ته هڪ هي آهي ته مون ڪڏهن شراب نه پيتو يعني حرمت جي حڪم کان اڳ به ۽ ان جو سبب هي هو ته مان ڄاڻيندو هوس ته ان سان عقل زائل ٿئي ٿو ۽ مان چاهيندو هوس ته عقل اڃا به زياده ٿئي. ٻي عادت هيءَ آهي ته جاهليت جي زماني ۾ به مان ڪڏهن بتن جي پوڄا نه ڪئي ڇو ته مان ڄاڻيندو هوس ته اهي پٿر آهن، نه نفعو ڏيئي سگهن نه نقصان. ٽين عادت هيءَ آهي ته مان ڪڏهن زنا ۾ مبتلا نه ٿيس جو ان کي بي غيرتي سمجهندو هوس. چوٿين خصلت هيءَ آهي ته مان ڪڏهن ڪوڙ نه ڳالهايو ڇو ته مان ان کي نالائقي خيال ڪندو هوس. مسئلو: شطرنج، تاس وغيره، هار جيت جي راند ۽ جن تي شرط لڳائي وڃي، سڀ جوا ۾ داخل ۽ حرام آهن. (روح البيان). ٤٢٧ شان نزول: سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن مسلمانن کي صدقي ڏيڻ جي رغبت ڏياري ته ڪائن معلوم ڪيو ويو ته مقدار ارشاد فرمايو ته ڪيترو مال خدا جي واٽ ۾ ڏنو وڃي. ان تي هيءَ آيت نازل ٿي. (خازن). ٤٢٨ يعني جيترو توهان جي ضرورت کان زياده هجي. اسلام جي شروعات ۾ ضرورت کان وڌيڪ مال خرچ ڪرڻ فرض هو. صحابه ڪرام پنهنجي مال مان پنهنجي ضرورت جيترو ڪڍي باقي الله جي واٽ ۾ صدقو ڪري ڇڏيندا هئا. هي حڪم زڪواة جي آيت سان منسوخ ٿي ويو. ٤٢٩ ته جيترو توهان جي دنيوي ضرورت جي لاءِ ڪافي هجي، اهو ڪڍي باقي سڀ پنهنجي آخرت جي فائدي لاءِ خيرات ڪري ڇڏيو. (خازن). ٤٣٠ ته انهن جي مالن کي پنهنجي مال سان ملائڻ جو ڇا حڪم آهي. شان نزول: اِنَّ الَّذِيْنَ يَاْكُلُوْنَ اَمْوَالَ الْيَتٰمٰى ظُلْمًا واري آيت جي نازل ٿيڻ کان پوءِ ماڻهن يتيمن جا مال جدا ڪري ڇڏيا ۽ انهن جو کاڌو پيتو جدا ڪري ڇڏيو. هن ۾ هي صورتون به پيش آيون ته جيڪو کاڌو يتيم لاءِ پچايا ٿي ۽ ان مان ڪجهه بچي پيو ته اهو خراب ٿي ويو ۽ ڪنهن جي ڪم نه آيو. ان ۾ يتيمن جو نقصان ٿيو. اهي صورتون ڏسي حضرت عبد الله بن رواحه، حضور سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن کي عرض ڪيو ته جيڪڏهن يتيم جي مال جي حفاظت جي نظر سان ان جو کاڌو سندس وارث پنهنجي کاڌي سان گڏ ملائي ته ان جو ڪهڙو حڪم آهي. ان تي هيءَ آيت نازل ٿي ۽ يتيمن جي فائدي جي لاءِ ملائڻ جي اجازت ڏني وئي. ٤٣١ شان نزول: حضرت مرثد غنوي هڪ بهادر شخص هو. سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن کيس مڪي مڪرم روانو ڪيو ته جيئن اتان تدبير سان مسلمانن کي ڪڍي اچي. اتي عناق نالي هڪ مشرڪ عورت هئي، جيڪا جاهليت جي زماني ۾ ان سان محبت رکندي هئي ۽ حسين ۽ مالدار هئي. جڏهن ان کي هن جي اچڻ جي خبر پيئي ته هوءَ هن وٽ آئي ۽ وصال جي طالب ٿي. هن الله جي خوف ڪري ان کان پاسو ڪيو ۽ کيس فرمايائين ته اسلام ان جي اجازت نه ٿو ڏئي. تڏهن ان نڪاح جي درخواست ڪئي. هن فرمايائين ته هي به رسول الله صلی الله عليه وسلم جي اجازت تي موقوف آهي. پنهنجي ڪم کان فارغ ٿي جڏهن خدمت اقدس ۾ حاضر ٿيو ته اهو احوال عرض ڪري نڪاح بابت

وَلَاَمَةٌ مُّؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكَةٍ وَّلَوْ اَعْجَبَتْكُمْ ۚ وَلَا تُنْكِحُوا

۽ بيشڪ مسلمان ٻانهي مُشرڪياڻيءَ کان ڀلي آهي ٤٣٢ جيتوڻيڪ مُشرڪياڻي اوهان کي وڻندي هجي ۽ مشرڪن کي

الْمُشْرِكِيْنَ حَتّٰى يُؤْمِنُوْا ؕ وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكٍ

نڪاح ۾ نه ڏيو جيستائين اهي ايمان نه آڻين ٤٣٣ ۽ بيشڪ مسلمان ٻانهو مشرڪ کان ڀلو آهي

وَّلَوْ اَعْجَبَكُمْ ؕ اُولٰٓئِكَ يَدْعُوْنَ اِلَى النَّارِ ۚۖ وَاللّٰهُ يَدْعُوْٓا

جيتوڻيڪ اهو اوهان کي وڻندو هجي اهي دوزخ جي طرف سڏن ٿا ٤٣٤ ۽ الله جنت ۽

اِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِاِذْنِهٖ ۚ وَيُبَيِّنُ اٰيٰتِهٖ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ

بخشش ڏانهن سڏي ٿو پنهنجي حڪم سان ۽ پنهنجون آيتون ماڻهن لاءِ بيان ڪري ٿو ته مَنَ اهي

يَتَذَكَّرُوْنَ ﴿٢٢١﴾ ع وَيَسْئَلُوْنَكَ عَنِ الْمَحِيْضِ ؕ قُلْ هُوَ اَذًى ۙ

نصيحت وٺن. ۽ توهان کان حيض جو حڪم پڇن ٿا ٤٣٥ اوهان فرمايو ته اها پليتي آهي

فَاعْتَزِلُوا النِّسَآءَ فِى الْمَحِيْضِ ۙ وَلَا تَقْرَبُوْهُنَّ حَتّٰى

سو حيض جي ڏينهن ۾ عورتن کان الڳ رهو ۽ انهن سان قربت نه ڪريو جيستائين

يَطْهُرْنَ ۚ فَاِذَا تَطَهَّرْنَ فَاْتُوْهُنَّ مِنْ حَيْثُ اَمَرَكُمُ اللّٰهُ ؕ

پاڪ نه ٿين، پوءِ جڏهن پاڪ ٿين ته انهن وٽ وڃو جتان الله اوهان کي حڪم ڏنو آهي

اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ التَّوَّابِيْنَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِيْنَ ﴿٢٢٢﴾ نِسَآؤُكُمْ

بيشڪ الله توبه ڪندڙن کي گهڻو پسند ڪري ٿو ۽ پاڪائي ڪندڙن کي پسند فرمائي ٿو. توهان جون زالون

حَرْثٌ لَّكُمْ ۪ فَاْتُوْا حَرْثَكُمْ اَنّٰى شِئْتُمْ ۫ وَقَدِّمُوْا لِاَنْفُسِكُمْ ؕ

توهان لاءِ پَنيءَ آهن پوءِ اچو پنهنجي پَنيءَ ۾ جيئن وڻيو ٤٣٦ ۽ پنهنجي ڀلائيءَ جو ڪم پهريائين ڪريو ٤٣٧

وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوْٓا اَنَّكُمْ مُّلٰقُوْهُ ؕ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِيْنَ ﴿٢٢٣﴾

۽ الله کان ڊڄندا رهو ۽ ڄاڻو ته اوهان کي اُن سان ملڻو آهي ۽ اي محبوب ايمان وارن کي خوشخبري ڏي.

وَلَا تَجْعَلُوا اللّٰهَ عُرْضَةً لِّاَيْمَانِكُمْ اَنْ تَبَرُّوْا وَتَتَّقُوْا

۽ الله کي پنهنجن قسمن جو نشانو نه بڻايو ٤٣٨ جو احسان ۽ پرهيزگاري ۽ ماڻهن ۾

وَتُصْلِحُوْا بَيْنَ النَّاسِ ؕ وَاللّٰهُ سَمِيْعٌ عَلِيْمٌ ﴿٢٢٤﴾ لَا يُؤَاخِذُكُمُ

صلح ڪرڻ کان قسم کڻي ڇڏيو ۽ الله ٻڌندڙ ڄاڻندڙ آهي. الله اوهان کي نه ٿو پڪڙ ڪري

معلوم ڪيائين. اُن تي هيءَ آيت نازل ٿي. (تفسير احمدي) ڪن عالمن فرمايو جيڪو نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن سان ڪفر ڪري اهو مشرڪ آهي ڀل الله کي اڪيلو ئي چوندو هجي ۽ توحيد جو دعويدار هجي. (خازن).

٤٣٢ شان نزول:- هڪ ڏينهن عبدالله بن رواحه ڪنهن خطا تي پنهنجي ٻانهيءَ کي ٿڦ هنئي. پوءِ خدمت اقدس ۾ حاضر ٿي ان جو ذڪر ڪيائين. سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن ان جو حال معلوم ڪيو. عرض ڪيائين ته اها الله تعالىٰ جي وحدانيت ۽ حضور جن جي رسالت جي شاهدي ڏئي ٿي، رمضان جا روزا رکي ٿي، سهڻو وضو ڪري ٿي. حضور جن فرمايو ته اها مؤمنه آهي، عرض ڪيائين ان جو قسم جنهن توهان کي سچو نبي بڻائي مبعوث فرمايو، مان ان کي آزاد ڪري ان سان نڪاح ڪندس، ۽ ان ائين ئي ڪيو. اُن تي ماڻهن طعنا ڏيڻ شروع ڪيا ته توهان
ع ٢٧ ٥ ١١
هڪ ڪاري رنگ واري ٻانهيءَ سان نڪاح ڪيو، باوجوديڪ فلاڻي آزاد مشرڪ عورت تنهنجي لاءِ حاضر آهي، اها سهڻي به آهي ۽ مالدار به آهي، اُن تي هيءَ آيت نازل ٿي وَلَاَمَةٌ مُّؤْمِنَةٌ يعني مسلمان ٻانهي مشرڪ آزاد کان ڀلي آهي توڙي حُسن ۽ مال جي سبب سُٺي معلوم ٿيندي هجي.

٤٣٣ هيءَ عورت جي وارثن کي خطاب آهي. مسئلو: مسلمان عورت جو نڪاح مشرڪ ۽ ڪافر سان باطل ۽ حرام آهي.

٤٣٤ ته پوءِ انهن کان پاسو ضروري ۽ اُنهن سان دوستي ۽ ويجهڙائي ناجائز آهي.

٤٣٥ شان نزول:- عرب جا ماڻهو يهودين ۽ مجوسين وانگر حيض وارين عورتن کان گهڻي نفرت ڪندا هئا. ڪاڌو پيتو ۽ هڪ گهر ۾ رهڻ ڪين پسند نه هو، بلڪ سختي ايستائين پهچي ويئي هئي جو انهن جي طرف ڏسڻ ۽ اُنهن سان ڪلام ڪرڻ به حرام سمجهندا هئا، ۽ نصارا انهن جي برعڪس حيض جي ڏينهن ۾ عورتن سان وڏي محبت سان مشغول ٿيندا هئا ۽ ميل جول ۾ گهڻو مبالغو ڪندا هئا. مسلمان، حضور جن کان حيض جو حڪم معلوم ڪيو. اُن تي هيءَ آيت نازل ٿي ۽ افراط ۽ تفريط جون واٽون ڇڏي وچولي واٽ جي تعليم ڏني ويئي ۽ ٻڌايو ويو ته حيض جي حالت ۾ مجامعت ڪرڻ منع ٿيل آهي.

٤٣٦ يعني عورتن جي قربت مان نسل جو ارادو ڪريو، نه شهوت جي پوري ڪرڻ جو.

٤٣٧ يعني صالح عملن يا جماع کان اڳ بسم الله پڙهڻ.

٤٣٨ حضرت عبدالله بن رواحه پنهنجي ڀيڻوئي نعمان بن بشير جي گهر وڃڻ ۽ ان سان ڪلام ڪرڻ ۽ ان جي دشمن سان ان جي صلح ڪرائڻ کان قسم کنيو هو. جڏهن ان جي متعلق ان کي چيو ويندو هو ته پوءِ چوندو هو ته مان قسم کڻي چڪو آهيان، ان ڪري اهو ڪم ڪري ئي نه ٿو سگهان. اُن باب ۾ هيءَ آيت نازل ٿي ۽ نيڪ ڪم ڪرڻ کان قسم کڻڻ جي منع فرمائي ويئي. مسئلو: جيڪڏهن ڪو شخص نيڪيءَ کان پري رهڻ جو قسم کڻي ته ان کي گهرجي ته قسم کي پورو نه ڪري پر اهو نيڪ ڪم ڪري ۽ قسم جو ڪفارو ڏئي. مسلم شريف جي حديث ۾ آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن فرمايو ته جنهن شخص ڪنهن امر تي قسم کنيو پوءِ معلوم ٿيو ته خير ۽ ڀلائي ان جي خلاف آهي ته پوءِ گهرجي ته ان چڱي ڪم کي ڪري ۽ قسم جو ڪفارو ڏئي. مسئلو:- ڪن مفسرن هي به چيو آهي ته هن آيت مان گهڻائي سان قسم کڻڻ جي منع ثابت ٿئي ٿي.

اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِيْٓ اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُّؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوْبُكُمْ ؕ
انهن قسمن ۾ جيڪي بنا ارادي زبان سان نڪري وڃن ها ٿو جيڪي ڪم توهان جي دلين ڪيا انهن تي پڪڙ ڪندو آهي ٤٣٩ ٤٤٠
وَاللّٰهُ غَفُوْرٌ حَلِيْمٌ ﴿٢٢٥﴾ لِلَّذِيْنَ يُؤْلُوْنَ مِنْ نِّسَآئِهِمْ تَرَبُّصُ
۽ الله بخشڻهار بردبار آهي . جيڪي پنهنجن زالن وٽ وڃڻ کان قسم کڻي ويهن تن
اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ ۚ فَاِنْ فَآءُوْ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿٢٢٦﴾ وَاِنْ عَزَمُوا
انهن کي چار مهينا مهلت آهي پوءِ جيڪڏهن انهيءَ مدت ۾ موٽيا ته الله بخشڻهار ٻاجهارو آهي.
الطَّلَاقَ فَاِنَّ اللّٰهَ سَمِيْعٌ عَلِيْمٌ ﴿٢٢٧﴾ وَالْمُطَلَّقٰتُ يَتَرَبَّصْنَ
۽ جيڪڏهن ڇڏڻ جو ئي ارادو ڪيائون ته الله ٻڌندڙ ڄاڻندڙ آهي ٤٤٠ ۽ طلاق واريون
بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوْٓءٍ ؕ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَّكْتُمْنَ مَا خَلَقَ
پنهنجن جانين کي ٽي حيض جهلين ٤٤١ ۽ کين حلال نه آهي جو اهو لڪائين جيڪو
اللّٰهُ فِيْٓ اَرْحَامِهِنَّ اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ؕ وَ
الله انهن جي پيٽن ۾ پيدا ڪيو ٤٤٢ جيڪڏهن الله ۽ قيامت جي ڏينهن تي ايمان رکنديون آهن ٤٤٣
بُعُوْلَتُهُنَّ اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِيْ ذٰلِكَ اِنْ اَرَادُوْٓا اِصْلَاحًا ؕ وَلَهُنَّ
۽ انهن جي مڙسن کي جيڪڏهن ميلاپ گهرن ته انهيءَ مدت اندر انهن جي موٽائڻ جو وڌيڪ حق آهي ٤٤٤
مِثْلُ الَّذِيْ عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوْفِ ۪ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ ؕ
۽ عورتن جو به حق اهڙو ئي آهي جهڙو انهن تي آهي مطابق شريعت جي ٤٤٥ ۽ مڙسن کي انهن تي فضيلت
وَاللّٰهُ عَزِيْزٌ حَكِيْمٌ ﴿٢٢٨﴾ اَلطَّلَاقُ مَرَّتٰنِ ۪ فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوْفٍ اَوْ
آهي ۽ الله غالب حڪمت وارو آهي. هيءَ طلاق ٤٤٦ ٻن ڀيرن تائين آهي پوءِ ڀلائيءَ سان جهلڻ
تَسْرِيْحٌ بِاِحْسَانٍ ؕ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَاْخُذُوْا مِمَّآ اٰتَيْتُمُوْهُنَّ
٤٤٧ يا چڱائيءَ سان ڇڏي ڏيڻ آهي ٤٤٨ ۽ جيڪو عورتن کي ڏنو اٿو ان ٤٤٩ مان ڪجهه موٽائي وٺڻ جائز نه آهي
شَيْئًا اِلَّآ اَنْ يَّخَافَآ اَلَّا يُقِيْمَا حُدُوْدَ اللّٰهِ ؕ فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا يُقِيْمَا
٤٥٠ مگر جڏهن ٻنهي کي خوف هجي ته الله جون حدون قائم رکي نه سگهندا ٤٥١ پوءِ جيڪڏهن اوهان کي ڊپ هجي ته اهي ٻئي
حُدُوْدَ اللّٰهِ ۙ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيْمَا افْتَدَتْ بِهٖ ؕ تِلْكَ
انهن حدن تي نيڪ نه رهندا ته انهن تي ڪو ڏوهه نه آهي هن ڳالهه ۾ ته عورت بدلو ڏيئي اجازت وٺي ٤٥٢ اهي الله جون

٤٣٩ قسمن قسمن جو ٿيندو آهي: لغو[١]، غموس[٢]، منعقد[٣]. لغو اهو آهي جو ڪنهن گذريل امر تي پنهنجي خيال ۾ صحيح ڄاڻي قسم کڻي ۽ حقيقت ۾ اهو ان جي خلاف هجي، هي معاف آهي ۽ ان تي ڪفارو نه آهي. غموس هيءَ آهي ته ڪنهن گذريل امر تي ڄاڻي واڻي ڪوڙو قسم کڻي، ان ۾ گنهگار ٿيندو. منعقد هي آهي ته ڪنهن ايندڙ امر تي ارادو ڪري قسم کڻي، ان قسم کي ٽوڙي ته پوءِ گنهگار آهي ۽ ڪفارو به لازم آهي. ٤٤٠ شان نزول جاهليت جي زماني ۾ ماڻهن جو هي دستور هوندو هو ته پنهنجن زالن کان مال طلب ڪندا هئا، جيڪڏهن اهي ڏيڻ کان انڪار ڪنديون هيون ته پوءِ هڪ سال، ٻه سال، ٽي سال يا ان کان گهڻو وقت انهن وٽ نه وڃڻ ۽ صحبت ڇڏي ڏيڻ جو قسم کڻندا هئا ۽ انهن کي پريشانيءَ ۾ ڇڏي ڏيندا هئا، نه اهي بيوه هيون جو ڪٿي پنهنجي رهائش ڪري وٺن نه مڙس واريون جو مڙسن کان آرام حاصل ڪن. اسلام ان ظلم کي ختم ڪيو ۽ اهڙي قسم کڻندڙن جي لاءِ چئن مهينن جي مدت مقرر فرمائي ڇڏي ته جيڪڏهن عورت سان چئن مهينن يا ان کان زياده عرصي جي لاءِ يا غير معين مدت جي لاءِ صحبت ڇڏڻ جو قسم کائي، جنهن کي ايلاءِ چوندا آهن ته پوءِ ان جي لاءِ چار مهينا انتظار جي مهلت آهي. ان عرصي ۾ گهڻو سوچي سمجهي ته عورت کي ڇڏڻ ان جي لاءِ ڀلو آهي يا رکڻ. جيڪڏهن رکڻ ڀلو سمجهي ۽ ان مدت ۾ رجوع ڪري ته پوءِ نڪاح باقي رهندو ۽ قسم جو ڪفارو لازم رهندو ۽ جيڪڏهن ان مدت اندر رجوع نه ڪيائين ۽ قسم نه ٽوڙيائين ته عورت نڪاح کان ٻاهر ٿي ويئي ۽ ان تي بائن طلاق واقع ٿي ويئي. مسئلو: جيڪڏهن مرد صحبت تي قادر هجي ته پوءِ رجوع صحبت سان ئي ٿيندو ۽ جيڪڏهن ڪنهن سبب جي ڪري طاقت نه هجي ته طاقت
٢٨ ع ٧ ١٢
کان پوءِ صحبت جو واعدو رجوع آهي (تفسير احمدي). ٤٤١ هن آيت ۾ طلاق وارين عورتن جي عدت جو بيان آهي، جن عورتن کي انهن جي مڙسن طلاق ڏني، جيڪڏهن اهي مڙس وٽ نه ويون هجن ۽ انهن سان صحيح خلوت نه ٿي هجي ته پوءِ انهن تي طلاق جي عدت ئي نه آهي، جيئن مَالَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ واري آيت ۾ ارشاد آهي ۽ جن عورتن کي ننڍڙائپ يا پوڙهاپ جي ڪري حيض نه ايندو هجي يا جيڪا حمل واري هجي، انهن جي عدت جو بيان سورت طلاق ۾ ايندو. باقي جيڪي آزاد عورتون آهن، هتي انهن جي عدت ۽ طلاق جو بيان آهي ته انهن جي عدت ٽي حيض آهن. ٤٤٢ اهو حمل هجي يا حيض جو خون، ڇو ته ان جي لڪائڻ سان رجعت ۽ ٻار ۾ جيڪو مڙس جو حق آهي، اهو ضايع ٿيندو. ٤٤٣ يعني اها ئي ايمانداريءَ جي اقتضا آهي. ٤٤٤ يعني رجعي طلاق ۾ عدت جي اندر مڙس، عورت سان رجوع ڪري سگهي ٿو، توڙي عورت راضي هجي يا نه، پر جيڪڏهن مڙس کي ميلاپ منظور هجي ته ائين ڪري، نقصان پهچائڻ جو ارادو نه ڪري، جيئن جاهل عورت کي پريشان ڪرڻ جي لاءِ ڪندا هئا. ٤٤٥ يعني جهڙيءَ طرح عورتن تي مڙسن جي حقن جي ادائگي واجب آهي، اهڙيءَ طرح مڙسن تي عورتن جي حقن جي رعايت لازم آهي. ٤٤٦ يعني رجعي طلاق. شان نزول: هڪ عورت سيد عالم صلی اللّٰه عليه وسلم جن جي خدمت اقدس ۾ حاضر ٿي عرض ڪيو ته سندس مڙس چيو آهي ته هو کيس طلاق ڏيندو ۽ رجعت ڪندو رهندو، هر ڀيري جڏهن طلاق جي عدت پوري ٿيڻ کي ويجهو ٿيندي ته رجعت ڪري وٺندو ۽ وري طلاق ڏيندو. اهڙيءَ طرح ان کي ساري عمر قيد رکندو. ان تي هيءَ آيت نازل ٿي ۽ ارشاد فرمايو ويو ته رجعي طلاق ٻن ڀيرن تائين آهي ان کان پوءِ طلاق ڏيڻ تي رجعت جو حق نه آهي. ٤٤٧ رجعت ڪري. ٤٤٨ هن طرح ته رجعت نه ڪري ۽ عدت پوري ڪري عورت بائنه ٿي وڃي. ٤٤٩ يعني مهر. ٤٥٠ طلاق ڏيڻ وقت. ٤٥١ جيڪي زال مڙس جي حقن جي متعلق آهن. ٤٥٢ يعني طلاق حاصل ڪري. شان نزول: هيءَ آيت جميله بنت عبدالله جي حق ۾ نازل ٿي. هيءَ جميله، ثابت بن قيس ابن شماس جي نڪاح ۾ هئي ۽ مڙس کان پوري نفرت رکندي هئي. رسول اللّٰه صلی اللّٰه عليه وسلم جن جي حضور ۾ پنهنجي مڙس جي شڪايت آندائين ۽ ڪنهن به طرح ان وٽ رهڻ تي راضي نه ٿي. تڏهن ثابت چيو ته مان هن کي هيءَ باغ ڏنو آهي، جيڪڏهن هيءَ مون وٽ رهڻ پسند نٿي ڪري ۽ مون کان جدائي گهري ٿي ته پوءِ اهو باغ مون کي واپس ڪري ته مان کيس آزاد ڪري ڇڏيان. جميله ان کي منظور ڪيو، ثابت باغ ورتو ۽ طلاق ڏيئي ڇڏي. هن قسم جي طلاق کي خلع چوندا آهن. مسئلو: خلع بائن طلاق ٿيندي آهي. مسئلو: خلع ۾ لفظ خلع جو ذڪر ضروري آهي. مسئلو: جيڪڏهن جدائيءَ جي طلبگار عورت هجي ته پوءِ خلع ۾ مقدار مهر کان زياده وٺڻ مڪروه آهي ۽ جيڪڏهن عورت جي طرفان نافرماني نه هجي، مرد ئي جدائي گهري ته پوءِ مرد کي طلاق جي عوض مال وٺڻ مطلقاً مڪروه آهي.

حُدُوْدُ اللّٰهِ فَلَا تَعْتَدُوْهَا ۚ وَمَنْ يَّتَعَدَّ حُدُوْدَ اللّٰهِ فَاُولٰٓئِكَ
حدون آهن انهن کان اڳتي نہ وڌو ۽ جيڪو الله جي حدن کان لنگهي ٿو سو اهي ماڻهو
هُمُ الظّٰلِمُوْنَ ﴿٢٢٩﴾ فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهٗ مِنْۢ بَعْدُ حَتّٰى
ظالم آهن. پوءِ جيڪڏهن ان کي ٽيون طلاق ڏنائين ته هاڻي اها عورت ان کي حلال نہ ٿيندي جيستائين جو
تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهٗ ؕ فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَآ اَنْ يَّتَرَاجَعَآ
ڌار ٻئي مڙس نہ ڪري ٤٥٣ پوءِ جيڪڏهن اهو مڙس ان کي طلاق ڏئي ڇڏي ته هڪ ٻئي سان ورڻ ٻيهر ملڻ ۾ ڪو ڏوهہ نہ آهي ٤٥٤
اِنْ ظَنَّآ اَنْ يُّقِيْمَا حُدُوْدَ اللّٰهِ ؕ وَتِلْكَ حُدُوْدُ اللّٰهِ يُبَيِّنُهَا
جيڪڏهن سمجهن ته الله جون حدون قائم رکي سگهندا ۽ اهي الله جون حدون آهن جيڪي سمجهدارن لاءِ بيان
لِقَوْمٍ يَّعْلَمُوْنَ ﴿٢٣٠﴾ وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَآءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ
ڪندو آهي. ۽ جڏهن اوهان زالن کي طلاق ڏيو ۽ انهن جي مدت پوري ٿئي ٤٥٥ ته ان وقت تائين
فَاَمْسِكُوْهُنَّ بِمَعْرُوْفٍ اَوْ سَرِّحُوْهُنَّ بِمَعْرُوْفٍ ۪ وَلَا تُمْسِكُوْهُنَّ
يا کين ڀلائيءَ سان جهليو ٤٥٦ يا کين چڱائيءَ سان ڇڏي ڏيو ٤٥٧ ۽ انهن کي نقصان پهچائڻ لاءِ نہ روڪيو جو حد کان
ضِرَارًا لِّتَعْتَدُوْا ۚ وَمَنْ يَّفْعَلْ ذٰلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهٗ ؕ وَلَا
لنگهي وڃو ۽ جيڪو ائين ڪندو سو پنهنجو ئي نقصان ڪري ٿو ٤٥٨ ۽
تَتَّخِذُوْٓا اٰيٰتِ اللّٰهِ هُزُوًا ؗ وَّاذْكُرُوْا نِعْمَتَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَمَآ
الله جي آيتن کي ٺٺولي نہ بڻايو ٤٥٩ ۽ پاڻ تي الله جو احسان ياد ڪريو ٤٦٠ جيڪو
اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِّنَ الْكِتٰبِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهٖ ؕ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَ
اوهان تي ڪتاب ۽ حڪمت ٤٦١ لاٿائين اوهان جي نصيحت لاءِ ۽ الله کان ڊڄندا رهو ۽ ڄاڻو
اعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمٌ ﴿٢٣١﴾ وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَآءَ فَبَلَغْنَ
الله سڀ ڪجهہ ڄاڻي ٿو. ٤٦٢ ۽ جڏهن اوهان عورتن کي طلاق ڏيو ۽ انهن جي مدت پوري
اَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوْهُنَّ اَنْ يَّنْكِحْنَ اَزْوَاجَهُنَّ اِذَا تَرَاضَوْا
ٿي وڃي ٤٦٣ ته اي وارثؤ! اوهان انهن کي پنهنجن مڙسن سان نڪاح ڪرڻ کان نہ روڪيو ٤٦٤ جڏهن اهي پاڻ
بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوْفِ ؕ ذٰلِكَ يُوْعَظُ بِهٖ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ
۾ شريعت مطابق راضي ٿي وڃن ٤٦٥ هيءَ نصيحت اُن کي ڪئي وڃي ٿي جيڪو توهان مان

٤٥٣ مسئلو:. ٽن طلاقن کان پوءِ عورت، مڙس تي مغلظہ حرمت سان حرام ٿي وڃي ٿي، هاڻي نہ ان سان رجوع ٿي سگهي ٿو نہ ٻيهر نڪاح نہ جيستائين حلالو ڪري يعني عدت کان پوءِ ٻئي سان نڪاح ڪري ۽ اهو صحبت کان پوءِ طلاق ڏئي ۽ وري عدت گذري.

٤٥٤ ٻيهر نڪاح ڪن.

٤٥٥ يعني عدت پوري ٿيڻ جي ويجهو هجي. شانِ نزول: هيءَ آيت ثابت بن يسار انصاريءَ جي حق ۾ نازل ٿي. ان پنهنجيءَ زال کي طلاق ڏني هئي ۽ جڏهن عدت پوري ٿيڻ جي ويجهو ٿيندي هئي ته رجعت ڪري وٺندو هو ته جيئن عورت قيد ۾ پئي رهي.

٤٥٦ يعني نباهڻ ۽ سٺي معاملي ڪرڻ جي نيت سان رجعت ڪريو.

٤٥٧ ۽ عدت پوري ڪرڻ ڏيو ته جيئن عدت کان پوءِ آزاد ٿي وڃن.

٤٥٨ جو الله جي حڪم جي مخالفت ڪري گنهگار ٿئي ٿو.

٤٥٩ جو انهن جي پرواه نہ ڪريو ۽ انهن جي خلاف عمل ڪريو.

٤٦٠ جو توهان کي مسلمان ڪيائين ۽ سيد الانبياء صلى الله عليه وسلم جن جو امتي بڻايائين.

٤٦١ ڪتاب مان قرآن ۽ حڪمت مان قرآن جا احڪام ۽ سنت رسول الله صلى الله عليه وسلم مراد آهي.

٤٦٢ ان کان ڪجهہ بہ ڳجهو نہ آهي.

٤٦٣ يعني انهن جي عدت گذري وڃي.

٤٦٤ جن کي انهن پنهنجي نڪاح جي لاءِ تجويز ڪيو هجي. توڙي اهي نوان هجن يا اهي ئي طلاق ڏيڻ وارا يا انهن کان اڳيان، جيڪي طلاق ڏيئي چڪا هئا.

٤٦٥ پنهنجيءَ برادريءَ ۾ مهر مثل تي، جو ته ان جي خلاف جي صورت ۾ وارث اعتراض جو حق رکن ٿا. شانِ نزول:- معقل بن يسار مزنيءَ جي ڀيڻ جو نڪاح عاصم بن عدي سان ٿيو هو. ان طلاق ڏني ۽ عدت گذرڻ کان پوءِ عاصم درخواست ڪئي ته پوءِ معقل بن يسار مانع ٿيو. ان جي حق ۾ هيءَ آيت نازل ٿي. (بخاري شريف)

ع ٢٩ ٣ ١٣

بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِؕ ذٰلِكُمْ اَزْكٰى لَكُمْ وَاَطْهَرُؕ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ
الله ۽ قيامت جي ڏينهن تي ايمان رکي ٿو. هي توهان لاءِ وڌيڪ سٺو ۽ پاڪ آهي ۽ الله ڄاڻي ٿو
وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ (٢٣٢) وَالْوَالِدٰتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ
۽ اوهان نه ٿا ڄاڻو. ۽ مائرون پنهنجن ٻارن کي ٤٦٦ پورا ٻه سال کير پيا رين
كَامِلَيْنِ لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُّتِمَّ الرَّضَاعَةَؕ وَعَلَى الْمَوْلُوْدِ لَهٗ
هيءُ انهيءَ جي لاءِ آهي جيڪو کير پيارڻ جي مدت پوري ڪرڻ گهري ٿو ٤٦٧ ۽ جنهن جو ٻار آهي ٤٦٨
رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوْفِؕ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ اِلَّا وُسْعَهَاۚ
اُن تي دستور مطابق ٤٦٩ عورتن جو کاڌو ۽ پيترو ۽ پوشاڪ آهي ڪنهن کي به ان جي وت کان وڌيڪ تڪليف نه ڏني ويندي
لَا تُضَآرَّ وَالِدَةٌۢ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُوْدٌ لَّهٗ بِوَلَدِهٖ وَعَلَى الْوَارِثِ
ماءُ کي ان جي ٻار جي ڪري نقصان نه ڏنو وڃي ٤٧٠ ۽ نه اولاد واري کي سندس اولاد جي ڪري ٤٧١ يا ماءُ نقصان پهچائي پنهنجي ٻار کي ۽ نه اولاد
مِثْلُ ذٰلِكَۚ فَاِنْ اَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِّنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ
وارو پنهنجي اولاد کي نقصان ڏئي ٤٧٢ ۽ پيءُ جي قائم مقام وارث تي به اهڙي طرح واجب آهي پوءِ جيڪڏهن ماءُ پيءُ ٻئي هڪٻئي جي رضامنديءَ ۽ مشوري سان ٻار جو کير
فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَاؕ وَاِنْ اَرَدْتُّمْ اَنْ تَسْتَرْضِعُوْٓا اَوْلَادَكُمْ فَلَا
ڇڏائڻ گهرن ته منجهن ڪو ڏوهه نه آهي ۽ جيڪڏهن توهان پنهنجي اولاد کي داين کان
جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِذَا سَلَّمْتُمْ مَّآ اٰتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوْفِؕ وَاتَّقُوا اللّٰهَ
کير پيارڻ گهرو ته به اوهان تي ڪو گناهه ڪونه آهي جڏهن ته اوهان جيڪو اجورو ڏيڻ ٺهرايو هو سو چڱيءَ طرح کين ادا ڪري ڇڏيو
وَاعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُوْنَ بَصِيْرٌ (٢٣٣) وَالَّذِيْنَ يُتَوَفَّوْنَ
۽ الله کان ڊڄندا رهو ۽ ڄاڻو ته بيشڪ الله اوهان جا ڪم ڏسي رهيو آهي. ۽ جيڪي توهان مان
مِنْكُمْ وَيَذَرُوْنَ اَزْوَاجًا يَّتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ
مرن ۽ زالون ڇڏي وڃن ته اهي چار مهينا ڏهه ڏينهن پنهنجي پاڻ کي جهلي
اَشْهُرٍ وَّعَشْرًاۚ فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيْمَا
٤٧٣ پوءِ جڏهن انهن جي عدت پوري ٿي وڃي ته اي وارثؤ! عورتون پنهنجي
فَعَلْنَ فِيْٓ اَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوْفِؕ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُوْنَ خَبِيْرٌ (٢٣٤)
معاملي ۾ شريعت موافق جيڪي فيصلو ڪن ان ۾ اوهان تي ڪو ڏوهه نه آهي ۽ الله کي اوهان جي ڪمن جي خبر آهي.

منزل ١

٤٦٦ طلاق جي بيان کان پوءِ هي سوال طبعًا سامهون اچي ٿو ته جيڪڏهن طلاق واري عورت جي هنج ۾ کير پيئندڙ ٻار هجي ته پوءِ ان جي جدائيءَ کان پوءِ ان جي پالنا جو ڪهڙو طريقو ٿيندو. ان لاءِ هي حڪمت جي مثل آهي ته ٻار جي پرورش جي متعلق ماءُ پيءُ تي جيڪي احڪام آهن، سي هن موقعي تي بيان فرمايا ويا، ان لاءِ هتي انهن مسئلن جو بيان ٿيو. مسئلو: ماءُ توڙي طلاق واري هجي يا نه، ان تي پنهنجي ٻار کي کير پيارڻ واجب آهي، بشرطيڪ پيءُ کي اُجرت تي کير پيارڻ جي قدرت ۽ طاقت نه هجي يا کير پيارڻ لاءِ (ٻي عورت) هٿ نه اچي، يا ٻار ماءُ کان سواءِ ٻيءَ ڪنهن جو کير قبول نه ڪري. جيڪڏهن اهي ڳالهيون نه هجن يعني ٻار جي پالنا خاص ماءُ جي کير تي موقوف نه هجي ته پوءِ ماءُ تي کير پيارڻ واجب نه آهي مستحب آهي. (تفسير احمدي ۽ جمل وغيره)

٤٦٧ يعني هن مُدت جو پورو ڪرڻ لازم نه آهي، جيڪڏهن ٻار کي ضرورت نه رهي ۽ کير ڇڏائڻ ۾ ان جي لاءِ خطرو نه رهي ته پوءِ ان کان گهٽ مُدت ۾ به ڇڏائڻ جائز آهي. (تفسير احمدي ۽ خازن وغيره).

٤٦٨ يعني پيءُ. هن بيان جي انداز مان معلوم ٿيو ته نسب پيءُ جي طرف رجوع ڪري ٿو.

٤٦٩ مسئلو: ٻار جي پرورش ۽ ان کي کير پيارڻ پيءُ تي واجب آهي، تنهن ڪري پيءُ کي کير پيارڻ واري مقرر ڪري، پر جيڪڏهن ماءُ پنهنجي خوشيءَ سان ٻار کي کير پياري ته مستحب آهي. مسئلو: مڙس پنهنجي زال تي ٻار کي کير پيارڻ جي لاءِ ڏاڍ ۽ زور نه ٿو ڪري سگهي ۽ نه عورت، مڙس کان ٻار کي کير پيارڻ جي اُجرت طلب ڪري سگهي ٿي، جيستائين ان جي نڪاح يا عدت ۾ رهي. مسئلو: جيڪڏهن ڪنهن شخص پنهنجي زال کي طلاق ڏني ۽ عدت گذري وئي ته پوءِ اها اُن کان ٻار جي کير پيارڻ جي اُجرت وٺي سگهي ٿي. مسئلو: جيڪڏهن پيءُ ڪنهن عورت کي پنهنجي ٻار جي کير پيارڻ لاءِ اُجرت تي مقرر ڪيو ۽ اُن ٻار جي ماءُ اهيءَ اُجرت تي يا بغير معاوضي جي کير پيارڻ تي راضي ٿي ته پوءِ ماءُ ئي کير پيارڻ جي زياده حقدار آهي. ۽ جيڪڏهن ماءُ زياده اُجرت طلب ڪئي ته پوءِ پيءُ کي ان کان کير پيارڻ لاءِ مجبور نه ڪيو ويندو. (تفسير احمدي ۽ مدارڪ). المعروف مان مراد هيءُ آهي ته حيثيت جي موافق هجي، بغير تنگيءَ ۽ فضول خرچيءَ جي.

٤٧٠ يعني ان کي سندس مرضيءَ جي خلاف کير پيارڻ تي مجبور نه ڪيو وڃي.

٤٧١ زياده اُجرت طلب ڪري.

٤٧٢ ماءَ جو ٻار کي نقصان پهچائڻ هيءُ آهي ته اُن کي وقت تي کير نه پياري، ۽ سندس نگهباني نه ڪري يا پاڻ سان مانوس ڪرڻ کان پوءِ ڇڏي ڏئي. پيءُ جو ٻار کي نقصان ڏيڻ هيءُ آهي ته مانوس ٻار کي ماءُ کان کسي وٺي يا ماءُ جي حق ۾ ڪوتاهي ڪري، جنهن سان ٻار کي نقصان پهچي.

٤٧٣ حمل واريءَ جي عدت ٻار ڄڻڻ آهي، جيئن سورة طلاق ۾ ذڪر ٿيل آهي. هتي غير حامله جو بيان آهي. ان مُدت ۾ نه اها نڪاح ڪري، نه پنهنجي رهڻ جي جاءِ ڇڏي، نه بي عذر تيل لڳائي، نه خوشبوءِ لڳائي، نه سينگار ڪري، نه رنگين ۽ ريشمي ڪپڙا پائي، نه ميندي لائي، نه نئين نڪاح جي ڳالهه ٻولهه کُلي ڪري ڇُپي. ۽ جيڪا بائن طلاق جي عدت ۾ هجي، ان جو به اهو ئي حڪم آهي. البت جيڪا عورت رجعي طلاق جي عدت ۾ هجي، اُن کي سونهن ۽ سينگار ڪرڻ مستحب آهي.

وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهٖ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَآءِ اَوْ
اوهان تي ڪو ڏوهه نه آهي هن ڳالهه ۾ جو پردي ۾ عورتن کي نڪاح جو پيغام موڪليو
اَكْنَنْتُمْ فِيٓ اَنْفُسِكُمْ ؕ عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ سَتَذْكُرُوْنَهُنَّ وَلٰكِنْ لَّا
يا پنهنجي دل ۾ لڪايو ٤٧٤ الله ڄاڻو ته هاڻي اوهان انهن کي ياد ڪندؤ ٤٧٥ هائو
تُوَاعِدُوْهُنَّ سِرًّا اِلَّآ اَنْ تَقُوْلُوْا قَوْلًا مَّعْرُوْفًا ۬ؕ وَلَا تَعْزِمُوْا
انهن سان ڳجهه ۾ واعدو نه ڪري ڇڏيو مگر اوهان شريعت جي موافق سان ڳالهه ڪريو ۽ نڪاح
عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتّٰى يَبْلُغَ الْكِتٰبُ اَجَلَهٗ ؕ وَاعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ
جو معاملو پڪو نه ڪريو جيستائين جو ڪليل حڪم پنهنجي مدي کي نه پهچي ٤٧٦ ۽ ڄاڻو ته الله اوهان
مَا فِيٓ اَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوْهُ ۚ وَاعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ حَلِيْمٌ ﴿٢٣٥﴾ لَا
جي اندر جي ڄاڻي ٿو تنهن ڪري ان کان ڊڄو ۽ ڄاڻو ته بيشڪ الله بخشڻهار ۽ بردبار آهي.
جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَآءَ مَا لَمْ تَمَسُّوْهُنَّ اَوْ تَفْرِضُوْا لَهُنَّ
توهان کان ڪو مطالبو نه آهي ٤٧٧ جيڪڏهن اوهان عورتن کي هٿ لائڻ کان اڳ طلاق ڏيو اٿو يا
فَرِيْضَةً ۚ ۖ وَّمَتِّعُوْهُنَّ ۚ عَلَى الْمُوْسِعِ قَدَرُهٗ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهٗ ۚ
انهن لاءِ ڪو مهر مقرر نه ڪيو هجيو ٤٧٨ ۽ انهن کي ڪجهه نفعو ڏيو ٤٧٩ آسودي تي سندس وت آهر ۽ سڃي تي سندس طاقت
مَتَاعًاۢ بِالْمَعْرُوْفِ ۚ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِيْنَ ﴿٢٣٦﴾ وَاِنْ طَلَّقْتُمُوْهُنَّ
آهر دستور مطابق ڪجهه گذر سفر لاءِ اهو ڀلائي ڪندڙن تي واجب آهي ٤٨٠ ۽ جيڪڏهن اوهان عورتن کي بنا هٿ
مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوْهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيْضَةً فَنِصْفُ
لڳائڻ جي طلاق ڏيئي ڇڏيو ۽ اوهان انهن لاءِ ڪجهه مهر مقرر ڪري چڪا هئا ته پوءِ مقرر ڪيل جو اڌ واجب آهي
مَا فَرَضْتُمْ اِلَّآ اَنْ يَّعْفُوْنَ اَوْ يَعْفُوَا الَّذِيْ بِيَدِهٖ عُقْدَةُ النِّكَاحِ ؕ
پر جيڪڏهن عورتون ڀاڻ ڪجهه ڇڏي ڏين ٤٨١ يا اهو زياده ڏئي ٤٨٢ جنهن جي هٿ ۾ نڪاح آهي ٤٨٣
وَاَنْ تَعْفُوْٓا اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى ؕ وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ ؕ اِنَّ اللّٰهَ
اي مردؤ! توهان جو زياده ڏيڻ پرهيزگاري جي وڌيڪ ويجهو آهي ۽ پاڻ ۾ هڪ ٻئي تي احسان ڪرڻ نه وساريو
بِمَا تَعْمَلُوْنَ بَصِيْرٌ ﴿٢٣٧﴾ حٰفِظُوْا عَلَى الصَّلَوٰتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى ۗ
بيشڪ الله اوهان جا ڪم ڏسي رهيو آهي ٤٨٤ سڀني نمازن جي ٤٨٥ ۽ وچين نماز جي ٤٨٦ نگهباني ڪريو

٤٧٤ يعني عدت ۾ نڪاح جو کلم کلا پيغام ڏيڻ منع ٿيل آهي پر پردي ۾ نڪاح جي خواهش جو اظهار گناه نه آهي؛ مثلاً هي چئي ته تون تمام نيڪ عورت آهين يا پنهنجو ارادو دل ۾ ئي رکي ۽ زبان سان ڪنهن به نموني نه چئي.

٤٧٥ ۽ توهان جي دلين ۾ خواهش ٿيندي انهيءَ ڪري توهان جي واسطي تعريض (ڪنهن ڪم تي اشارو) مباح ڪيو ويو.

٤٧٦ يعني عدت گذري وڃي.

٤٧٧ مهر جو.

٤٧٨ شان نزول: هيءَ آيت هڪ انصاريءَ جي حق ۾ نازل ٿي. جنهن بني حنيفه قبيلي جي هڪ عورت سان شادي ڪئي ۽ مهر مقرر نه ڪيو. پوءِ هٿ لائڻ کان اڳ طلاق ڏيئي ڇڏي. مسئلو: هن مان معلوم ٿيو ته جنهن عورت جو مهر مقرر نه ڪيو ويو هجي ۽ ان کي هٿ لائڻ کان اڳ طلاق ڏني وڃي ته پوءِ مهر لازم نه آهي. هٿ لائڻ مان جماع مراد آهي ۽ خلوت صحيحه انهيءَ جي حڪم ۾ آهي. هي به معلوم ٿيو ته مهر جي ذڪر کان سواءِ به نڪاح درست آهي مگر ان صورت ۾ نڪاح کان پوءِ مهر مقرر ڪرڻو پوندو ۽ جيڪڏهن نه ڪيائين ته پوءِ دخول بعد مهر مثل لازم ٿي پوندو.

ع ٣٠ ۴ ١۴

٤٧٩ ٽن ڪپڙن جو هڪ جوڙو.

٤٨٠ جنهن عورت جو مهر مقرر ٿيل نه هجي ۽ ان کي دخول کان اڳ طلاق ڏنل هجي، ان کي ته جوڙو ڪپڙن جو ڏيڻ واجب آهي ۽ ان کان سواءِ هر طلاق واريءَ کي جوڙو ڏيڻ مستحب آهي. (مدارڪ)

٤٨١ پنهنجي اڌ مان.

٤٨٢ اڌ مان، جيڪو ان صورت ۾ واجب آهي.

٤٨٣ يعني مڙس.

٤٨٤ هن ۾ سهڻي سلوڪ ۽ سٺن اخلاقن جي ترغيب آهي.

وَقُوْمُوْا لِلّٰهِ قٰنِتِيْنَ ﴿٢٣٨﴾ فَاِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا اَوْ رُكْبَانًا ۚ فَاِذَآ اَمِنْتُمْ 4
۽ الله جي حضور ۾ ادب سان بيهو.٤٨٥ پوءِ جيڪڏهن خوف ۾ هجو ته پيرين پيادا يا سواريءَ جي حالت ۾ (پڙهو) پوءِ جڏهن بي ڊپا ٿيو ته

فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَّا لَمْ تَكُوْنُوْا تَعْلَمُوْنَ ﴿٢٣٩﴾ وَالَّذِيْنَ
الله کي ياد ڪريو جيئن ان اوهان کي سيکاريو جيڪو توهان نه ڄاڻندا هئا. ۽

يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُوْنَ اَزْوَاجًا ۚۖ وَّصِيَّةً لِّاَزْوَاجِهِمْ مَّتَاعًا
جيڪي اوهان مان مرن ۽ زالون ڇڏي وڃن ته اهي پنهنجن عورتن لاءِ٤٨٨ هڪ سال جي خرچ ڏيڻ

اِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْرَاجٍ ۚ فَاِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيْ مَا
باهر نه ڪڍڻ جي وصيت ڪري وڃن ٤٨٩ پوءِ جيڪڏهن اهي پاڻ نڪري وڃن ته جيڪي پنهنجي لاءِ شريعت جي موافق

فَعَلْنَ فِيْٓ اَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَّعْرُوْفٍ ۗ وَاللّٰهُ عَزِيْزٌ حَكِيْمٌ ﴿٢٤٠﴾ وَ
ڪن تنهن ۾ اوهان تي ڪو ڏوهه نه آهي ۽ الله غالب حڪمت وارو آهي. ۽ طلاق ڏنل عورتن لاءِ به

لِلْمُطَلَّقٰتِ مَتَاعٌۢ بِالْمَعْرُوْفِ ۗ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِيْنَ ﴿٢٤١﴾ كَذٰلِكَ
مناسب طريقي کاڌو پيتو آهي هي واجب آهي پرهيزگارن تي. الله ائين ئي توهان لاءِ پنهنجون

يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيٰتِهٖ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُوْنَ ﴿٢٤٢﴾ اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِيْنَ
آيتون بيان ڪندو آهي ته من اوهان سمجهو اي محبوب! ڇا تو انهن کي نه ڏٺو جيڪي هزارن جي تعداد

ع ٣١ / ٧ / ١٥

خَرَجُوْا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ اُلُوْفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ ۠ فَقَالَ لَهُمُ اللّٰهُ مُوْتُوْا ۟
۾ موت جي ڊپ کان پنهنجا گهر ڇڏي نڪتا هئا ته الله انهن کي فرمايو مري وڃو پوءِ انهن کي زنده ڪيائين

ثُمَّ اَحْيَاهُمْ ۗ اِنَّ اللّٰهَ لَذُوْ فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ
بيشڪ الله ماڻهن تي وڏي فضل ڪرڻ وارو آهي.

النَّاسِ لَا يَشْكُرُوْنَ ﴿٢٤٣﴾ وَقَاتِلُوْا فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَاعْلَمُوْٓا اَنَّ
پر گهڻا ماڻهو ئي شڪر نه ڪن ٤٩٠ ۽ الله جي واٽ ۾ ويڙهه ڪريو ٤٩١ ۽ ڄاڻو

اللّٰهَ سَمِيْعٌ عَلِيْمٌ ﴿٢٤٤﴾ مَنْ ذَا الَّذِيْ يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا
ته الله ٻڌندڙ ڄاڻندڙ آهي. آهي ڪو جيڪو الله کي قرض حسن ڏئي ٤٩٢

فَيُضٰعِفَهٗ لَهٗٓ اَضْعَافًا كَثِيْرَةً ۗ وَاللّٰهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُۜطُ ۠ وَاِلَيْهِ
ته الله ان کي تمام گهڻو وڌائي ڏئي ۽ الله تنگ ڪري ٿو ۽ ڪشادي ڪري ٿو ٤٩٣ ۽ اوهان کي

٤٨٥ يعني پنج وقت فرض نمازن کي انهن جي وقتن تي رڪنن ۽ شرطن سان گڏ ادا ڪندا رهو. هن ۾ پنجن نمازن جي فرضيت جو بيان آهي ۽ اولاد ۽ زالن جي مسائل ۽ احڪام جي وچ ۾ نماز جو ذڪر فرمائڻ هن نتيجي تي پهچي ٿو ته انهن کي نماز جي ادائگيءَ کان غافل نه ٿيڻ ڏيندي ۽ نماز جي پابنديءَ سان دل جي اصلاح ٿيندي آهي، جنهن کان سواءِ معاملن جو درست هجڻ متصور نه آهي. ٤٨٦ حضرت امام ابو حنيفه ۽ جمهور صحابه رضي الله تعالىٰ عنهم جو مذهب هي آهي ته ان مان ٽيپهري جي نماز مراد آهي ۽ حديثون به ان تي دلالت ڪن ٿيون. ٤٨٧ هن مان نماز جي اندر قيام جو فرض هجڻ ثابت ٿيو. ٤٨٨ پنهنجن مائٽن کي. ٤٨٩ اسلام جي شروعات ۾ بيوه جي عدت هڪ سال هئي ۽ هڪ سال پورو هو اهو مڙس وٽ رهي ماني ۽ خرچ پاڻيءَ جي حقدار ٿيندي هئي وري هڪ سال جي عدت ته پوءِ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَّعَشْرًا سان منسوخ ٿي، جنهن ۾ بيوه جي عدت چار مهينا ڏهه ڏينهن مقرر فرمائي وئي ۽ پوري سال جو خرچ ميراث واري آيت سان منسوخ ٿيو. جنهن ۾ عورت جو حصو مڙس جي ڇڏيل ملڪيت مان مقرر ڪيو ويو. انهيءَ ڪري هاڻي ان وصيت جو حڪم باقي نه رهيو ان جي حڪمت هيءَ آهي ته عرب جا ماڻهو پنهنجي مورث جي بيوه جو نڪرڻ يا غير سان نڪاح ڪرڻ بلڪل گوارا نه ڪندا هئا ۽ ان کي عار سمجهندا هئا. ان ڪري جيڪڏهن يڪدم چار مهينا ڏهه ڏينهن عدت مقرر ڪئي وڃي ها ته اهو انهن کي تمام ڳرو لڳي ها. انهيءَ ڪري انهن کي آهستي آهستي واٽ تي آندو ويو. ٤٩٠ بني اسرائيل جي هڪ جماعت جي ڳوٺن ۾ طاعون (وبائي مرض) اچي پيو. اهي موت جي خوف کان پنهنجا ڳوٺ ڇڏي ڀڄي ويا ۽ جهنگ ۾ ڪري پيا. الله جي حڪم سان سڀ اتي ئي مري ويا. ڪجهه عرصي کان پوءِ الله تعالىٰ انهن کي حضرت حزقيل عليه السلام جي دعا سان جيئرو فرمايو پوءِ گهڻو وقت زنده رهيا. هن واقعي مان معلوم ٿئي ٿو ته ڪو به ماڻهو موت جي ڊپ کان ڀڄي پنهنجي جان بچائي نه ٿو سگهي ته پوءِ ڀڄڻ بيڪار آهي. جيڪو موت مقدر ۾ آهي سو ضرور پهچندو. تنهن ڪري ٻانهي کي گهرجي ته الله جي رضا تي راضي رهي. مجاهدن کي به سمجهڻ گهرجي، جو ته جهاد کان نٽائي ويهي رهڻ موت کي دفع نه ٿو ڪري سگهي. تنهن ڪري دل مضبوط رکڻ گهرجي. ٤٩١ ۽ موت کان نه ڀڄو جيئن بني اسرائيل ڀڳا هئا، جو ته موت کان ڀڄڻ ڪم نه ٿو اچي. ٤٩٢ يعني الله جي واٽ ۾ نهايت خلوص سان خرچ ڪري. الله جي واٽ ۾ خرچ ڪرڻ کي قرض سان تعبير فرمايو ويو. هي لطف ۽ ڪرم جو ڪمال آهي. ٻانهو ان جو ناهيل ۽ ٻانهي جو مال ان جو عطا فرمايل آهي. حقيقي مالڪ اهو ئي آهي ۽ ٻانهو ان جي عطا سان مجازي مالڪ ٿو. مگر قرض سان تعبير فرمائڻ ۾ هي دلنشين ڪرڻ منظور آهي ته جهڙيءَ طرح قرض ڏيڻ وارو اطمينان رکندو آهي ته ان جو مال ضايع نه ٿيو، ان جي واپسيءَ جو حقدار آهي اهڙي نموني ئي خدا جي واٽ ۾ خرچ ڪرڻ واري کي اطمينان رکڻ گهرجي ته اهو ان خرچ ڪرڻ جي جزا يقين سان حاصل ڪندو ۽ تمام گهڻو اجر حاصل ڪندو. ٤٩٣ جنهن جي لاءِ گهري روزي تنگ ڪري، جنهن جي لاءِ گهري روزي وسيع (ڪشادي) فرمائي. تنگي ۽ ڪشادگي ان جي قبضي ۾ آهي ۽ پنهنجي واٽ ۾ خرچ ڪرڻ واري سان ڪشادگيءَ جو وعدو فرمائي ٿو.

تُرْجَعُوْنَ ﴿۲۴۵﴾ اَلَمْ تَرَ اِلَى الْمَلَاِ مِنْۢ بَنِيْٓ اِسْرَآءِيْلَ مِنْۢ بَعْدِ مُوْسٰى
ان ڏانهن ئي موٽڻو آهي. اي محبوب! ڇا تو بني اسرائيل جي گروهه کي نه ڏٺو جيڪو موسیٰ کان پوءِ ٿيو ۴۹۴
اِذْ قَالُوْا لِنَبِيٍّ لَّهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُّقَاتِلْ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ ؕ قَالَ
جڏهن پنهنجي هڪ نبي کي چيائون ته اسان لاءِ ڪو بادشاهه مقرر ڪر ته اسان الله جي واٽ ۾ ويڙهه ڪريون نبيءَ فرمايو
هَلْ عَسَيْتُمْ اِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ اَلَّا تُقَاتِلُوْا ؕ قَالُوْا وَمَا
ڇا توهان جا انداز اهڙا آهن جو جيڪڏهن توهان تي جهاد فرض ڪيو وڃي ته پوءِ نه ڪريو چيائون اسان کي
لَنَآ اَلَّا نُقَاتِلَ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَقَدْ اُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَ
ڇا ٿيو آهي جو الله جي واٽ ۾ نه وڙهون حالانڪ اسان پنهنجي وطن ۽ پنهنجي اولاد مان
اَبْنَآئِنَا ؕ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا اِلَّا قَلِيْلًا مِّنْهُمْ ؕ
ڪڍيا ويا آهيون ۴۹۵ پوءِ جڏهن انهن تي جهاد فرض ڪيو ويو ته ٿورن کان سواءِ سڀ ڦري ويا ۴۹۶
وَاللّٰهُ عَلِيْمٌۢ بِالظّٰلِمِيْنَ ﴿۲۴۶﴾ وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ اللّٰهَ قَدْ بَعَثَ
۽ الله ظالمن کي چڱيءَ طرح ڄاڻندڙ آهي ۽ انهن کي سندن نبيءَ فرمايو ته بيشڪ الله
لَكُمْ طَالُوْتَ مَلِكًا ؕ قَالُوْٓا اَنّٰى يَكُوْنُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ اَحَقُّ
طالوت کي توهان جو بادشاهه ڪري موڪليو ۴۹۷ آهي چيائون ان جي ڪيئن اسان تي بادشاهي ٿيندي ۴۹۸ ۽ اسان کانئس
بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِّنَ الْمَالِ ؕ قَالَ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰىهُ
وڌيڪ بادشاهيءَ جا حقدار آهيون ۽ ان کي ته مال جي گهڻائي به ڪونه ڏني وئي آهي ۴۹۹ فرمايائين ان کي الله اوهان تي چونڊيو آهي
عَلَيْكُمْ وَزَادَهٗ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ ؕ وَاللّٰهُ يُؤْتِيْ مُلْكَهٗ مَنْ
۵۰۰ ۽ ان کي علم ۽ جسم ۾ وڌيڪ ڪشادگي ڏني اٿس ۵۰۱ ۽ الله جنهن کي وڻيس پنهنجو ملڪ
يَّشَآءُ ؕ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيْمٌ ﴿۲۴۷﴾ وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ اٰيَةَ مُلْكِهٖٓ
ڏيندو آهي ۵۰۲ ۽ الله وسعت وارو علم وارو آهي ۵۰۳ ۽ انهن جي نبي کين فرمايو ته بيشڪ ان جي بادشاهيءَ جي
اَنْ يَّاْتِيَكُمُ التَّابُوْتُ فِيْهِ سَكِيْنَةٌ مِّنْ رَّبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ
نشاني توهان وٽ تابوت ۵۰۴ جو اچڻ آهي جنهن ۾ اوهان جي پالڻهار طرفان دلين جي تسڪين آهي ۽ عزت ماب
اٰلُ مُوْسٰى وَاٰلُ هٰرُوْنَ تَحْمِلُهُ الْمَلٰٓئِكَةُ ؕ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيَةً لَّكُمْ
موسیٰ ۽ عزت ماب هارون جي ترڪي جون ڪجهه بچيل شيون آهن انکي ملائڪ کڻي ايندا بيشڪ ان ۾ اوهان لاءِ وڏي نشاني آهي

۴۹۴ حضرت موسیٰ عليه السلام کان پوءِ جڏهن بني اسرائيلن جي حالت خراب ٿي ۽ انهن الله جي وعدي کي وساري ڇڏيو ۽ بُت پرستيءَ ۾ مبتلا ٿيا. سرڪشي ۽ بد افعالي انتها کي پهتي. انهن تي قوم جالوت مسلط ٿي. جنهن کي عمالقه چوندا آهن؛ ڇو ته جالوت، عمليق بن عاد جي اولاد مان هڪ نهايت جابر بادشاهه هو. ان جي قوم جا ماڻهو مصر ۽ فلسطين جي وچ واري بحر روم جي ڪناري تي رهندا هئا. انهن بني اسرائيلن جا شهر کسي ورتا، ماڻهو گرفتار ڪيائون ۽ قسمين قسمين سختيون ڪيائون. ان زماني ۾ بني اسرائيل ۾ ڪو نبي موجود نه هو. نبوت جي خاندان مان صرف هڪ بيبي باقي رهي هئي جيڪا حامله هئي، ان کي فرزند ڄائو. جنهن جو نالو شمويل رکيائين، جڏهن وڏو ٿيو ته پوءِ ان کي توريت جي علم حاصل ڪرڻ جي لاءِ بيت المقدس ۾ هڪ پوڙهي عالم جي حوالي ڪيائين. اهو سانئس سهڻي شفقت ڪندو هو ۽ کيس پٽ ڪري چوندو هو جڏهن بلوغت کي پهتو ته ان وقت ۾ هڪ رات ان عالم جي پرسان آرام فرمائي رهيو هو جو حضرت جبرئيل امين عليه السلام انهيءَ عالم جي آواز ۾ يا شمويل چئي پڪاريو، پاڻ عالم وٽ ويو ۽ فرمايائين ته توهان مون کي سڏيو آهي. عالم هن خيال کان ته انڪار ڪرڻ سان هي ڪٿي ڏڄي نه وڃي، کيس چيو ته پٽ سمهي پئو. وري ٻيهر حضرت جبرئيل اهڙيءَ طرح پڪاريو ۽ حضرت شمويل عليه السلام عالم وٽ ويو. عالم چيو ته اي فرزند! جيڪڏهن مان توکي وري سڏيان ته تون جواب نه ڏجانءِ. ٽئين ڀيري حضرت جبرئيل عليه السلام ظاهر ٿي ان کي خوشخبري ڏني ته الله تعاليٰ توهان کي نبوت جو منصب عطا فرمايو. توهان پنهنجي قوم جي طرف وڃو ۽ پنهنجي رب جا انهن وٽ احڪام پهچايو. جڏهن پاڻ قوم وٽ تشريف فرما ٿيا ته انهن تڪذيب ڪئي ۽ چيو ته توهان ايترو جلدي نبي ٿي ويئو. چڱو جيڪڏهن اوهان واقعي نبي آهيو ته اسان جي لاءِ بادشاهه قائم ڪريو. (خازن وغيره). ۴۹۵ جو قوم جالوت اسان جي قوم جي ماڻهن کي سندن وطن مان ڪڍيو، انهن جي اولاد کي قتل ڪيو ۽ قرلت ڪئي ۽ چئن شاهي خاندان جي چارسو فرزندن کي گرفتار ڪيو. جڏهن حالت ايستائين پهچي وئي ته پوءِ هاڻي اسان کي جهاد کان ڪهڙي شيءِ روڪي سگهي ٿي. تڏهن الله جي نبي جي دعا سان الله تعاليٰ سندن درخواست قبول فرمائي ۽ انهن ۾ هڪ بادشاهه مقرر ڪيائين ۽ جهاد فرض فرمايائين. (خازن). ۴۹۶ جن جو تعداد بدر وارن جي برابر ٽي سو تيرهن هو. ۴۹۷ طالوت، بنيامين بن حضرت يعقوب عليهما السلام جي اولاد مان آهي. سندن نالو ڊگهي قد جي سبب طالوت آهي، حضرت شمويل عليه السلام کي الله تعاليٰ جي طرفان هڪ لٺ ملي هئي ۽ ٻڌايو ويو هو ته جيڪو شخص تنهنجي قوم جو بادشاهه ٿيندو، ان جو قد هن لٺ جي برابر ٿيندو پاڻ ان لٺ سان طالوت جو قد ماپي فرمايائين ته مان توکي الله جي حڪم سان بني اسرائيل جو بادشاهه مقرر ڪريان ٿو. ۽ اسرائيلن کي فرمايائين ته الله تعاليٰ طالوت کي توهان جو بادشاهه بڻائي موڪليو آهي. (خازن ۽ جمل). ۴۹۸ بني اسرائيلن جي سردارن پنهنجي نبي حضرت شمويل عليه السلام کي چيو ته نبوت ته لاوي بن يعقوب عليه السلام جي اولاد ۾ هلندي اچي ٿي ۽ سلطنت يهود بن يعقوب عليه السلام جي اولاد ۾ ۽ طالوت انهن ٻنهي خاندانن مان نه آهي ته پوءِ بادشاهه ڪيئن ٿي سگهي ٿو. ۴۹۹ اهو غريب شخص آهي، بادشاهه کي مالدار هئڻ گهرجي. ۵۰۰ يعني سلطنت ورثو ناهي جو ڪنهن نسل ۽ خاندان سان خاص هجي. هي صرف الله جي فضل تي آهي، هن ۾ شيعن جو رد آهي، جن جو اعتقاد هي آهي ته امامت وراثت آهي. ۵۰۱ يعني نسل ۽ دولت تي سلطنت جو حقدار هجڻ نه آهي. سلطنت جي لاءِ علم ۽ قوت هجڻ ضروري آهن، طالوت ان زماني ۾ سڀني بني اسرائيلن کان وڌيڪ علم رکندو هو ۽ سڀني کان طاقتور ۽ تندرست هو. ۵۰۲ هن ۾ ورثي جو ڪو به دخل نه آهي. ۵۰۳ جنهن کي گهري شاهڪار ڪري ۽ مال جي ڪشادگي عطا فرمائي. ان کان پوءِ بني اسرائيلن، حضرت شمويل عليه السلام کي عرض ڪيو ته جيڪڏهن الله تعاليٰ ان کي سلطنت جي لاءِ مُقرر فرمايو آهي ته سندس نشاني ڪهڙي آهي. (خازن ۽ مدارڪ). ۵۰۴ هي تابوت، شمشاد جي ڪاٺ جي هڪ سون سان جڙيل صندوق هئي، جنهن جي ڊيگهه ٽي هٿ ۽ ويڪر ٻه هٿ هئي. ان کي الله تعاليٰ حضرت آدم عليه السلام تي نازل فرمايو هو، ان ۾ سڀني نبين سڳورن جون تصويرون هيون ۽ انهن جي رهائش ۽ جاين جون به تصويرون هيون ۽ آخر ۾ حضور سيد الانبياء صلى الله عليه وسلم جن جي ۽ سندن حويلي مبارڪ جي تصوير هڪ سُرخ ياقوت ۾ نماز ۾ قيام جي حالت ۾ هئي ۽ چوڌاري سندن اصحاب. حضرت آدم عليه السلام انهن سمورين تصويرن کي ڏٺو. هيءَ صندوق وراثةً منتقل ٿيندي حضرت موسیٰ عليه السلام تائين پهتي. پاڻ ان ۾ توريت به رکندا هوا ۽ پنهنجو مخصوص سامان به. اهڙيءَ طرح ان ۾ توريت جي ٽٽين جا ٽڪرا به هئا ۽ حضرت موسیٰ عليه السلام جي لٺ ۽ سندس ڪپڙا ۽ جتي مبارڪ ۽ حضرت هارون عليه السلام جي پڳ ۽ اُن جي لٺ ۽ ٿورو من ۽ سلويٰ جيڪو بني اسرائيلن تي نازل ٿيندو هو. حضرت موسیٰ عليه السلام جنگ جي موقعن تي ان صندوق کي اڳيان رکندا هوا، ان سان

اِنۡ كُنۡتُمۡ مُّؤۡمِنِيۡنَ ﴿۲۴۸﴾ فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوۡتُ بِالۡجُنُوۡدِ ۙ قَالَ اِنَّ اللّٰهَ
جيكڏهن ايمان وارا آهيو. پوءِ جڏهن طالوت لشڪرکي وٺي شهر کان جدا ٿيو ۵۰۵ چيائين ته بيشڪ الله
مُبۡتَلِيۡكُمۡ بِنَهَرٍ ۚ فَمَنۡ شَرِبَ مِنۡهُ فَلَيۡسَ مِنِّىۡ ۚ وَمَنۡ لَّمۡ يَطۡعَمۡهُ
اوهان کي هڪ نهر سان آزمائڻ وارو آهي پوءِ جيڪو ان جو پاڻي پيئندو سو منهنجو نه آهي ۽ جيڪو نه پيئندو
فَاِنَّهٗ مِنِّىۡۤ اِلَّا مَنِ اغۡتَرَفَ غُرۡفَةً ۢ بِيَدِهٖ ۚ فَشَرِبُوۡا مِنۡهُ اِلَّا قَلِيۡلًا
اهو منهنجو آهي مگر اهو جيڪو پنهنجي هٿ سان هڪ لپ ڀري ۵۰۶ پوءِ منجهائن ٿورن کان سواءِ سڀني ان مان
مِّنۡهُمۡ ؕ فَلَمَّا جَاوَزَهٗ هُوَ وَالَّذِيۡنَ اٰمَنُوۡا مَعَهٗ ۙ قَالُوۡا لَا طَاقَةَ لَنَا
پيتو ۵۰۷ پوءِ جڏهن طالوت ۽ ساڻس گڏ مسلمان نهر کان پار ٿيا چيائون اڄ اسان کي طاقت نه
الۡيَوۡمَ بِجَالُوۡتَ وَجُنُوۡدِهٖ ؕ قَالَ الَّذِيۡنَ يَظُنُّوۡنَ اَنَّهُمۡ مُّلٰقُوا
آهي جالوت ۽ ان جي لشڪرن تي انهن چيو جن کي الله سان ملڻ جو يقين هو
اللّٰهِ ۙ كَمۡ مِّنۡ فِئَةٍ قَلِيۡلَةٍ غَلَبَتۡ فِئَةً كَثِيۡرَةً ۢ بِاِذۡنِ اللّٰهِ ؕ وَاللّٰهُ مَعَ
ڪيترا ڀيرا ٿوري جماعت الله جي حڪم سان گهڻي گروهه تي غالب ٿي آهي ۽ الله
الصّٰبِرِيۡنَ ﴿۲۴۹﴾ وَلَمَّا بَرَزُوۡا لِجَالُوۡتَ وَجُنُوۡدِهٖ قَالُوۡا رَبَّنَاۤ اَفۡرِغۡ عَلَيۡنَا
صبر وارن سان گڏ آهي. ۵۰۸ ۽ پوءِ جڏهن جالوت ۽ ان جي لشڪرن جي سامهون آيا عرض ڪيائون اي اسان جا پالڻهار
صَبۡرًا وَّثَبِّتۡ اَقۡدَامَنَا وَانۡصُرۡنَا عَلَى الۡقَوۡمِ الۡكٰفِرِيۡنَ ﴿۲۵۰﴾ؕ فَهَزَمُوۡهُمۡ
اسان تي صبر پلٽ ۽ اسان جا پير ثابت رک ۽ ڪافر قوم تي اسان جي مدد ڪر. پوءِ انهن
بِاِذۡنِ اللّٰهِ ۙ وَقَتَلَ دَاوٗدُ جَالُوۡتَ وَاٰتٰهُ اللّٰهُ الۡمُلۡكَ وَالۡحِكۡمَةَ
الله جي حڪم سان کين ڀڄائي ڇڏيو ۽ داؤد جالوت ۵۰۹ کي قتل ڪيو ۽ الله ان کي حڪومت ۽ حڪمت ۵۱۰
وَعَلَّمَهٗ مِمَّا يَشَآءُ ؕ وَلَوۡلَا دَفۡعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعۡضَهُمۡ بِبَعۡضٍ ۙ
عطا فرمائي ۽ جيڪي وڻيس ان کي سيکاريائين ۵۱۱ ۽ جيڪڏهن الله ماڻهن مان هڪڙن سان ٻين کي دفع نه ڪري ۵۱۲
لَّفَسَدَتِ الۡاَرۡضُ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ ذُوۡ فَضۡلٍ عَلَى الۡعٰلَمِيۡنَ ﴿۲۵۱﴾ تِلۡكَ
ته ضرور زمين تباهه ٿي وڃي ها پر الله ساري جهان تي فضل ڪرڻ وارو آهي.
اٰيٰتُ اللّٰهِ نَتۡلُوۡهَا عَلَيۡكَ بِالۡحَقِّ ؕ وَاِنَّكَ لَمِنَ الۡمُرۡسَلِيۡنَ ﴿۲۵۲﴾
هي الله جون آيتون آهن (جو اي محبوب!) اسان توتي چڱيءَ طرح پڙهون ٿا ۽ بيشڪ تون رسولن مان آهين

ع ۳۲ ۶ ۱۶ بني اسرائيلن جي دلين کي آرام رهندو هو. اهڙيءَ طرح اهو تابوت وراثةً بني اسرائيلن ۾ هلندو آيو. جڏهن انهن کي ڪا مشڪل ايندي هئي ته اهي اُن تابوت کي اڳيان رکي دعا گهرندا هئا ۽ ڪامياب ٿيندا هئا. دشمن جي مقابلي ۾ اُن جي برڪت سان فتح حاصل ڪندا هئا. جڏهن بني اسرائيلن جي حالت خراب ٿي ۽ بدعملي تمام وڌي ويئي، تڏهن الله تعالى انهن تي عمالقه کي مسلط ڪيو ته اهي انهن کان تابوت کسي کڻي ويا ۽ ان کي ڇڱي جاءِ تي نه رکيائون ۽ بي حرمتي ڪيائون، اُن ڪري اهي مختلف مرضن ۽ مصيبتن ۾ مبتلا ٿيا، اهڙيءَ طرح انهن جا پنج ڳوٺ هلاڪ ٿيا. انهن کي يقين ٿيو ته تابوت جي توهين سندن بربادي جو سبب آهي. تنهنڪري انهن اُن تابوت کي هڪ بيل گاڏيءَ تي رکي ڏاند جوٽي ڇڏي ڏنو. ملائڪن اُن کي بني اسرائيلن جي سامهون طالوت وٽ آندو. ان تابوت جو اچڻ بني اسرائيلن جي لاءِ طالوت جي بادشاهه هجڻ جي خاص نشاني قرار ڏنو ويو. ان ڪري اهي اُن جي بادشاهيءَ جا اقراري ٿيا ۽ بي ڊڙڪ جهاد جي لاءِ تيار ٿي ويا، ڇو ته تابوت حاصل ڪري انهن کي پنهنجيءَ فتح جو يقين ٿيو. طالوت بني اسرائيلن مان ستر هزار جوان چونڊيا، جن ۾ حضرت داؤد عليه السلام به هو. (جلالين، جمل، خازن ۽ مدارڪ وغيره). فائدو:- هن مان معلوم ٿيو ته بزرگن جي تبرڪات جو عزت ۽ احترام لازم آهي ۽ انهن جي برڪت سان دعائون قبول ٿينديون آهن ۽ حاجتون پوريون ٿينديون آهن ۽ تبرڪات جي بي حرمتي گمراهن جو طريقو ۽ بربادي جو سبب آهي. فائدو:- تابوت ۾ نبين جون تصويرون ڪنهن ماڻهوءَ جون ٺاهيل نه هيون، بلڪ الله جي طرفان نازل ٿيل آيون هيون.

۵۰۵ يعني بيت المقدس کان دشمن جي طرف روانو ٿيو. اهو نهايت گرميءَ جو وقت هو، لشڪرين طالوت وٽ سخت گرميءَ جي شڪايت ڪندي پاڻيءَ جي گهر ڪئي. ۵۰۶ هي امتحان مقرر فرمايو ويو هو ته جيڪو سخت اُڃ جي وقت اطاعت ۽ حڪم تي مستقل رهيو، اهو آئنده به مستقل رهندو ۽ سختين جو مقابلو ڪري سگهندو. جيڪو هن وقت پنهنجي خواهش کان مغلوب ٿئي ۽ نافرماني ڪري، سو آئنده سختين کي ڪيئن برداشت ڪندو. ۵۰۷ جن جو تعداد ٽي سو تيرهن هو، انهن صبر ڪيو ۽ هڪ لپ پاڻيءَ جي انهن ۽ انهن جي جانورن لاءِ ڪافي ٿي ويئي ۽ انهن جي دل ۽ ايمان کي طاقت ملي ۽ نهر مان سلامتيءَ سان لنگهي ويا ۽ جن گهڻو پيتو انهن جا چپ ڪارا ٿي ويا، اُڃ اڃا به وڌي ويئي ۽ همت هاري ويٺا. ۵۰۸ انهن جي مدد فرمائي ته ۽ انهيءَ جي ئي مدد ڪمائي ٿي. ۵۰۹ حضرت داؤد عليه السلام جو والد ايشا، طالوت جي لشڪر ۾ هو ۽ ان سان گڏ سندس سڀ فرزند به هئا. حضرت داؤد عليه السلام انهن سڀني ۾ ننڍو هو، هو بيمار هو ۽ رنگ پيلو هوس. هو ٻڪريون چاريندو هو. جڏهن جالوت بني اسرائيلن کان مقابلو طلب ڪيو ته اهي سندس قوت ۽ توله ڏسي گهٻرائجي ويا، ڇو ته اهو وڏو جابر، طاقتور، وڏي جسم وارو ۽ قدآور هو. طالوت پنهنجي لشڪر ۾ اعلان ڪيو ته جيڪو شخص جالوت کي قتل ڪندو، مان ان کي پنهنجي نياڻي نڪاح ۾ ڏيندس ۽ اڌ بادشاهي به کيس حوالي ڪندس. مگر اُن جو جواب ڪنهن نه ڏنو. پوءِ طالوت پنهنجي نبي حضرت شمويل عليه السلام کي عرض ڪيو ته الله جي بارگاهه ۾ دعا گهرو. پاڻ دعا گهريائون ته ڏسيو ويو ته حضرت داؤد عليه السلام جالوت کي قتل ڪندو. طالوت کيس عرض ڪيو ته، جيڪڏهن اوهان جالوت کي قتل ڪندؤ ته آءٌ پنهنجي نياڻي توهان جي نڪاح ۾ ڏيندس ۽ اڌ بادشاهي جو به پيش ڪندس. پاڻ قبول فرمائي جالوت جي طرف وڌيو. جنگ جي صف قائم ٿي، پاڻ پنهنجي هٿ مبارڪ ۾ فلاخن (پٿر اڇلائڻ جو اوزار) کڻي سامهون ٿيو، هن کي ڏسي جالوت جي دل ۾ دهشت پيدا ٿي، مگران وڏي تڪبر واريون ڳالهيون ڪيون ۽ کيس پنهنجيءَ قوت سان رعب وجهڻ گهريو ۽ پاڻ فلاخن ۾ پٿر رکي کيس هنيو ته اهو سندس پيشانيءَ کي چيريندي ٻنيان نڪري ويو ۽ جالوت ڪِري مَري ويو حضرت داؤد عليه السلام کيس کڻي طالوت جي اڳيان اڇلايو. اهو ڏسي سڀ بني اسرائيل خوش ٿيا ۽ طالوت ڪيل وعدي موجب حضرت داؤد عليه السلام کي اڌ بادشاهي جو ڏني پنهنجي نياڻيءَ جو ساڻس نڪاح ڪري ڏنو. هڪ مدت کان پوءِ طالوت وفات ڪئي. سموري ملڪ تي حضرت داؤد عليه السلام جي بادشاهي ٿي. (جمل وغيره) ۵۱۰ حڪمت مان نبوت مراد آهي. ۵۱۱ جيئن ته زره ٺاهڻ ۽ جانورن جي ٻولي سمجهڻ. ۵۱۲ يعني الله تعالى نيڪن جي صدقي ٻين جون مصيبتون به دفع فرمائي ٿو. حضرت ابن عمر رضى الله تعالى عنهما کان روايت آهي ته رسول الله صلى الله عليه وسلم جن فرمايو ته الله تعالى هڪ صالح مسلمان جي برڪت سان ان جي پاڙي جي سؤ گهرن جي مصيبت کي دفع فرمائي ٿو. سبحان الله! نيڪن جو قرب به فائدو پهچائي ٿو (خازن).